

ODESA NATIONAL UNIVERSITY
HERALD
Volume 26. Issue 1 (38). 2024
JURISPRUDENCE

ВІСНИК
ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
Том 26. Випуск 1 (38). 2024
ПРАВОЗНАВСТВО

ISSN 2304-1587

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
Odesa I. I. Mechnikov National University

ODESA NATIONAL UNIVERSITY HERALD

Jurisprudence

Scientific journal
Published two times a year
Series founded in July, 2006

Volume 26. Issue 1 (38). 2024

Publishing House
“Helvetica”
2024

ISSN 2304-1587

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ВІСНИК ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія: Правознавство

Науковий журнал
Виходить 2 рази на рік
Серія заснована у липні 2006 р.

Том 26. Випуск 1 (38). 2024

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

Засновник: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Редакційна колегія журналу:

Токарчук Л. М., д-р юрид. наук (головний редактор); Акімбекова С. А., д-р юрид. наук, Гаран О. В., д-р юрид. наук, Миколенко О. І., д-р юрид. наук, Миколенко О. М., д-р юрид. наук, Павлова Т. О., канд. юрид. наук, Смітюх А. В., д-р юрид. наук, Степанова Т. В., д-р юрид. наук, Чуваков О. А., д-р юрид. наук.

Editorial board of the journal:

Tokarchuk L. M., Doctor of law sciences (Editor in Chief); Akimbekova S. A., Doctor of law sciences, Haran O. V., Doctor of law sciences, Mykolenko O. I., Doctor of law sciences, Mykolenko O. M., Doctor of law sciences, Pavlova T. O., Candidate of law sciences, Smityukh A. V., Doctor of law sciences, Stepanova T. V., Doctor of law sciences, Chuvakov O. A., Doctor of law sciences.

Реєстрація в Національній раді України з питань телебачення і радіомовлення: Рішення № 429 від 22.02.2024 р.
Ідентифікатор R30-02963.

Згідно з наказом МОН України від 20.06.2023 року № 768 журнал включено до Переліку наукових фахових видань України за спеціальністю 081 Право.

Рекомендовано до друку Вченою радою
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.
Протокол № 8 від 29 квітня 2024 р.

ЗМІСТ

Борщенко Владлена Валеріївна ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В СУДОЧИНСТВІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....	7
Веремчук Владислав Сергійович МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КІБЕРБЕЗПЕКИ У МОРСЬКІЙ ГАЛУЗІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ.....	12
Гаран (Стукаленко) Ольга Володимирівна ПРОБЛЕМАТИКА РОЗУМІННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ФОРМИ УЧАСТІ АДВОКАТА В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	18
Захарчин Наталія Геннадіївна КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ МІЖВОЄННОЇ (1918 –1939) ПОЛЬЩІ.....	24
Левенець Анжела Вікторівна ПРОЦЕДУРА ДОБОРУ ТА ПРИЗНАЧЕННЯ КАНДИДАТІВ НА СУДДІВСЬКІ ПОСАДИ: УКРАЇНСЬКИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД.....	29
Миколенко Олександр Іванович, Миколенко Олена Миколаївна ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ ТА ПРАВОСУДДЯ	35
Нікітіна Леся Олегівна ПРАВА, СВОБОДИ ТА ОBOB'ЯЗКИ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УМОВАХ ВІТЧИЗНЯНОГО КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ. АКТУАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ВИКЛИКИ	41
Павлова Тетяна Олександрівна КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА.....	48

CONTENTS

Borshchenko Vladlena INFORMATION TECHNOLOGIES IN JUSTICE: CURRENT STATE AND PROSPECTS.....	7
Veremchuk Vladyslav INTERNATIONAL LEGAL REGULATION OF CYBER SECURITY IN THE MARITIME INDUSTRY: THE CURRENT STATE AND PROSPECTS FOR DEVELOPMENT.....	12
Haran (Stukalenko) Olha PROBLEMS OF UNDERSTANDING THE PROCEDURAL FORM OF LAWYER'S PARTICIPATION IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS.....	18
Zakharchyn Nataliia CONSTITUTIONAL PRINCIPLES OF FUNCTIONING OF LOCAL SELF-GOVERNMENT IN INTERWAR (1918–1939) POLAND.....	24
Levenets Anzhela PROCEDURE FOR THE SELECTION AND APPOINTMENT OF CANDIDATES FOR JUDICIAL POSITIONS: UKRAINIAN AND FOREIGN EXPERIENCE.....	29
Mykolenko Oleksandr, Mykolenko Olena PECULIARITIES OF THE IMPLEMENTATION OF INFORMATION AND TELECOMMUNICATION TECHNOLOGIES IN PUBLIC ADMINISTRATION AND JUSTICE.....	35
Nikitina Lesia RIGHTS, FREEDOMS AND DUTIES OF MAN AND CITIZEN IN THE CONTEXT OF DOMESTIC CONSTITUTIONAL PROCESS. CURRENT TRENDS AND CHALLENGES.....	41
Pavlova Tetiana CRIMINAL RESPONSIBILITY AS A FUNDAMENTAL INSTITUTION OF CRIMINAL LAW.....	48

УДК 378.147:004.34.08

DOI [https://doi.org/10.32782/2304-1587/2024-26-1\(38\)-1](https://doi.org/10.32782/2304-1587/2024-26-1(38)-1)

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В СУДОЧИНСТВІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Борщенко Владлена Валеріївна

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри конституційного права та правосуддя,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9819-092X>

Стаття присвячена питанням цифровізації судочинства та використанню інформаційних технологій у судочинстві.

Цифровізація поступово охоплює різні сфери життя в Україні, у тому числі судочинство. А використання інформаційних технологій у судочинстві в різних формах наявне в більшості країн світу.

Актуальність даної теми обумовлена впровадженням обов'язкової реєстрації сторін по більшості категорій справ через Електронний кабінет. Останні роки судова система стикається з неможливістю роботи у звичайному режимі, наприклад, під час пандемії чи воєнних дій. Завдяки впровадженню інформаційних технологій можливо забезпечити безперервний доступ до суду в нестандартних умовах. Отже, зазначена галузь має пріоритетне значення для подальшого підвищення ефективності судової системи та вдосконалення державного устрою в цілому.

Впровадження сучасних технологій допомагає судовій системі враховувати новели технологічного прогресу та відповідати сучасним вимогам суспільства. Зазначені технології можуть забезпечити безперервний доступ до суду, коли неможливо працювати у звичному режимі. Використання технологій дозволяє учасникам судового процесу працювати віддалено, що забезпечує більшу гнучкість та ефективність в організації робочого процесу. Крім того, використання інформаційних технологій забезпечуватиме доступність правосуддя для людей з різними потребами або обмеженими можливостями.

Наразі використання цих технологій можливо за підключенням до мережі Інтернет. Але завдання майбутнього – підключення без Інтернету.

Використання інформаційних технологій дозволить автоматизувати та оптимізувати судовий процес, зменшуючи час, необхідний для вирішення справ. Однак залишається багато питань, які потребують подальшого вивчення, зокрема, захист персональних даних, кібербезпека у суді та інші.

Ключові слова: інформаційні технології у судочинстві, цифровізація, цифровізація судочинства, судочинство, електронний суд, онлайн-суд.

Borshchenko Vladlena. Information technologies in justice: current state and prospects

The article is devoted to issues of digitization of the judiciary and the use of information technologies in the judiciary. Digitization is gradually covering various spheres of life in Ukraine, including the judiciary. And the use of information technologies in the judiciary, in various forms, is available in most countries of the world.

The relevance of this topic is due to the introduction of mandatory registration through the Electronic Cabinet. In recent years, the judicial system has been unable to function normally. Thanks to the introduction of information technologies, it is possible to ensure continuous access to the court in non-standard conditions. Digitalization is of priority importance for the further formation of the effectiveness of the judicial system and the improvement of the state system in general. Digitalization helps the judicial system to keep pace with technological progress and meet the modern demands of society. Digitalization can provide continuous access to the court when it is impossible to work in the usual mode, the use of technology will allow the participants of the court process to work remotely, which provides greater flexibility and efficiency in the organization of the work process. Digitization can help ensure access to justice for people with different types of disabilities or needs.

However, the introduction of information technologies has its problematic issues. Currently, the use of these technologies is possible by connecting to the Internet. It will not be possible to use all the advantages of information technologies if there is no Internet. The use of information technologies will allow to automate and optimize many aspects of the court process, reducing the time needed to resolve cases.

Key words: information technologies in court proceedings, digitalization, digitalization of judicial proceedings, judicial proceedings, electronic court, online-court.

Вступ. Цифровізація поступово охоплює різні сфери життя в Україні, у тому числі судочинство. А використання інформаційних технологій у судочинстві в різних формах наявне у більшості країн світу.

Наразі для широкого кола суб'єктів впроваджена обов'язкова реєстрація і подання до суду документів по справі через Електронний кабінет. Такі зміни планувалися реформою 2017 року. Як наслідок, постає питання запровадження дистанційного правосуддя, повернення до ідеї «хмарної» архітектури ЄСІКС і використання штучного інтелекту. Останні роки судова система стикається з неможливістю роботи у звичайному

режимі, наприклад, під час пандемії, воєнних дій. А завдяки впровадженню інформаційних (асистивних) технологій можливо забезпечити безперервний доступ до суду в особливих умовах.

Необхідно звернути увагу, що законодавство не дає визначення поняття «інформаційні (асистивні) технології у судочинстві». Отже, під інформаційними (асистивними) технологіями доречно розуміти використання різноманітних технічних засобів і програмного забезпечення для підтримки та полегшення роботи судів, юристів та інших учасників процесу. Наразі інформаційні технології вже виходять за межі використання ЄСІКС. Наприклад, активно використовується судами можливість надсилання учасникам справи судових повісток за допомогою месенджера Viber з метою їх належного і завчасного повідомлення про місце і час розгляду судової справи.

З гордістю можна відзначити, що більшість елементів електронного судочинства вже інтегровані, тому «віддалене судочинство» поступово, крок за кроком, реалізується.

Однак у зв'язку з швидкоплинним розвитком інформаційних технологій та окремого елемента – штучного інтелекту (ШІ) – якість та форми цього судочинства ще не відомі. З урахуванням вказаного науковому співтовариству важливо та необхідно аналізувати порушену тему та надавати пропозиції щодо подальшого використання інформаційних (асистивних) технологій у судочинстві. Те, що зараз здається неможливим, з використанням та стрімким розвитком ШІ віднайде механізми реалізації та взаємодії в межах електронного судочинства.

Отже, зазначена галузь має пріоритетне значення для подальшого підвищення ефективності судової системи та вдосконалення державного устрою загалом.

Зазначені технології можуть забезпечити безперервний доступ до суду, коли неможливо працювати у звичному режимі, з чим стикнулися українські суди останнім часом.

Метою статті є аналіз сучасного стану та перспектив впровадження інформаційних (асистивних) технологій в судочинстві України.

Матеріали та метод. Сучасний стан електронного судочинства та функціонування ЄСІКС досліджують такі відомі науковці, як О.О. Берназюк, О.В. Бринцев, М.О. Гетманцев, Н.Ю. Голубєва, К.Б. Дрогозюк, О.В. Кібенко, Т.В. Степанова, С.А. Чванкін. Однак відносини у вказаній сфері є дуже динамічними, тому навіть дослідження, здійсненні протягом останніх років, вже певною мірою є застарілими, що додатково підтверджує актуальність даного дослідження. У процесі здійсненні науково дослідження особливу увагу приділено аналізу положень низки документів у сфері використання асистивних технологій у судочинстві, прийнятих у межах Ради Європи.

Методологічною базою наукового дослідження стали метод аналізу, синтезу, аналогії та діалектики. Окремо слід підкреслити значення методу правового прогнозування, застосованого у даному дослідженні з метою обґрунтування можливих варіантів подальшого розвитку цифровізації при здійсненні правосуддя та найактуальніших викликів, пов'язаних із цими процесами.

Результати. Як слушно зазначено у Висновку Консультативної ради європейських суддів (надалі – Висновок КРЕС) № 26 (2023) від 01.12.2023 р. під назвою «Рухаючись вперед: використання асистивних технологій у судочинстві»: «Технології відкривають і нові можливості, які допоможуть судам зосередитися на головному – правосудді, та візьмуть на себе «технічну» частину роботи, а також дозволять своєчасно виявляти тенденції у практиці та реагувати на них [1].

Даний Висновок КРЕС став заключним документом в межах цілої системи актів щодо використання інформаційних (асистивних) технологій. Так, «при підготовці КРЕС опиралася на свої попередні документи, зокрема, Велику хартію суддів (2010) та Висновок КРЕС № 14 (2011) «Правосуддя та інформаційні технології (ІТ)», врахувала відповідні документи Ради Європи, наприклад, Європейську етичну хартію щодо використання штучного інтелекту (ШІ) в судових системах та їхньому середовищі (2018) Європейської комісії з питань ефективності правосуддя (СЕРЕЈ), Керівні принципи СЕРЕЈ щодо електронного подання документів до суду (e-filing) та цифровізації судів (2021), Керівні принципи СЕРЕЈ щодо проведення судових проваджень у режимі відеоконференції (2021), Рекомендацію Комітету міністрів щодо впливу алгоритмічних систем на права людини CM/Res (2020)1, Рекомендацію Комітету міністрів щодо принципів цивільного судочинства, спрямованих на вдосконалення функціонування правосуддя (Принцип 9) R (84) 5, Резолюцію Парламентської асамблеї про необхідність демократичного управління штучним інтелектом № 2341 (2020), Звіт Парламентської асамблеї щодо здійснення правосуддя за алгоритмом – роль штучного інтелекту в поліцейській діяльності та системах кримінального правосуддя (2020) тощо» [2].

Вітчизняна судова система прагне зробити спілкування між судами і учасниками судового процесу більш зручним і комфортним, намагаючись не відставати від технічного прогресу. При цьому держава вимушена стикатися з численними проблемами, які її чекають на шляху забезпечення доступу до правосуддя в сучасних умовах. Перш за все це проблема ресурсів: необхідно збалансовано розподіляти ресурс між органами державної влади, серед яких особливе місце посідає судова влада. Наразі у зв'язку з реформуванням

судової системи все більше витрат необхідно направити до цієї галузі. Відправлення правосуддя має здійснюватися справедливо та вчасно, оскільки це засіб, за допомогою якого реалізується матеріальне право. Вказане «також стосується традиційних форм спорів, а також зростаючої кількості нових форм, що виникають унаслідок розвитку цифрових ринків, електронної комерції та кіберзлочинів. Це стосується типових позовів, а також тих ситуацій, коли зростає кількість масових позовів, незалежно від того, починаються вони як типові позови або як групові чи колективні провадження» [2].

Громадські та національні надзвичайні ситуації, незалежно від того, чи вони пов'язані зі здоров'ям (пандемія Covid-19) чи іншими надзвичайними ситуаціями, створюють значні проблеми для належного відправлення правосуддя.

Отже, використання інформаційних (асистивних) технологій допоможе впоратись з цими проблемами. Технології, інструменти обробки даних незалежно від того, чи йдеться про електронний документообіг, процедури, системи відстеження та управління справами або використання відеоконференцій чи інших засобів, забезпечують методи, за допомогою яких держава може забезпечити належну реалізацію права на судовий захист в межах національної системи та у відповідності до закону. Таким чином, технології можуть протистояти різноманітним викликам.

Крім того, Висновок КРЕС рекомендує і далі впроваджувати електронне подання документів. Ефективне використання технологій у судовій системі є основною передумовою для повного, оперативного та всебічного розгляду справи. Так, згідно з Висновком КРЕС, слід «використовувати фізичне та електронне подання файлів та проведення судової процедури. Вони також включають використання цифрових підписів або електронних печаток на документах і процесах, що здійснюються в електронному вигляді» [1].

Інформаційні (асистивні) технології можна використовувати на всіх стадіях судового провадження. Наприклад, провадження можна розпочати в режимі онлайн за допомогою електронного подання документів. Ведення справи можна здійснювати повністю в електронному вигляді за допомогою електронної пошти, веб-додатку чи інших форм. Використання інформаційних технологій також допоможе вдосконалити відстеження та управління справами та, як слідство, полегшити за допомогою використання електронних процедур і цифрових файлів управління справами.

Використання інформаційних (асистивних) технологій має кілька переваг.

По-перше, це сприяння адміністративній та процесуальній стандартизації в судах першої та апеляційної інстанцій, що призведе до більш рентабельного та ефективного розміщення адміністративного персоналу судів. Вказане призведе до оптимізації фінансування судової гілки влади та економії бюджетних коштів.

По-друге, використання інформаційних технологій призведе до переоцінки внутрішніх процесів роботи всього суду. Непотрібні та неефективні етапи усуватимуться, зменшивши адміністративні витрати та час. Паперові документи, наприклад, більше не треба буде зберігати та транспортувати, оскільки в будь-який час і в будь-якому місці будуть доступні електронні файли. Вказане сприятиме більш ефективному управлінню судовими справами і створенню більш гнучких моделей організації роботи та ведення судової справи для належної реалізації принципу доступу до правосуддя та транспарентності судової гілки влади в цілому. Забезпечуючи доступ до процесів з офісу, з дому чи в інший спосіб буде забезпечено більшу процедурну рівність сторін і реалізацію принципу змагальності.

Однак впровадження інформаційних (асистивних) технологій має також проблемні аспекти. Наразі використання цих технологій неможливо у разі відсутності Інтернету. І це є новим викликом для вдосконалення організації роботи судів.

Крім того, для ефективного впровадження та використання інформаційних (асистивних) технологій необхідно провести відповідне навчання суддів та систематичне підвищення рівня оволодіння навичками користування даними програмами.

При цьому електронне подання документів та процес руху та розгляду справи, системи відстеження та управління справами повинні бути сумісними з усією системою правосуддя. Відсутність сумісності може призвести до неефективності функціонування всієї системи. Одночасно необхідно намагатися інтегрувати інформаційні (асистивні) технології в судочинство, не порушуючи основних засад судочинства.

Окреме проблемне питання щодо використання інформаційних (асистивних) технологій та модернізації всієї судової системи – строки впровадження. Реалізація також може постраждати від надто швидкого впровадження. Замість того, щоб намагатися впроваджувати технологічні зміни помірними темпами, можна вжити заходів для впровадження масштабної реформи в надто швидкий термін. Слід погодитися з думкою деяких фахівців, що «чим вищий ступінь і характер реформи в будь-який момент часу, тим більший ризик того, що вона зазнає невдачі і, як наслідок, буде або залишена, або, у кращому випадку, реалізована частково та неоптимально» [1].

Зростання використання технологій тягне за собою велику за масштабами обробку даних, що може порушити права, захищені ст. 8 Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою

персональних даних (ЄКПЛ), у тому числі право на захист персональних даних. Так, ст. 8 ЄКПЛ вказує: «для захисту персональних даних, що зберігаються у файлах даних для автоматизованої обробки, уживають відповідних заходів безпеки, спрямованих на запобігання випадковому чи несанкціонованому знищенню або випадковій утраті, а також на запобігання несанкціонованим доступу, зміні або поширенню» [3].

Зі свого боку, Висновок КРЕС зазначає, що «з точки зору технологічного дизайнування, впровадження та використання ці права повинні бути захищені. Такі заходи повинні також захищати від ризиків безпеки. Особливо це стосується конфіденційних даних у кримінальних і сімейних справах. Випадкове розголошення або протиправні дії зловмисників можуть поставити під загрозу безпеку даних і, зокрема, конфіденційність даних правосуддя» [3]. У зв'язку з цим стає актуальною галузь кібербезпеки в межах судової гілки влади та створення окремого відділу, схожого на судову охорону.

Необхідно враховувати, що додатковим ризиком використання інформаційних (асистивних) технологій є можливість збою системи, що виникає через збільшення використання технологій, зокрема, електронного подання документів і процедур, систем відстеження та управління справами. Збій системи може зробити дані справи недоступними або взагалі видалити їх. Без адекватного та ефективного налагодження системи безпеки та системи резервного копіювання завжди буде існувати ризик втрати інформації.

Втім, КРЕС «назвала і ризики, які неодмінно супроводжують переваги використання асистивних, тобто, допоміжних технологій під час здійснення правосуддя. Зокрема, КРЕС застерегла від того, що технологія не повинна використовуватися для прогнозування рішення окремого судді, а також зауважила, що технології не повинні знеохочувати або перешкоджати критичному мисленню суддів. Варто зауважити, що існує й загроза для інституційної незалежності судової влади, оскільки процес ухвалення рішень може опинитися у руках тих, хто розробляє інструменти обробки даних» [1].

Висновки. Отже, кардинальне реформування судового процесу можливе за умови побудови принципово нової електронної моделі судового процесу і опосередкування її новими процесуальними нормами, що в подальшому зможуть забезпечити реалізацію традиційних засад судочинства.

Впровадження сучасних технологій допомагає судовій системі крокувати поряд з технологічним прогресом та відповідати сучасним вимогам суспільства. Зазначені технології можуть забезпечити безперервний доступ до суду, коли неможливо працювати у звичному режимі. Використання технологій дозволить учасникам судового процесу працювати віддалено, що забезпечує більшу гнучкість та ефективність в організації робочого процесу. Крім того, використання інформаційних (асистивних) технологій може допомогти забезпечити доступність правосуддя для людей з різними видами обмежень або потребами, наприклад, шляхом підтримки у вигляді аудіо- або візуальних допоміжних засобів. Отже, використання інформаційних (асистивних) технологій дозволить автоматизувати та оптимізувати судовий процес, зменшуючи час, необхідний для вирішення справ. Однак залишається ще багато питань, які не вирішені та потребують подальшого вивчення: збереження персональних даних, кібербезпека у суді та інші. Окреслені напрямки обумовлюють необхідність продовження наукових пошуків у галузі цифровізації правосуддя, підкреслюють складність таких пошуків через поєднання складних елементів технічного, юридичного та особистісного характеру.

Література:

1. Рухаючись вперед: використання асистивних технологій у судочинстві: Висновок КРЕС № 26 (2023). *Консультативна рада європейських суддів (КРЕС)*, 01.12.2023. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/vysnovok_kryes_no_26_neoficiynuu_pereklad.pdf (дата звернення: 20.04.2024).
2. Мамченко Н. Штучний інтелект і технології можуть значно допомогти у роботі суддям, але не замінити їх. Висновок КРЕС. *Судова-юридична газета*, 28.12.23. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/289290-iskusstvennyu-intellekt-i-tekhnologii-mogut-pomoch-v-rabote-sudyam-no-ne-zamenit-ikh-zaklyuchenie-kses>
3. Про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних: Закон України про ратифікацію Конвенції від 06.07.2010 №2438-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_326#Text_9 (дата звернення: 20.04.2024).

References:

1. Consultative Council of European Judges (2023, December 1). OPINION No.26 «Rukhaiuchys vpered: vykorystannia asystyvnykh tekhnolohii u sudochynstvi» [Moving forward: the use of assistive technologies in judicial proceedings] [online]. Retrieved from: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/vysnovok_kryes_no_26_neoficiynuu_pereklad.pdf (accessed 20 April 2024) [in Ukrainian].
2. Natalia Mamchenko (2023). Shtuchnyi intelekt i tekhnolohii mozhut znachno dopomohty u roboti suddiam, ale ne zamynty yikh, — Vysnovok KRIeS. [Artificial intelligence and technology can significantly assist judges in their work, but not replace them. Conclusion of the Supreme Court of Justice]. *Sudova-yurydychna hazeta*,

December 12. Retrieved from: <https://sud.ua/uk/news/publication/289290-iskusstvennyy-intellekt-i-tehnologii-mogut-pomoch-v-rabote-sudyam-no-ne-zamenit-ikh-zaklyuchenie-kses> [in Ukrainian].

3. Verkhovna Rada of Ukraine (2010, Yuly 6). Zakon Ukrainy «Pro ratyfikatsiiu Konventsii pro zakhyst osib u zviazku z avtomatyzovanoi obrobkoiu personalnykh danykh» [The Law of Ukraine on the ratification of the Convention on the protection of individuals in connection with the automated processing of personal data]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_326 (accessed 20 April 2024) [in Ukrainian].

УДК 341.225.5:004.056

DOI [https://doi.org/10.32782/2304-1587/2024-26-1\(38\)-2](https://doi.org/10.32782/2304-1587/2024-26-1(38)-2)

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КІБЕРБЕЗПЕКИ У МОРСЬКІЙ ГАЛУЗІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Веремчук Владислав Сергійович

викладач кафедри загальноправових дисциплін

та міжнародного права,

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-3618-2630>

Стаття присвячена дослідженню проблематики міжнародно-правового регулювання захисту інформації у морській сфері. У статті здійснюється огляд існуючих міжнародних правових механізмів, покликаних забезпечувати кібербезпеку морської галузі та торговельного мореплавства. На базі аналізу сучасних праць вчених, фахівців з кібербезпеки та міжнародного морського права виокремлюються виклики та проблеми, пов'язані з кіберзагрозами та кібератаками на автоматизовані системи морських суден, портів, логістичних компаній, які зумовлюють виклик перед міжнародним морським співтовариством для реалізації ефективних заходів захисту від кіберзагроз у морській галузі. З урахуванням стрімкого розвитку інформаційних технологій, що зумовлюють ефективність морських перевезень, стаття сприяє більш глибокому розумінню проблеми кібербезпеки в морській галузі, у тому числі у контексті визначення категорій зловмисників із їх мотивами та крізь призму негативних наслідків успішних кібератак. Приділено увагу ролі міжнародних неурядових організацій, зокрема Міжнародної морської організації (ІМО) у розробці міжнародно-правового регулювання морської кібербезпеки. Визначено роль та значущий вплив міжнародних актів «м'якого права», розроблених під егідою Міжнародної морської організації, асоціації судновласників, суднобудівельників, перевізників морських вантажів на розробку основних заходів із забезпечення кібербезпеки морського транспорту. У статті робиться висновок про існування прогалин у міжнародному морському праві в частині регулювання морської кібербезпеки та обґрунтовано думку про необхідність розробки та прийняття універсального міжнародного договору з морської кібербезпеки.

Ключові слова: міжнародно-правове регулювання, морська галузь, морське судно, кібербезпека, морський кіберризик, кіберзагроза, кібератака, управління кіберризиком.

Veremchuk Vladyslav. International Legal Regulation of Cyber Security in the Maritime Industry: The Current State and Prospects for Development

The article is devoted to the study of the problems of international legal regulation of information protection in the maritime industry. The article reviews existing international legal mechanisms designed to ensure cybersecurity of the maritime industry and merchant shipping. Based on the analysis of modern works of scientists, specialists in cybersecurity and international maritime law, challenges and problems related to cyber threats and cyber-attacks on automated systems of ships, ports, and logistics companies are identified, which cause a challenge to the international maritime community to implement effective protection measures against cyber threats in the maritime industry. Considering the rapid development of information technologies, which determine the efficiency of maritime transportation, the article contributes to a deeper understanding of the problem of cybersecurity in the maritime industry, including in the context of determining the categories of attackers with their motives and through the prism of the negative consequences of successful cyber attacks. The author draws the attention to the role of international non-governmental organizations, in particular the International Maritime Organization (IMO) in the development of international legal regulation of maritime cybersecurity. The role and significant influence of soft law developed under the auspices of the International Maritime Organization, associations of shipowners, shipbuilders on the development of basic measures to ensure cybersecurity of maritime transport are determined. The author comes to the conclusion about the gaps in international maritime law in terms of maritime cyber security regulation and substantiates the opinion regarding the need to develop and adopt a universal international treaty on maritime cyber security.

Key words: international legal regulation, maritime industry, sea vessel cybersecurity, maritime cyber risk, cyber threat, cyber-attack, cyber risk management.

Вступ. Вислів «моря з'єднують країни, які вони роз'єднують» повною мірою відображає значення торговельного мореплавства у сучасному світі, адже важко уявити собі функціонування світової економіки без морського транспорту, саме за допомогою якого здійснюються перевезення вантажів та пасажирів, промислового, видобувного діяльності тощо. Розвиток інформаційних технологій у морській сфері привносить революційні зміни, підвищуючи ефективність, безпеку та стійкість морських операцій, зокрема, сучасні інформаційні технології дозволяють оптимізувати проектування нового судна, його будівництво, забезпечити безпечну експлуатацію судна, обмін інформацією, пришвидшити процеси перевалки вантажів у портах та терміналах і, як наслідок, зробити морські перевезення дешевшими. Більш того, автоматизація дозволяє реалізувати проекти автономних морських суден (Maritime autonomous surface ship), які не потребують присутності екіпажу на борту та можуть керуватися віддалено з берегових центрів управління.

Разом із очевидними перевагами автоматизації для морської галузі актуальним стає питання захисту інформації (кібербезпеки) зі створенням відповідної міжнародно-правової бази з метою протидії несанкціонованому доступу з боку сторонніх осіб із подальшим завданням шкоди.

Матеріали та методи. До матеріалів дослідження слід віднести теоретичні положення, які визначають актуальні аспекти морської кібербезпеки та надають пропозиції для розвитку правового регулювання вказаних питань; статистичні дані, які відображають випадки морських кібератак, а також положення міжнародних конвенцій та актів «м'якого» права у формі рекомендацій Міжнародної морської організації та асоціацій представників морської галузі.

Дослідженням питань кібербезпеки на морі займаються як іноземні, так і українські фахівці, праці яких присвячені аналізу не тільки викликів і ризиків, що виникають внаслідок кіберзагроз, а й правових проблем, пов'язаних із впровадженням практик з управління морськими кіберризиками у експлуатацію морських суден та портових споруд. Серед них: В. Г. Пядишев, Ю.В. Даус, М.Є. Даус, О.І. Полікарівських, Д.Г. Ларін, А.О. Трофименко, С.Б. Майданевич, Т.О. Войченко, З.Я. Дорофєєва, D. Dimitrios, Juan Ignacio Alcaide, T. Walters, L. Graham та інші.

Методологічна основа дослідження визначається використанням сучасних наукових методів, таких як метод системно-функціонального аналізу, за допомогою якого було визначено основні структурні елементи морської кібербезпеки та охарактеризовано міжнародно-правове регулювання забезпечення кібербезпеки у морській галузі. Герменевтичний метод дозволив охарактеризувати коло потенційних зловмисників, які посягають на морську кібербезпеку, включно з їх мотивами та цілями. Метод аналізу та синтезу сприяв формулюванню висновків на підставі норм міжнародного права, рекомендацій Міжнародної морської організації та доктринальних напрацювань експертів з морської кібербезпеки.

Мета дослідження полягає у виявленні відповідності чинного міжнародно-правового регулювання необхідному рівню захисту інформації у морській галузі, виявленні прогалин та наданні власних пропозицій щодо вдосконалення регулювання питань кібербезпеки міжнародним морським правом.

Результати. Необхідність забезпечення міжнародно-правового регулювання кібербезпеки у морській галузі зумовлена невідпинністю процесу автоматизації морських суден, портових споруд та впровадження електронних баз даних, що є потенційно вразливими для кібератак. У цьому контексті слід погодитись із думкою Д. Дімітріоса (D. Dimitrios), який стверджує, що «чим вищим буде ступінь автоматизації морського судна, тим вищим буде й ризик кібератак» [1].

За визначенням Міжнародного союзу телекомунікацій (ITU), кібербезпека – це набір інструментів, політики, концепцій безпеки, гарантій безпеки, рекомендацій, методів управління ризиками, дій, навчання, передового досвіду, страхування та технологій, які можна використовувати для захисту активів організації та користувачів в кіберсередовищі. Інфраструктура кібербезпеки — це підключені обчислювальні пристрої, користувачі, послуги або програми, системи зв'язку, мультимедійні комунікації та інформація у повному обсязі передається або зберігається в кіберсередовищі [2].

Одним із основних напрямів морської кібербезпеки є протидія організованим кібератакам. За визначенням Х. Алкайде (Juan Ignacio Alcaide), «кібератаки є незаконними діями, які здійснюються через комп'ютерні канали або спрямовані на знищення і пошкодження комп'ютерів, Інтернет-мереж, а також системи управління» [3].

Експерти програми Європейського Союзу CyberRoad визначають поширені типи кібератак: розсилка спаму; схема фішингу; шпигунське програмне забезпечення; шкідливе програмне забезпечення (віруси); ботнет; програми-вимагачі; невміла поведінка операторів; фізичне пошкодження систем [4].

Трофименко А.О., Майданевич С.Б наголошують на необхідності «чітко визначити зміст та класифікацію загроз інформаційній безпеці мореплавства. Таке дослідження дозволить на законодавчому рівні розмежувати різні види загроз інформаційної безпеці мореплавства та вдосконалити механізм державної протидії цим викликам» [4, с. 186].

Як зазначає Т. Уолтерс (T. Walters), партнер юридичної компанії HFW, «результати досліджень показують, що хоча морська кібербезпека покращується, галузь залишається легкою мішенню. Судновласники зазнають більшої кількості кібератак, ніж будь-коли, а вартість збитків від атак і вимоги про виплату викупу різко зросли. А оскільки використання технологій продовжує зростати у всіх аспектах судноплавства – від судових мереж до морських установок та берегових центрів управління – зростає й ймовірність порушень кібербезпеки» [5].

Так, у квітні 2016 року влада Республіки Корея повідомила, що близько 280 торговельних суден були змушені повернутися до портів через кібератаку на навігаційні системи, внаслідок якої спостерігалось переривання GPS-сигналу та отримання недостовірної інформації щодо місцезнаходження цих суден [6].

У грудні 2022 року було зафіксовано кібератаку на автоматизовані системи порту Лісабон, що мало наслідком отримання зловмисниками конфіденційної інформації від адміністрації порту, у тому числі фінансової звітності, контрактів, судових ролей, судових журналів тощо [7].

У 2023 році класифікаційне товариство DNV заявило про кібератаку, внаслідок якої не функціонували сервери системи «ShipManager», що спричинило перешкоди в управлінні близько тисячею суден по всьому світу, що становить близько 15% флоту компанії [8].

Здається, зазначені вище випадки становлять лише меншу частину з відомих кібератак у морській галузі. При цьому стає очевидним, що кібератаки становлять загрозу як для систем обміну інформацією у портах та компаніях, виходу з ладу інфраструктури портів, так і безпосередньо для систем управління морськими суднами, що може призвести до наслідків у вигляді аварії та загибелі судна із завданням супутньої шкоди іншим суднам та береговим спорудам. Особливим цей ризик вбачається для повністю автономних суден, оскільки відсутність екіпажу унеможливує перехід на ручне управління судном та оперативне здійснення заходів із рятування судна.

Непрямими наслідками морських кібератак вважаємо затримку доставки вантажів у порт призначення, сповільнення операцій з перевалки у портах, порушення логістичних ланцюгів, здороження вартості страхових та логістичних послуг та підвищення вартості товарів для кінцевого споживача.

Зловмисники можуть намагатися отримати несанкціонований доступ до інформації з метою завдання фізичної шкоди судну та екіпажу, промислового шпигунства, недобросовісної конкуренції, так і з метою отримання матеріальної винагороди за розблокування автоматизованих систем, нерозголошення конфіденційної інформації тощо. Такий висновок можна сформулювати за даними експертів клубу взаємного страхування «The North of England P&I Association», які визначили наступні категорії зловмисників, що здійснюють несанкціонований доступ до інформації у морській галузі, їх мотивацію та цілі:

Категорія	Мотивація	Цілі
Активісти (у тому числі «ображені» співробітники)	Репутаційна шкода. Порушення операцій.	Знищення даних. Публікація чутливих даних. Розголос у ЗМІ.
Злочинці (у тому числі організована злочинність)	Фінансова вигода. Комерційне та промислове шпигунство.	Продаж викрадених даних. Викуп викрадених даних. Непрацездатність систем. Організація шахрайських перевезень вантажів.
Опортуністи	Прийняти виклик.	Злам систем кіберзахисту. Фінансова вигода.
Держави та організації, що фінансуються державами. Терористи.	Політична вигода. Шпигунство.	Отримання розвідувальних даних. Завдання економічної шкоди.

[9].

Таким чином, наявність широкого кола зловмисників, цілей неправомірного доступу до інформації та обсягу шкоди, завданої таким доступом, зумовлює необхідність розробки міжнародних стандартів захисту інформації на морському транспорті та протидії кіберзлочинності.

Слід зазначити, що більшість чинних «морських» конвенцій, зокрема, Конвенція ООН з морського права (1982) [10], Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки судноплавства (1988) [11] не містять спеціальних положень, які регулюють захист інформації від кіберзагроз на морських суднах, що пояснюється часом їх розробки та прийняття, коли ступінь автоматизації суден був мінімальним.

П. «е» ст. 3 Конвенції про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки судноплавства (далі – Конвенція) визначає, що «будь-яка особа вчинить злочин, якщо вона незаконно та навмисно руйнує морське навігаційне обладнання, або завдає йому серйозного пошкодження, або створює серйозні перешкоди його експлуатації, якщо будь-який такий акт може загрозувати безпечному плаванню судна» [11, с. 3].

Конвенція не визначає, у якій саме спосіб мають створюватися серйозні перешкоди експлуатації морського навігаційного обладнання, однак, виходячи з того, що кібератаки можуть бути здійснені проти програмного забезпечення судового навігаційного обладнання, припинення або некоректна робота такого програмного забезпечення може кваліфікуватися як незаконний акт (злочин), спрямований проти безпеки судноплавства шляхом створення серйозних перешкод експлуатації навігаційного обладнання у розумінні Конвенції. Вказана Конвенція регулює питання встановлення юрисдикції держав щодо злочинів проти безпеки судноплавства та надання правової допомоги між державами-учасниками з вказаної категорії злочинів.

Враховуючи специфіку кіберзлочинності, особа, що вчиняє такі правопорушення, може перебувати у будь-якій державі світу, тому правила встановлення юрисдикції держав щодо притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення кібератаки на морське судно можуть бути орієнтиром при здійсненні заходів з розшуку та притягнення до відповідальності таких зловмисників.

Міжнародний кодекс з охорони суден і портових засобів (ISPS Code), який є додатком до Конвенції про захист людського життя на морі (SOLAS 1974/1988), встановлює загальні вимоги, пов'язані з безпекою на морі та в портах, яких повинні дотримуватися уряди держав-учасників конвенції SOLAS, представники портової влади та судноплавних компаній, щоб відповідати Кодексу [12].

Кодекс вважається своєрідною відповіддю морської галузі на загрози, що виникли внаслідок терактів 11 вересня 2001 року у США, тому до мети Кодексу ISPS належить, зокрема, забезпечення вжиття адекватних та пропорційних заходів безпеки на морі, на борту суден та в портах.

Кодекс містить положення про рівні безпеки морського судна, обмін інформацією про морську безпеку, встановлення на борту систем сигналізації з метою оголошення тривоги під час виникнення інциденту з безпекою судна, а також містить інші норми, спрямовані на попередження несанкціонованого доступу на борт суден сторонніх осіб, пронесення на борт зброї, запалювальних, вибухових речовин тощо.

Таким чином, Кодекс має дуже опосередковане значення для забезпечення кібербезпеки на морських суднах і у портах лише у частині захисту електронного обладнання від стороннього доступу, пошкодження або знищення [12].

Тим не менш, некоректно було б стверджувати, що конкретні заходи щодо захисту інформації на морському транспорті залишаються поза межею міжнародно-правового регулювання і застосовуються виключно на розсуд судновласників або портової влади.

Помітну роль у регулюванні діяльності морської галузі відіграє Міжнародна морська організація (ІМО), яка є спеціалізованою установою ООН та відповідає за безпеку судноплавства та запобігання забруднення моря та атмосфери суднами. Зазначається, що ІМО «є глобальним органом, що встановлює стандарти безпеки, захищеності та екологічних показників міжнародного судноплавства. Основна роль полягає у створенні нормативної бази для судноплавної галузі, яка була б справедливою та ефективною, універсально прийнятою та повсюдно реалізованою» [13].

Відповідно до п. «а» ст. 29 Конвенції про Міжнародну морську організацію 1948 року, «до обов'язків Комітету з безпеки на морі належить розгляд питань, що мають відношення до навігаційних засобів, конструкції та обладнання суден, укомплектування суден екіпажами з точки зору безпеки, правил щодо запобігання зіткненню суден, поведіння з небезпечними вантажами, заходів та вимог безпеки на морі» [14, с. 29].

Важливим етапом у запровадженні регулювання захисту інформації у морській галузі стало ухвалення 7 липня 2022 року Комітетом з безпеки на морі ІМО Керівництва з управління морськими кіберризиками (MSC-FAL.1/Circ.3/Rev.2). У Керівництві представлені «рекомендації високого рівня для управління морськими кіберризиками для захисту судноплавства від поточних та нових кіберзагроз та вразливостей» [15].

Керівництво визначає морський кіберризик як міру, до якої технологічний актив може бути під загрозою через потенційну обставину чи подію, яка може призвести до збоїв у роботі судна, безпеці судноплавства внаслідок пошкодження та втрати інформації або систем управління судном [15].

Згідно з п. 2.1. Керівництва, вразливими до кіберризиків є системи управління ходового містка, системи обробки і управління вантажем; системи управління рухом судна та силовою установкою; системи контролю доступу на судно; електронні системи обслуговування пасажирів [15].

До інфраструктури управління морськими кіберризиками (Розділ III Керівництва) віднесено виявлення, аналіз, оцінку та інформування про кіберризик, а також прийняття, запобігання, перенесення або пом'якшення їх до прийнятного рівня, враховуючи витрати та вигоди від дій, вжитих зацікавленими сторонами з метою підтримки безпечного та надійного судноплавства, стійкого до кіберризику [15].

До загальних заходів забезпечення морської кібербезпеки віднесено:

- навчання та інформування екіпажу управління кіберризиками, визначення систем, активів, даних, які, у разі збою, створюють ризики для безпечної роботи судна;
- запровадження контролю кіберризику та планування дій на випадок кіберзагрози для забезпечення безперервної роботи судна;
- своєчасне виявлення несанкціонованого доступу;
- запровадження заходів для забезпечення стійкості та відновлення систем управління судном, що є порушеними у наслідок кібератаки;
- резервне копіювання даних для швидкого відновлення роботи автоматизованих систем, що постраждали внаслідок кібератаки [15].

Наступним актом, покликаним захистити інформацію на морському транспорті, є Керівництво (Рекомендації) з кібербезпеки на борту суден (2021), видане ICS, IUMI, BIMCO, OCIMF, INTERTANKO, INTERCARGO, InterManager, WSC та SYBAss – міжнародними неурядовими організаціями-асоціаціями представників морської галузі [16], метою якого є покращення безпеки моряків, докільця, вантажів та суден. Рекомендації спрямовані на допомогу в розробці належної стратегії управління морським кіберризику згідно з відповідними правилами та передовою практикою на борту судна, акцентуючись на робочих

процесах, обладнанні, навчанні, реагуванні на кіберзагрози та управлінні відновленням пошкоджених систем [16].

Рекомендації представлені у вигляді 64-сторінкового документа, що певною мірою конкретизує положення Керівництва з управління морськими кіберризиками. Рекомендації пояснюють, чому та як слід керувати кіберризиками в контексті судноплавства; містять супровідну документацію, необхідну для проведення оцінки ризику, пояснюється роль кожного компонента кіберризику, опис усіх автоматизованих систем судна, які є потенційно вразливими до кіберризику. Додатково Рекомендації містять поради щодо реагування на кібератаки та як відновлюватися після них [16].

Висновки. Можна констатувати, що міжнародно-правове регулювання кібербезпеки у морській галузі станом на початок 2024 рік перебуває у стадії активного розвитку. Чинні міжнародні договори, які покликані забезпечити безпеку світового судноплавства, мають досить опосередковане відношення до захисту інформації на морському транспорті. Натомість, інші міжнародні акти, які регулюють захист інформації та персональних даних, не є застосовними у контексті міжнародного морського права з огляду на те, що, хоча існують подібності в питаннях морської кібербезпеки з кібербезпекою в цілому, коло суб'єктів, загрози і наслідки кібератак значно відрізняються через унікальну природу морської галузі.

Значний вплив на розвиток міжнародного регулювання морської кібербезпеки належить Міжнародній морській організації (ІМО), яка ухвалює відповідні резолюції, та міжнародним неурядовим організаціям, які представляють інтереси судновласників та інших представників морської галузі, ухвалюючи відповідні рекомендаційні акти. Такі акти мають характер м'якого права, проте, вони можуть слугувати орієнтиром, моделлю для подальшої розробки міжнародних договорів. За таких умов слід вважати за доцільне активізацію співпраці держав під егідою ООН з метою розробки змін та доповнень до міжнародних договорів, які будуть покликані запровадити загальнообов'язкові міжнародні стандарти кібербезпеки у морській галузі задля забезпечення сталого розвитку морського транспорту та світової економіки.

Література:

1. Dimitrios D. Exploring the Issue of Technology Trends in the «Era of Digitalisation». *World Maritime Day Parallel Event*. At: Szczecin-Poland, 2018. URL: https://www.researchgate.net/publication/325877588_Exploring_the_Issue_of_Technology_Trends_in_the_Era_of_Digitalisation (дата звернення: 10.01.2024).
2. Definition of cybersecurity. *International Telecommunication Union (ITU)*. URL: <https://www.itu.int/en/ITU-T/studygroups/com17/Pages/cybersecurity.aspx> (дата звернення: 12.01.2024).
3. Juan Ignacio Alcaide, Ruth Garcia Llave. Critical infrastructures cybersecurity and the maritime sector. *Transportation Research Procedia*. 2020. Volume 45. Pages 547–554. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2352146520302209> (дата звернення: 12.01.2024).
4. Трофименко А.О., Майданевич С.Б., Войченко Т.О., Дорофєєва З.Я. Деякі проблемні питання впровадження стандартів кібербезпеки на морському транспорті. *Водний транспорт*. № 1 (37). 2023. С. 179–188. URL: <https://vt.duit.in.ua/index.php/home/article/view/267/224> (дата звернення: 12.01.2024).
5. Maritime Cyber Risk Report: Shipping industry remains «Easy target», pays average US \$ 3.2. M in cyberattacks. *HFW*. URL: <https://www.hfw.com/Maritime-Cyber-Risk-Report-Shipping-Industry-Remains-Easy-Target> (дата звернення: 12.01.2024).
6. Shipping industry vulnerable to cyber attacks and GPS jamming. *CNBS*. URL: <https://www.cnb.com/2017/02/01/shipping-industry-vulnerable-to-cyber-attacks-and-gps-jamming.html> (дата звернення: 12.01.2024).
7. Cyberattack Threatens Release of Port of Lisbon Data. *The Maritime Executive*. URL: <https://maritime-executive.com/article/cyberattack-threatens-release-of-port-of-lisbon-data> (дата звернення: 12.01.2024).
8. Cyber-attack on ShipManager servers – update. *DNV*. URL: <https://www.dnv.com/news/cyber-attack-on-shipmanager-servers-update-237931> (дата звернення: 12.01.2024).
9. Cyber Risk in Shipping: Loss Prevention Briefing for North Members Ships. July 2017. *North P&I Club*. URL: <https://www.nepia.com/cyber-risks-in-shipping-lp-briefing> (дата звернення: 12.01.2024).
10. United Nations Convention on the Law of the Sea (10 December 1982). *United Nations Organization. Treaty Series*. URL: https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf (дата звернення: 12.01.2024).
11. Convention for the Suppression of Unlawful Acts against the Safety of Maritime Navigation (10 March 1988). *United Nations Organization. Treaty Series*. URL: <https://treaties.un.org/doc/db/terrorism/conv8-english.pdf> (дата звернення: 12.01.2024).
12. SOLAS XI-2 and the ISPS Code. *International Maritime Organization*. URL: <https://www.imo.org/en/OurWork/Security/Pages/SOLAS-XI-2%20ISPS%20Code.aspx> (дата звернення: 12.01.2024).
13. Introduction to IMO. *International Maritime Organization*. URL: <https://www.imo.org/en/About6/Pages/Default.aspx> (дата звернення: 12.01.2024).

14. Convention on the International Maritime Organization (6 March 1948). *International Maritime Organization*. URL: <https://www.imo.org/en/About/Conventions/Pages/Convention-on-the-International-Maritime-Organization.aspx> (дата звернення: 12.01.2024).

15. Guidelines on maritime cyber risk management. MSC-FAL.1/Circ.3/Rev.2 (7 June 2022). *International Maritime Organization* URL: <https://www.imo.org/en/OurWork/Security/Pages/Cyber-security.aspx> (дата звернення: 12.01.2024).

16. The Guidelines on Cyber Security Onboard Ships. Version 4 (2019). Produced and supported by ICS, IUMI, BIMCO, OCIMF, INTERTANKO, INTERCARGO, InterManager, WSC and SYBAss. *International Chamber of Shipping*. URL: <https://www.ics-shipping.org/wp-content/uploads/2021/02/2021-Cyber-Security-Guidelines.pdf> (дата звернення: 12.01.2024).

References:

1. Dimitrios D. Exploring the Issue of Technology Trends in the «Era of Digitalisation» (2018). *World Maritime Day Parallel Event*. At: Szczecin-Poland. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/325877588_Exploring_the_Issue_of_Technology_Trends_in_the_Era_of_Digitalisation

2. *Definition of cybersecurity*. (2020). International Telecommunication Union (ITU). Retrieved from: <https://www.itu.int/en/ITU-T/studygroups/com17/Pages/cybersecurity.aspx>.

3. Juan Ignacio Alcaide, & Ruth Garcia Llave (2020). Critical infrastructures cybersecurity and the maritime sector. *Transportation Research Procedia*. Volume 45, pp. 547–554. Retrieved from: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2352146520302209>.

4. Trofymenko, A.O., Maydanevych, S.B., Voychenko, T.O., & Dorofeyeva, Z. (2023). Deyaki problemni pytannya vprovadzhennia standartiv kiberbezpeky na mors'komy transporti [Some problematic issues of implementation of cyber security standards in maritime transport]. *Vodnyi transport*. № 1 (37), p. 179–188. Retrieved from: <https://vt.duit.in.ua/index.php/home/article/view/267/224> [in Ukrainian].

5. *Maritime Cyber Risk Report: Shipping industry remains «Easy target», pays average US \$ 3.2. M in cyber-attacks*. (2023). HFW. Retrieved from: <https://www.hfw.com/Maritime-Cyber-Risk-Report-Shipping-Industry-Remains-Easy-Target>.

6. *Shipping industry vulnerable to cyber attacks and GPS jamming*. (2017). CNBS. Retrieved from: <https://www.cnbc.com/2017/02/01/shipping-industry-vulnerable-to-cyber-attacks-and-gps-jamming.html>.

7. *Cyberattack Threatens Release of Port of Lisbon Data*. (2022). The Maritime Executive. Retrieved from: <https://maritime-executive.com/article/cyberattack-threatens-release-of-port-of-lisbon-data>.

8. *Cyber-attack on ShipManager servers – update*. (2023). DNV. Retrieved from: <https://www.dnv.com/news/cyber-attack-on-shipmanager-servers-update-237931>.

9. *Cyber Risk in Shipping: Loss Prevention Briefing for North Members Ships*. (2017). North P&I Club. Retrieved from: <https://www.nepia.com/cyber-risks-in-shipping-lp-briefing>.

10. United Nations Convention on the Law of the Sea (10 December 1982). *United Nations Organization. Treaty Series*. Retrieved from: https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf.

11. Convention for the Suppression of Unlawful Acts against the Safety of Maritime Navigation (10 March 1988) *United Nations Organization. Treaty Series*. Retrieved from: <https://treaties.un.org/doc/db/terrorism/conv8-english.pdf>.

12. SOLAS XI-2 and the ISPS Code (2002). *International Maritime Organization*. Retrieved from: <https://www.imo.org/en/OurWork/Security/Pages/SOLAS-XI-2%20ISPS%20Code.aspx>.

13. *Introduction to IMO*. (2022). International Maritime Organization. Retrieved from: <https://www.imo.org/en/About/Pages/Default.aspx>.

14. Convention on the International Maritime Organization (6 March 1948). *International Maritime Organization*. Retrieved from: <https://www.imo.org/en/About/Conventions/Pages/Convention-on-the-International-Maritime-Organization.aspx>.

15. Guidelines on maritime cyber risk management. MSC-FAL.1/Circ.3/Rev.2 (7 June 2022). *International Maritime Organization* Retrieved from: <https://www.imo.org/en/OurWork/Security/Pages/Cyber-security.aspx>.

16. *The Guidelines on Cyber Security Onboard Ships. Produced and supported by ICS, IUMI, BIMCO, OCIMF, INTERTANKO, INTERCARGO, InterManager, WSC and SYBAss*. (2019). International Chamber of Shipping. Retrieved from: <https://www.ics-shipping.org/wp-content/uploads/2021/02/2021-Cyber-Security-Guidelines.pdf>.

УДК 342.9

DOI [https://doi.org/10.32782/2304-1587/2024-26-1\(38\)-3](https://doi.org/10.32782/2304-1587/2024-26-1(38)-3)

ПРОБЛЕМАТИКА РОЗУМІННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ФОРМИ УЧАСТІ АДВОКАТА В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Гаран (Стукаленко) Ольга Володимирівна

доктор юридичних наук, професор,

професор кафедри адміністративного та господарського права,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6757-6309>

У статті досліджено поняття процесуальної форми участі адвоката в адміністративному провадженні, яка є важливою складовою прояву адвокатської діяльності і реалізується на рівні адміністративного провадження. Зазначено, що процесуальна форма участі адвоката в адміністративному провадженні – це встановлений законом порядок та умови здійснення окремих процесуальних дій і всієї їх сукупності та офіційне закріплення їх ходу та результатів. Ця процесуальна форма залежить від багатьох факторів: виду провадження (судового чи позасудового); інстанції; категорії адміністративних справ; повноважень адвоката в процесі тощо. Визначено основні види адвокатської діяльності, які можуть бути реалізовані в межах адміністративного провадження і наголошено, що ці повноваження умовно можливо поділити на два основних підкасти: представництво та захист прав, свобод та інтересів осіб. Наголошено, що правове підґрунтя діяльності адвоката сформовано великою кількістю нормативно-правових актів та правилами адвокатської етики, які і визначають процесуальні форми участі адвоката в певному адміністративному провадженні. Встановлено, що на ефективність реалізації процесуальної форми діяльності адвокатів в адміністративному провадженні впливають існуючі не вирішені проблемні моменти, наприклад, в контексті представництва. Зроблено висновок, що подальші дослідження процесуальних форм участі адвоката в адміністративному провадженні мають важливе значення для забезпечення справедливості та захисту прав осіб, завдяки тому, що: а) ці напрацювання будуть сприяти запровадженню додаткових гарантій на користь права особи на справедливий адміністративний процес; б) ці дослідження допоможуть оптимізувати діяльність адміністративного суду та учасників адміністративного судочинства на різних етапах, стадіях та інстанціях; в) оновити їхні професійні навички та практичний досвід тощо. Наголошено на необхідності проведення комплексних досліджень питання у контексті новітніх викликів сьогодення.

Ключові слова: адвокат, захист прав і свобод осіб, адміністративні суди, процесуальна форма, адвокатська діяльність, статус адвоката, адміністративне провадження, представництво, законодавство, процесуальна форма участі адвоката в адміністративному провадженні.

Haran (Stukalenko) Olha. Problems of understanding the procedural form of lawyer's participation in administrative proceedings

The article examines the concept of the procedural form of a lawyer's participation in administrative proceedings, which is an important component of the lawyer's activity and which is implemented at the levels of administrative proceedings. It is noted that the procedural form of a lawyer's participation in administrative proceedings is the procedure and conditions established by law for the implementation of individual procedural actions and in their entirety and the official confirmation of their progress and results. This procedural form depends on many factors: the type of proceedings (judicial or extrajudicial); instances; categories of administrative cases; attorney's powers in the process, etc. The main types of advocacy activities that can be implemented within the framework of administrative proceedings are defined, and it is emphasized that these powers can be conditionally divided into two main sub-castes: representation and protection of rights, freedoms and interests of individuals. It is emphasized that the legal basis of the lawyer's activity is formed by a large number of normative legal acts and the rules of lawyer's ethics, which determine the procedural forms of the lawyer's participation in certain administrative proceedings. It was established that the effectiveness of the implementation of the procedural form of the activity of lawyers in administrative proceedings is affected by existing unresolved problematic points, for example, in the context of representation. It was concluded that further research into the procedural forms of the lawyer's participation in administrative proceedings is important for ensuring justice and protecting the rights of individuals, due to the fact that: a) these developments will contribute to the introduction of additional guarantees in favor of the individual's right to a fair administrative process; b) these studies will help to optimize the activity of the administrative court and participants in administrative proceedings at various stages, stages and instances; c) update their professional skills and practical experience, etc. It is emphasized the need to carry out complex studies of the issue in the context of the latest challenges of today.

Key words: lawyer, protection of the rights and freedoms of individuals, administrative courts, procedural form, lawyer's activity, lawyer's status, administrative proceedings, representation, legislation, procedural form of lawyer's participation in administrative proceedings.

Вступ. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 5 липня 2012 року (далі – Закон № 5076-VI) встановлює базові положення, правові засади організації і діяльності адвокатури та здійснення адвокатської діяльності в Україні [1], а в інших процесуальних законах уточнюються особливості реалізації

адвокатської діяльності із урахуванням специфіки категорій справ, що обумовлює процесуальну форму участі адвоката в адміністративному провадженні.

Однак, у наукових працях здебільшого ведеться дискусія щодо змісту поняття «процесуальна форма», тоді як питання правового закріплення процесуальних форм у межах юридичних процесів, зокрема адміністративного судочинства, отримують менше уваги. Водночас, дослідженню категорії «процесуальні форми участі адвоката в адміністративному провадженні» майже не приділено увагу, хоча в контексті необхідності підвищення рівня захисту прав, свобод та інтересів є вкрай актуальним питанням. Це також цікаво в контексті оптимізації діяльності адвокатів та всіх учасників адміністративного судочинства і допоможе покращити ефективність розгляду справ. Актуалізується питання і тим, що дослідження процесуальної форми участі адвоката в адміністративному провадженні відіграє ключову роль у вдосконаленні системи юстиції та захисту прав осіб, та буде сприяти впровадженню додаткових гарантій права особи на справедливий суд.

Матеріали та методи. Теоретичною основою написання наукової статті стали дослідження вітчизняних вчених, у яких розглядаються окремі аспекти діяльності адвоката в адміністративному судочинстві, зокрема, Є.В. Бережної [2], Н.М. Бакаянної [3], А.М. Бірюкової, А.Ю. Брода, О.М. Величко, Т.Б. Вільчик, А.Б. Гришук [4], Н.Я. Лепіш [4], В.В. Грисюка, О.О. Джабурії, В.В. Заборовського, С.О. Іваницького, В.С. Мельниченка, В.С. Шевчук, М.В. Шпак, К. А. Щербак, О.Г. Юшкевич [5] та інших. Також слід відзначити праці, у яких розглядається поняття «процесуальна форма». До таких належать праці: В.Б. Авер'янова, О.М. Бандурки, Я.О. Берназюка, В.М. Бевзенка, В.Л. Грохольського, І.П. Голосніченко, О.В. Кузьменко, О.І. Миколенка, Ю.С. Педько, В.М. Протасова, В.С. Стефанюка, М. М. Тищенко та інших. Попри велику кількість наукових праць щодо участі адвоката в адміністративному провадженні, станом на зараз залишається низка невирішених проблем як нормативного, так і прикладного характеру, що і обумовлює актуальність даного дослідження.

Методами наукової роботи є аналіз та синтез, формально-юридичний та структурно-функціональний. Так, застосування методу аналізу та синтезу дало змогу розглянути окремі здобутки правової науки щодо процесуальних форм участі адвоката в адміністративному судочинстві та виокремити з них визначальні риси даної діяльності. Формально-юридичний та структурно-функціональний методи застосовано з метою ґрунтовного аналізу положень національного законодавства щодо діяльності адвоката в адміністративному судочинстві, що дало змогу виокремити основні види адвокатської діяльності та детально проаналізувати їх.

Результати. В юридичній літературі «процесуальна форма» характеризується як одне з основних понять юридичного процесу і визначається наступним чином [6, с. 182–187].

На підставі аналізу наукової літератури можливо визначити, що питаннями, пов'язаними із процесуальною формою займалися багато науковців, але однозначної позиції не вироблено.

Наприклад, О.І. Миколенко у статті «Процесуальна форма в адміністративному судочинстві та проблеми законотворчості в Україні» розглянув сучасні підходи до поняття і структури процесуальної форми в адміністративному судочинстві та виокремив три основні, а саме: «а) процесуальна форма це точно регламентований законом порядок здійснення процесуальної діяльності. <...> б) процесуальна форма це закріплена процесуальним правом структура всього процесу і окремих його стадій, а також встановлені умови, послідовність і порядок здійснення процесуальних дій. <...> в) процесуальна форма це встановлений законом порядок та умови здійснення окремих процесуальних дій і всієї їх сукупності та офіційне закріплення їх ходу та результатів. На відміну від попереднього, дане визначення акцентує увагу на офіційному закріпленні результатів процесуальних дій» [7, с. 52–53].

Також О.І. Миколенко зазначає, що «адміністративну процесуальну форму можна визначити як встановлений адміністративно-процесуальними нормами порядок (стан, лад), в межах якого здійснюється послідовна діяльність суб'єктів адміністративного процесу та дії інших його учасників. До елементів змісту адміністративної процесуальної форми слід відносити: 1) порядок ведення адміністративного процесу; 2) форму зв'язків, що виникають між суб'єктами і учасниками адміністративного процесу на його певних стадіях і етапах; 3) форму прояву окремих дій (актів) суб'єктів та учасників адміністративного процесу» [7, с. 55].

А.Б. Гришук, Н.Я. Лепіш зазначають, що «найбільш поширеною є позиція, за якою під процесуальною формою розуміється порядок здійснення правосуддя» [4, с. 42].

В той же час, у межах дискусії, яка точиться навколо змістовного наповнення поняття «процесуальні форми участі адвоката в адміністративному провадженні», потрібно звернути увагу, що діяльність адвокатів у сфері адміністративного судочинства стосується «незалежної професійної діяльності адвоката щодо здійснення захисту, представництва та надання інших видів правничої допомоги клієнту» [1], що може задовольняти інтереси таких осіб, коли порушуються їх права та свободи, і тому, в контексті національного законодавства передбачені інструменти, які гарантують застосування ефективних засобів правового захисту таких осіб шляхом закріплення певних видів адвокатської діяльності через певні процесуальні форми в адміністративному провадженні.

Процесуальні форми участі адвоката в адміністративному провадженні обумовлені вимогами законодавства. Так, правове підґрунтя діяльності адвоката сформовано великою кількістю нормативно-правових актів. До основних можливо віднести такі акти, як: Конституція України, Кодекс адміністративного судочинства України [8], Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [1], Закон України «Про безоплатну правничу допомогу» [9], Закон України «Про адміністративну процедуру» [10], Положення про ордер на надання правничої (правової) допомоги, затверджене рішенням Ради адвокатів України [11], Конвенція про захист прав людини та основних свобод [12], рішення Конституційного Суду України, рішення Верховного Суду, рішення Європейського суду з прав людини, норми м'якого права, наприклад, Рекомендація Rec(2000)21 від 25 жовтня 2000 року Комітету міністрів Ради Європи державам-членам про свободу професії адвоката та інші.

Також важливу роль у визначенні функціональних можливостей адвоката в адміністративному судочинстві відводять загально-правовим вимогам, що стосуються адвокатської діяльності, включаючи норми професійної етики. Тільки шляхом врахування цих особливостей та відповідного адаптивного підходу адвокати можуть ефективно захищати права та інтереси своїх клієнтів у сучасному адміністративному судочинстві, реалізуючи їх у певних процесуальних формах участі адвоката в адміністративному провадженні.

Враховуючи положення статті 19 Закону № 5076-VI, можливо визначити основні види адвокатської діяльності, які можуть бути реалізовані в межах адміністративного провадження. Ці повноваження умовно можливо поділити на два основних підкаста: 1) представництво та 2) захист прав свобод й інтересів осіб.

Наприклад, Андрій Кучма зазначає, що «представництво за своєю природою – це організаційне правовідношення, змістом якого є повноваження однієї особи (представника) діяти від імені та в інтересах іншої особи, яке виникає з договору, закону, акта органу публічної влади. Крім того, представництвом є діяльність представника, спрямована на реалізацію наданих йому повноважень» [13].

Безперечно, представництво ґрунтується на повноваженнях, що є його основою і складаються з двох суб'єктивних прав: абсолютного та відносного. Абсолютне право дає представнику можливість вчиняти дії від імені та на користь особи, яку він представляє. У свою чергу, відносне право гарантує, що всі наслідки таких дій стосуватимуться саме цієї особи, а не представника.

Потрібно враховувати, що існує два види представництва: законне та добровільне. Перше обумовлене законом та незалежне від волі сторін. Така форма представництва застосовується, наприклад, у випадках, коли особа не може самостійно захищати свої права (наприклад, неповнолітні, особи, які обмежені в дієздатності та т.п.). Добровільне представництво ґрунтується на волі осіб та оформлюється дорученням. Якщо в судовому процесі виступає адвокат, йому необхідно мати ордер або договір на надання правової допомоги. Таким чином, представництво є важливою складовою правової системи, що дозволяє забезпечити ефективний захист прав та інтересів осіб, які не можуть самостійно відстоювати їх у суді.

На ефективність реалізації процесуальної форми діяльності адвокатів в адміністративному провадженні впливають існуючі не вирішені проблемні моменти, наприклад, в контексті представництва. Так, наприклад, у сфері представництва інтересів сторін у суді належність та допустимість документів для підтвердження повноважень представника стає частою проблемою, яка підтверджується практикою. Вимоги до документів можуть варіювати в залежності від категорії справи та правил певного юридичного процесу. Часом сторони зіштовхуються з вимогою подання оригіналів довідок або нотаріально завірених копій, що може ускладнити процес представництва та ускладнити судовий процес.

Такі питання вимагають уважного розгляду та встановлення чітких правил, які б дозволяли ефективно підтверджувати повноваження представників. Необхідною є стандартизація, уніфікація процедур та узгодження вимог до документації між усіма учасниками судового процесу, щоб забезпечити справедливий та ефективний хід розгляду справи.

Другим прикладом прояву проблематики реалізації представництва є така ситуація, коли відсутні чіткі умови для роботи адвокатів з органами державної влади та місцевого самоврядування. Навіть при можливому майбутньому врегулюванні цього питання законодавством, залишається чимало невирішених аспектів щодо механізму представництва адвокатами цих органів. Наприклад, необхідно розглянути, які саме функції можуть виконувати адвокати в цих органах, як забезпечити незалежність адвокатів та зберегти конфіденційність інформації, яку вони можуть отримувати.

Також потрібно врахувати можливість конфлікту інтересів між адвокатською діяльністю та роботою у державних органах. Розв'язання цих питань потребуватиме уважного аналізу та обговорення за участю всіх зацікавлених сторін з метою забезпечення ефективного функціонування системи представництва.

Олена Алексеева звертає увагу та те, що «Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення можливостей самопредставництва в суді органів державної влади, органів

влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших юридичних осіб незалежно від порядку їх створення» від 18.12.2019 № 390-IX [14] не вирішив питання щодо механізмів та способів представництва адвокатами органів державної влади та органів місцевого самоврядування у судових органах» [15]. Хоча потрібно враховувати, що представництво інтересів фізичних і юридичних осіб, держави, органів державної влади та органів місцевого самоврядування в іноземних та міжнародних судових органах здійснюється, якщо інше не встановлено законодавством іноземних держав, статутними документами міжнародних судових органів та інших міжнародних організацій або міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Л. Ізвітова наголошує, що «бажання спільно долати існуючі проблеми є необхідною умовою забезпечення справедливого судочинства, забезпечення дотримання прав та законних інтересів усіх учасників судового процесу» [16].

Також потрібно враховувати, що участь адвоката в адміністративному провадженні у сучасних умовах набуває особливого значення та має прояв у певних важливих аспектах. По-перше, це пов'язано з інтенсивним переходом до застосування цифрових технологій, що вимагає від адвокатів адаптації до змін та вдосконалення навичок у сфері інформаційних технологій. По-друге, формування європейського підходу до правового статусу адвоката породжує проблеми невідповідності наявних правових положень сучасним європейським стандартам здійснення адвокатської діяльності. Національне законодавство повинно активно враховувати ці нові реалії та імплементувати міжнародні стандарти, забезпечуючи адвокатам належний статус та захист їхніх професійних інтересів відповідно до міжнародних вимог, але із урахуванням національних правових традицій та практичних напрацювань і, беручи до уваги інтереси українського суспільства.

Даній позиції дотримується і В.С. Шевчук, який відзначає, «що в адміністративному судочинстві адвокат залучається як особа, яка надає професійну правничу допомогу, а його діяльність під час вирішення публічно-правових спорів опосередковується такими особливостями: а) адміністративне судочинство зазнає змін щодо застосування цифрових технологій і процесів глобалізації; б) формується європейський підхід до правового регулювання правового статусу адвоката, що зумовлює відсталість наявних правових положень. Окрему роль у визначенні функціональних можливостей адвоката в адміністративному судочинстві відведено загальноправовим вимогам, що висуваються до адвокатської діяльності, включно з нормами професійної етики» [17, с. 7–8].

Висновки. Зазначено, що специфіка участі адвоката в розгляді публічно-правових спорів зумовлюється особливістю адвокатської діяльності та процесуальними вимогами Кодексу адміністративного судочинства України, Законом України «Про адміністративну процедуру» та іншими нормативно-правовими актами, відповідно до яких адвокат діє в рамках чітко визначеного обсягу прав та обов'язків, які встановлені для учасника процесу, інтереси якого він представляє. Такий підхід забезпечує ефективне представництво та захист інтересів клієнта, а також сприяє дотриманню принципів об'єктивності та справедливості в адміністративному судочинстві. Встановлено, що на ефективність реалізації процесуальної форми діяльності адвокатів в адміністративному провадженні впливають існуючі не вирішені проблемні моменти, наприклад, в контексті представництва, а саме: а) належність та допустимість документів для підтвердження повноважень представника; б) відсутність чітких умов для комунікації адвокатів з органами державної влади та місцевого самоврядування та інші. Обґрунтовано, що подальші дослідження процесуальних форм участі адвоката в адміністративному провадженні мають важливе значення для забезпечення справедливості та захисту прав осіб. І це пов'язано із тим, що ці напрацювання будуть сприяти запровадженню додаткових гарантій на користь права особи на справедливий адміністративний процес, що є важливим аспектом правової системи. Крім того, ці дослідження допоможуть оптимізувати діяльність адміністративного суду та учасників адміністративного судочинства на різних етапах, стадіях та інстанціях. Це сприятиме покращенню ефективності судочинства та забезпечить більш якісний захист прав осіб. Також, подальше наукове дослідження дозволить розширити знання та розуміння адвокатами різноманітних аспектів адміністративного провадження, а також оновити їхні професійні навички та практичний досвід, що допоможе їм більш ефективно захищати клієнтів у судових процесах, а також під час вирішення правових питань поза судовими засобами. Крім того, підвищення професійного рівня адвокатів сприятиме збільшенню довіри громадян до правової системи в цілому, що є важливим чинником для забезпечення правової стабільності та розвитку суспільства. Такий підхід сприятиме піднесенню якості юридичних послуг та забезпечить більш ефективний захист прав людей у сучасному правовому середовищі. Також, поглиблені дослідження процесуальних форм участі адвоката в адміністративному провадженні сприятимуть підвищенню професійного рівня адвокатів, що є важливим для забезпечення якісного захисту прав та інтересів осіб, які звертаються за правовою допомогою. Крім того, вони сприяють розвитку самої адвокатської діяльності, підвищуючи її авторитет та довіру громадськості.

Література:

1. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 липня 2012 року № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (дата звернення: 25.03.2024).
2. Бережна Є.В. Правовий статус адвоката як учасника адміністративного процесу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2021.
3. Бакайнова Н.М. Функціональні та організаційні основи адвокатури України: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.10. Одеса, 2017. 236 с.
4. Гришук А.Б., Лепіш Н.Я. Поняття процесуальної форми адміністративного судочинства. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2023. Серія «Право». Випуск 76. Частина 2. С. 41-45. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/05/8.pdf> (дата звернення: 25.03.2024).
5. Юшкевич О. Г. Особливості представництва у суді адвокатом. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/764367f3-7075-465d-8053-24a6f5efd8cd/content> (дата звернення: 25.03.2024).
6. Миколенко О. І. Теорія адміністративного процедурного права: монографія. Х. : Бурун Книга, 2010. 336 с.
7. Миколенко О.І. Процесуальна форма в адміністративному судочинстві та проблеми законотворчості в Україні. *Правова держава*. 2018 № 29. с. 50–57.
8. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 6 липня 2005 року № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
9. Про безоплатну правничу допомогу : Закон України від 02.06.2011 № 3460-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text> (дата звернення: 25.03.2024).
10. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text> (дата звернення: 25.03.2024).
11. Положення про ордер на надання правничої (правової) допомоги, затверджене рішенням Ради адвокатів України: Рішення національної асоціації адвокатів України рада адвокатів України від 12.04.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr041871-19#Text> (дата звернення: 25.03.2024).
12. European Convention on Human Rights 04.11.1950 https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Convention_ENG. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 25.03.2024).
13. Судові подкасти: представництво й самопредставництво. URL: <https://baas.gov.ua/ua/164-podkasty/3913-sudovi-podkasti-predstavnistvo-j-samopredstavnistvo.html> (дата звернення: 25.03.2024).
14. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення можливостей самопредставництва в суді органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших юридичних осіб незалежно від порядку їх створення: Закон України від 18.12.2019 № 390-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/390-20#Text> (дата звернення: 25.03.2024).
15. Алексеева О. Представництво прав та інтересів органів державної влади та органів місцевого самоврядування у судових органах в умовах адвокатської монополії. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/3/54.pdf> (дата звернення: 25.03.2024).
16. Адвокатська діяльність в окупації: забезпечення права на захист чи колабораціонізм? URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/advokatska-diialnist-v-okupatsii-zabezpechennia-prava-na-zakhyst-chy-kolaboratsionizm/> (дата звернення: 25.03.2024).
17. Шевчук В.С. Функціональні основи діяльності адвоката в адміністративному судочинстві. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Ужгород, 2023. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/66456> (дата звернення: 25.03.2024).

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine (2012). Pro advokaturu ta advokatsku diialnist: Zakon Ukrainy vid 5 lypnia 2012 roku № 5076-VI. [On advocacy and advocacy: Law of Ukraine dated July 5, 2012 No. 5076-VI]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> [in Ukrainian].
2. Berezhna, Ye.V. (2021). Pravovyi status advokata yak uchasnyka administratyvnoho protsesu [Legal status of a lawyer as a participant in the administrative process]. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
3. Bakaianova, N.M. (2017). Funktsionalni ta orhanizatsiini osnovy advokatury Ukrainy [Functional and organizational foundations of the Bar of Ukraine]. *Doctor's thesis*. Odesa [in Ukrainian].
4. Hryshchuk, A.B., & Lepish, N.Ia. (2023). Poniattia protsesualnoi formy administratyvnoho sudochynstva [Concept of procedural form of administrative proceedings]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Serii «Pravo»*. – *Scientific Bulletin of the Uzhgorod National University, "Law" series*, 6(2). 41–45. Retrieved from <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/05/8.pdf> [in Ukrainian].
5. Iushkevych, O.H. Osoblyvosti predstavnytstva u sudi advokatom. [Peculiarities of representation in court by a lawyer]. Retrieved from: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/764367f3-7075-465d-8053-24a6f5efd8cd/content> [in Ukrainian].
6. Mykolenko, O.I. (2010). *Teoriia administratyvnoho protsedurnoho prava [Theory of administrative procedural law]*. Kharkiv : Burun Knyha [in Ukrainian].

7. Mykolenko, O.I. (2018). Protsesualna forma v administratyvnomu sudochynstvi ta problemy zakonotvorchosti v Ukraini [Procedural form in administrative proceedings and problems of law-making in Ukraine]. *Pravova derzhava – Constitutional state*, 29. 50–57 [in Ukrainian].

8. Verkhovna Rada of Ukraine (2005). Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 06.07.2005 [Administrative Judicial Code of Ukraine: Law of Ukraine dated July 6, 2005]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> [in Ukrainian].

9. Verkhovna Rada of Ukraine (2011). Pro bezoplatnu pravnychu dopomohu : Zakon Ukrainy vid 02 chervnia .2011 № 3460-VI. [Law of Ukraine "On Free Legal Aid" dated June 2, 2011 No. 3460-VI]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text> [in Ukrainian].

10. Verkhovna Rada of Ukraine. (2022). Zakon Ukrainy « Pro administratyvnu protseduru » vid 17.02.2022 № 2073-IX. [Law of Ukraine On administrative procedure dated February 17, 2022 No. 2073-IX]. (2022, February 17). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text> [in Ukrainian].

11. Rishennia natsionalnoi asotsiatsii advokativ Ukrainy rada advokativ Ukrainy «Polozhennia pro order na nadannia pravnychoi (pravovoi) dopomohy», zatverdzhene rishenniam Rady advokativ Ukrainy vid 12.04.2019. [The decision of the National Bar Association of Ukraine, the Bar Council of Ukraine "Regulations on the warrant for the provision of legal (legal) assistance", approved by the decision of the Bar Council of Ukraine dated April 12, 2019]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr041871-19#Text> [in Ukrainian].

12. European Convention on Human Rights 04.11.1950 https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Convention_ENG. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

13. Sudovi podkasty: predstavnytstvo y samopredstavnytstvo. (2017). [Judicial podcasts: representation and self-representation]. Retrieved from <https://6aas.gov.ua/ua/164-podkasty/3913-sudovi-podkasti-predstavnytstvo-j-samopredstavnytstvo.html> [in Ukrainian].

14. Verkhovna Rada of Ukraine. (2019). Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo rozshyrennia mozhyvostei samopredstavnytstva v sudi orhaniv derzhavnoi vlady, orhaniv vlady Avtonomnoi Respubliky Krym, orhaniv mistsevoho samovriaduvannia, inshykh yurydychnykh osib nezalezhno vid poriadku yikh stvorennia» vid 18. hrudnia 2019 № 390- IX. [The Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Expanding the Opportunities for Self-Representation in Court of State Authorities, Authorities of the Autonomous Republic of Crimea, Local Self-Government Authorities, and Other Legal Entities Regardless of the Order of Their Creation" dated December 18, 2019 No. 390-IX]. (2019, December 18). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/390-20#Text> [in Ukrainian].

15. Aleksieieva, O. (2020). Predstavnytstvo prav ta interesiv orhaniv derzhavnoi vlady ta orhaniv mistsevoho samovriaduvannia u sudovykh orhanakh v umovakh advokatskoi monopolii [Representation of the rights and interests of state authorities and local self-government bodies in judicial bodies under the conditions of a lawyer's monopoly]. Retrieved from <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/3/54.pdf> [in Ukrainian].

16. Advokatska diialnist v okupatsii: zabezpechennia prava na zakhyst chy kolaboratsionizm? (2023). [Legal activity in the occupation: ensuring the right to protection or collaborationism?]. Retrieved from <https://www.helsinki.org.ua/articles/advokatska-diialnist-v-okupatsii-zabezpechennia-prava-na-zakhyst-chy-kolaboratsionizm/> [in Ukrainian].

17. Shevchuk, V.S. (2023). Funktsionalni osnovy diialnosti advokata v administratyvnomu sudochynstvi [Functional bases of the lawyer's activity in administrative proceedings]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Uzhhorod, Retrieved from <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/66456> [in Ukrainian].

УДК 34(3/9)

DOI [https://doi.org/10.32782/2304-1587/2024-26-1\(38\)-4](https://doi.org/10.32782/2304-1587/2024-26-1(38)-4)

КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ МІЖВОЄННОЇ (1918 –1939) ПОЛЬЩІ

Захарчин Наталія Геннадіївна

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри права та суспільних дисциплін,
Національний лісотехнічний університет України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3000-2595>

У статті розглядаються та порівнюються підходи щодо основних принципів місцевого самоврядування в двох Конституціях Другої Речі Посполитої (т. зв. Березневій, 17 березня 1921 р., та Квітневій, 23 квітня 1935 р.). Вважаємо, що на формування системи самоврядування, встановленої у Конституції 1921 р., вплинули ряд факторів. Йдеться про плюралізм концепцій самоврядування у повоєнній Польщі, які, у свою чергу, відстоювали різні політичні сили. Також до цих факторів віднесено загальні процеси демократизації польського суспільства, що відчутно сприяли становленню інститутів місцевого самоврядування та децентралізації влади. Здійснено аналіз статей Конституції 1921 р., присвячених інституту самоврядування. Наголошується, що процеси реформування основ місцевого самоврядування продовжувались і після прийняття Основного Закону Другої Речі Посполитої. Політичні кола дискутували потребу затвердження окремого законодавства для конкретних децентралізаційних кроків. Таким «проміжним» актом став Закон «Про часткову зміну устрою територіального самоврядування» 1933 р. та ряд інших законодавчих актів.

Квітнева Конституція 1935 р. стала кроком назад щодо зміцнення начал місцевого самоврядування. Основний Закон був затверджений в умовах посилення авторитарних тенденцій в політичному та законодавчому розвитку Польської держави. Створення та подальший розвиток самоврядних установ у Конституції тісно пов'язувалися із централізованими державними інституціями – саме вони мали створювати місцеві самоврядні осередки, окрім того встановлювалися органи нагляду із обмеженням нормотворчої та виконавчої діяльності органів місцевого самоврядування. Отже, конституційні засади місцевого самоврядування міжвоєнної Польщі еволюціонували від первісного демократизму до «санацийного» авторитаризму. Конституція 1921 р. розширила можливості органів місцевого самоврядування (в порівнянні з попередньою «австрійською» епохою). Натомість Конституція 1935 р. значно обмежила їх роль у суспільному житті, підпорядкувавши державним інституціям.

Ключові слова: *місцеве самоврядування, органи самоврядування, буржуазні Конституції, Друга Річ Посполита.*

Zakharchyn Nataliia. Constitutional Principles of Functioning of Local Self-Government in Interwar (1918–1939) Poland

The article examines and compares the approaches to the basic principles of local self-government in the two Constitutions of the Second Polish Republic (the so-called March Constitution of March 17, 1921, and the April Constitution of April 23, 1935). We believe that a number of factors influenced the establishment of the self-government system established in the Constitution of 1921. These include the plurality of concepts of self-government in postwar Poland, which, in turn, were defended by different political forces. These factors also include the general processes of democratization of Polish society, which significantly contributed to the establishment of local self-government institutions and decentralization of power. The article analyzes the articles of the Constitution of 1921 devoted to the institution of self-government. It is emphasized that the processes of reforming the foundations of local self-government continued after the adoption of the Fundamental Law of the Second Polish Republic. Political circles discussed the need to approve separate legislation for specific decentralization steps. Such an "interim" act was the Law on Partial Change of the Territorial Self-Government System of 1933 and a number of other legislative acts.

The April 1935 Constitution was a step backwards in terms of strengthening the principles of local self-government. The Fundamental Law was approved in the context of growing authoritarian tendencies in the political and legislative development of the Polish state. The creation and further development of self-government institutions in the Constitution were closely linked to centralized state institutions - they were supposed to create local self-government units, and supervisory bodies were established to limit the rule-making and executive activities of local governments. Thus, the constitutional foundations of local self-government in interwar Poland evolved from primitive democracy to "sanation" authoritarianism. The Constitution of 1921 expanded the powers of local governments (compared to the previous "Austrian" era). Instead, the 1935 Constitution significantly limited their role in public life, subordinating them to state institutions.

Key words: *local self-government, self-government bodies, bourgeois constitutions, Second Polish Republic.*

Вступ. Конституція України тлумачить місцеве самоврядування як право територіальної громади самостійно вирішувати питання місцевого значення у межах Основного Закону та діючого законодавства. У 1996 р. наша держава підписала Європейську хартію місцевого самоврядування, а в 2014 р. розпочала реформи у сфері місцевого самоврядування. Процеси реформування незмінно потребують перегляду

підходів та визначення подальших шляхів удосконалення децентралізації. У контексті цього доцільно вивчати існуючий досвід, напрацювання, які були корисними у минулому, у тому числі у найближчій країні-сусідки – Польщі.

Матеріали та методи. Конституційні засади місцевого самоврядування досліджувались переважно польськими дослідниками, серед яких ґрунтовні доробки у цій галузі належать Іздебські Х. Серед інших польських науковців потрібно відзначити П. Січона, Я. Баб'яка, А. Птака, А. Фермус-Бобовець, М. Шевчак-Даніеля. Деякі елементи упровадження та функціонування місцевого самоврядування у міжвоєнній Польщі розглядали українські історики права – П. Захарченко, С. Кондратюк, О. Липитчук, В. Макарчук, І. Терлюк, О. Юхимюк та ряд інших.

Метою пропонованої увазі читача наукової розвідки стало висвітлення та порівняння основних конституційних засад інституту самоврядування у Другій Речі Посполитій за Березневою (1921 р.) та Квітневою (1935 р.) Конституціями та діючим міжвоєнним законодавством.

Результати. Із проголошенням незалежності Польської держави перед польськими державо-творцями постали чисельні питання, що потребували негайного вирішення. Одне з них стосувалося уніфікації місцевого самоврядування. Друга Річ Посполита отримала у спадок принаймні чотири різні системи місцевого самоврядування, які функціонували на польських територіях у складі держав-попередниць (Німецька, Російська, Австро-Угорська імперії, а також «короткочасна» ЗУНР з її демократичними засадами місцевого самоуправління). Як зазначали Я. Баб'як та А. Птак – «Відмінності між окремими територіями становили серйозну перешкоду для впровадження єдиних правових положень у сфері місцевого самоврядування» [1, с. 24]. Практично усі дослідники відзначають, що у жодній сфері суспільно-політичного життя Польщі не було таких різючих відмінностей, як у сфері територіального та місцевого самоврядування [2, с. 496]. Так, у Галичині та Тешинській Сілезії система місцевого самоврядування була однією з найкращих. На польських землях Пруссії територіальне самоврядування існувало на трьох з чотирьох рівнів територіально-адміністративного поділу, оскільки у деяких округах воно не було запроваджене. Натомість, найгірше із системою самоврядування було на території Королівства Польського у складі колишньої Російської імперії [3, с. 131–132]. Отже, тогочасна Польща потребувала рішучих законодавчих та практичних кроків у сфері організації та уніфікації територіального/місцевого самоврядування.

Сьогодні відомо принаймні про три сформовані у 1918 р. концепції щодо вирішення питання місцевого самоврядування у відродженій Речі Посполитій. Перша концепція, яку відстоювали праві, пропонувала створення централізованої системи територіального самоврядування із обмеженим впливом на політичні та законодавчі процеси. Цій концепції протистояла революційна лівиця, представники якої не набули популярності у міжвоєнній Польщі, але виступали за необхідність створення якомога ширшого самоврядування за зразком більшовицької Росії. Нарешті, прихильники третьої концепції, висунутої табором поміркованих лівих або «соціального компромісу», включаючи Польську соціалістичну партію і Народний рух, рекомендували створювати основу територіального управління на широкій системі самоврядування [4, с. 149]. Вважається, що саме позиція поміркованих лівих вплинула на розробку головних положень майбутньої (Березневої) Конституції у напрямку демократизму.

У руслі цієї концепції під час діяльності Законодавчого сейму у 1919–1922 рр. було досягнуто консенсусу щодо необхідності запровадження системи широкого місцевого самоврядування та підвищення його політичної ваги. Зрештою, представники політичних партій, незважаючи на поляризовані політичні уподобання, майже одноставно стали декларувати необхідність децентралізації публічної влади та розглядали місцеве самоврядування як правовий інструмент забезпечення громадянських прав та гарантії демократизації держави [2, с. 497]. Політичний та суспільний акцент на питанні розширення місцевого самоврядування робився у численних публікаціях та новостворених періодичних виданнях, присвячених самоврядуванню. Тож, «у цьому контексті відчутним результатом законотворчої роботи та проривним актом для інституційного зміцнення існування місцевого самоврядування в Польщі стало прийняття 17 березня 1921 р. Конституції Республіки Польща» [2, с. 497].

Фундаментом для демократичних засад функціонування міжвоєнної Польщі, у тому числі у сфері територіального і місцевого самоврядування, стали перші статті Конституції. Вони визначали державний устрій держави – Польща проголошувалась республікою (ст. 1) із верховною владою народу та поділом влади на законодавчу, виконавчу та судову (ст. 2) [5].

Стаття 3 Розділу II (Законодавча влада) Конституції оголошувала, що «Республіка Польща, засновуючи свій устрій на принципі широкого територіального самоврядування, делегує представникам цього самоврядування відповідну сферу законодавства, зокрема в галузі адміністрації, культури та сільського господарства, яка буде детально визначена державними законами». Отже, Конституція містила положення, яке декларувало наявність таких суб'єктів конституційних правовідносин, як органи місцевого самоврядування, що у сучасному світі виступає обов'язковою характеристикою інституту громадянського суспільства. Принцип

делегування законодавчої влади цим органам передбачав перелік сфер, у яких вони могли себе найбільшою мірою проявити, – адміністрування, культура та сільське господарство. Окремо передбачалося створення спеціальних законодавчих норм, які б регулювали самоврядні процеси. З однієї сторони, положення 3 статті надавало місцевій владі широкі повноваження, з другої – «простір і межі децентралізації визначалися загадковими фразами «широке самоврядування» та «відповідна сфера дії законодавства», що надалі було використано для обмеження дії децентралізації влади. [2, с. 499].

У ст. 65 III Розділу (Виконавча влада) Березневої Конституції визначався адміністративний поділ держави на воєводства, які у свою чергу поділялись на повіти, міські та сільські гміни – «які також є одиницями територіального самоврядування» [5]. Отже, викреслилась основна конституційна ознака місцевого самоврядування – самоврядування набуло характеру триступеневої системи (на рівні воєводств, повітів та гмін). Конституція допускала можливість об'єднання органів місцевого самоврядування в публічно-правові об'єднання, але лише на підставі окремих законів, для досягнення спільних цілей і завдань, що входять до сфери діяльності місцевого самоврядування (ст. 65). Важливим видається також задекларована децентралізація державної адміністрації – стаття 67 документу виголошувала, що «в організації державного управління буде реалізовано принцип деконцентрації», що мало б значно вплинути і на систему місцевого самоврядування.

Була передбачена комплексна система реалізації виконавчої влади органами місцевого самоврядування. Так, згідно Конституції, право законодавчої ініціативи з питань, що належать до сфери діяльності органів місцевого самоврядування, належало виборним радам. Виконавча діяльність воєводських і повітових органів самоврядування покладалися на органи, створені на основі об'єднання колегій, обраних представницькими органами, включно із представниками державної адміністрації, які ці органи очолювали (ст. 67).

Стаття 68 передбачала створення законодавчої бази для функціонування господарського самоврядування для окремих галузей економічного життя – сільськогосподарських, промислових, ремісничих та інших палат. Названі осередки мали об'єднатися в одну Вищу господарську Палату Речі Посполитої для співпраці з органами державної влади у сфері управління економічним життям та у сфері законодавчих намірів. Зміни мали бути зафіксовані на окремому законодавчому рівні [5].

У Конституції окреслювалась модель державного нагляду за діяльністю органів влади місцевого самоврядування. Це, на думку деяких науковців, було необхідним в умовах унітарної держави, якою проголошувалась Друга Річ Посполита [2, с. 500]. Такий нагляд мав здійснюватися органами місцевого самоврядування вищого рівня або бути делегованим окремими законами адміністративній судовій владі (ст. 70). Вказувалося, що джерела доходів держави та місцевого самоврядування будуть чітко розмежовані законом (ст. 69). Таким чином, у фінансовому плані інститут самоврядування мав мати окреме джерело доходів, будучи таким чином самоокупним.

Особливим кроком на шляху уконституціювання інституту самоврядування у Березневій конституції вважаємо ст. 90, в якій фактично зрівнювались два інститути – держава та місцеве самоврядування: «Кожен громадянин зобов'язаний поважати і дотримуватися Конституції держави та інших чинних законів та розпоряджень органів державної влади та місцевого самоврядування». Також, важливим кроком у цьому напрямку була ст. 99, де констатувалась недоторканість будь-якої власності, у тому числі власності органів самоврядування, як одна з найважливіших основ суспільного ладу і правового порядку.

Тим самим Конституція 17 березня 1921 р. заклала правову основу функціонування органів місцевого/територіального самоврядування у напрямку демократизації та упровадження основ децентралізації влади у Другій Речі Посполитій.

Процеси реформування основ місцевого самоврядування продовжувались і після проголошення Березневої Конституції. Адже у ній наголошувалось про потребу окремого законодавства, що стосується органів самоврядування – положення Конституції залишалися фактично мертвою буквою закону до моменту введення окремих нормативних актів [2, с. 501]. Практика функціонування місцевого самоврядування вказувала на декларативний характер статей Конституції. «Неточні і дуже нечітко сформульовані положення, які здебільшого носили рекомендаційний характер, залишали великий простір для інтерпретації. Спосіб тлумачення положень залежав від політичної орієнтації правлячої влади, в рамках якої різні політичні партії, залежно від власних інтересів, дбали про розширення або обмеження самоврядування» [3, с. 135]. Департамент місцевого самоврядування Міністерства внутрішніх справ Польщі розпочав роботу з уніфікації всієї системи місцевого самоврядування. Однак, ця та інші законодавчі ініціативи були перервані травневим переворотом 1926 р. – до влади прийшов Юзеф Пілсудський, який запровадив авторитарні тенденції не тільки у політичне, але й у законодавче поле Другої Речі Посполитої. Офіційно був проголошений режим «санації», який «в загальних своїх рисах був близьким до італійського фашизму та німецького націонал-соціалізму, хоча й не таким жорстким по своїй суті» [6, с. 275].

Х. Іздебські вважає, що з приходом до влади Ю. Пілсудського, фактично, помінялась концепція територіального самоврядування – на зміну «натуралістичній», яка допускала природний характер права на

самоврядування та розвиток самоврядних інститутів – прийшла етатистська концепція, згідно із якою самоврядування повністю залежало від волі державної влади, вираженої у конституціях і законах Другої Речі Посполитої [7, с. 71].

Обмеження органів місцевого самоврядування на законодавчому рівні відбулось вже у 1928 р., із прийняттям *Розпорядження Президента* [8], яке запровадило принцип домінування компетенції державного управління, а не самоврядування [7, с. 71]. Згідно цього принципу, органи місцевого самоврядування могли здійснювати свою діяльність лише за умови, що їх постанови прямо впливали з вказівки закону, в усіх інших випадках компетентними органами були лише державні органи влади. Обмеження діяльності органів самоврядування також містив широко відомий Закон 1933 р. «Про часткову зміну устрою територіального самоврядування».

Нова Конституція від 23 квітня 1935 р. була затверджена в умовах посилення авторитарних тенденцій в політичному та законодавчому розвитку Польської держави. Щодо статусу територіального/місцевого самоврядування – вона значно обмежила його роль. Так, у Основному Законі значно зменшилася кількість статей, присвячених місцевому самоврядуванню, – самоврядування у них згадувалось побіжно, не актуалізовано сутність введених змін. У 4, 72, 75, 76 статтях, де згадувалось самоврядування, фактично відкинута ідея децентралізації державної влади. Самоврядування виводилось із державної влади:

- держава мала створити територіальне та економічне самоврядування для виконання суспільних завдань (ст. 4),
- державне управління реалізовувалось через територіальне та господарське самоврядування (ст. 72),
- для реалізації завдань державної адміністрації створювались воєводські, повітові та гмінні органи самоврядування, які могли видавати певні акти та розпорядження лише з дозволу наглядових органів (ст. 75) [9].

Інститут самоврядування було маргіналізовано [1, с. 31], На думку науковців, це стало радикальною відмовою від поглядів на незалежність місцевого самоврядування, від дихотомії державного управління [2, с. 507] та виразом тенденції до авторитаризму [7, с. 73]. Органи самоврядування вже не становили окремої, незалежної від держави сутності, держава тепер сама організовувала суспільство у самоврядні структури [10, с. 149].

Висновки. Отже, конституційні засади самоврядування двох міжвоєнних конституцій Другої Речі Посполитої значно різнилися між собою. Березнева Конституція 1921 р. значної уваги надавала зміцненню та розширенню функцій місцевого самоврядування. Співвідносимо це із загальною демократичною тенденцією відродження Польської держави.

Натомість квітнева Конституція 1935 р. не наділяла територіальне самоврядування публічно-правовою правосуб'єктністю. Пов'язуємо це із поворотом до авторитарної тенденції у державному управлінні Другої Речі Посполитої. Це, у свою чергу проявилось у зміні уявлення про самоврядування через відмінне сприйняття його сутності, функцій та ролі в державі. Держава та державна влада вивисувались над інститутом самоврядування, організовуючи та повністю контролюючи діяльність органів влади у цій галузі.

Література:

1. Babiak, J., Ptak, A. Samorząd terytorialny w II Rzeczypospolitej. Samorząd terytorialny w II Rzeczypospolitej, in: J. Babiak, A. Ptak, (ed.), *Władza lokalna w procesie transformacji systemowej*. Kalisz–Poznań: Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Politycznych i Dziennikarstwa UAM, 2010. S. 23–36.
2. CiChoń, P. Wpływ Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 marca 1921 r. na kształtowanie się samorządu terytorialnego w II Rzeczypospolitej. *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa*. 2021. 14(4). S. 495–510.
3. Fermus-Bobowiec A., Szewczak-Daniel M. Od decentralizacji do centralizmu demokratycznego – od samorządu II Rzeczypospolitej do systemu rad narodowych w Polsce Ludowej. *Miscellanea Historico-Iuridica*. 2022. 21(2). S. 129–151.
4. Izdebski, H. Historia administracji. Warszawa, 2000. 352 s.
5. Ustawa z dnia 17 marca 1921 roku. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. *Dziennik Ustaw*. 1921. Nr. 44. Poz. 267.
6. Izdebski H. Samorząd terytorialny. Podstawy ustroju i działalności. Warszawa, 2009. 430 s.
7. Макаручк В.С. Загальна історія держави і права зарубіжних країн: навчальний посібник. Вид. 8-ме, допов. К.: Атіка; Х.: Право, 2015. 624 с.
8. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 19 stycznia 1928 r. o organizacji i zakresie działania władz administracji ogólnej. *Dziennik Ustaw*. 1928. Nr. 11. Poz. 86.
9. Ustawa Konstytucyjna z dnia 23 kwietnia 1935 r. *Dziennik Ustaw*. 1935. Nr. 30. Poz. 227.
10. Kotulski M. Samorząd terytorialny w dwudziestoleciu międzywojennym. *Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo*. 2019. No. 327. S. 129–153.

References:

1. Babiak, J., & Ptak, A. (2010). Samorząd terytorialny w II Rzeczypospolitej, in: J. Babiak, A. Ptak, (ed.), *Władza lokalna w procesie transformacji systemowe*. [Local government in the Second Republic of Poland]. Kalisz–Poznań: Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Politycznych i Dziennikarstwa UAM, 2010, 23–36 [in Polish].
2. CiChoń, P. (2021). Wpływ Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 marca 1921 r. na kształtowanie się samorządu terytorialnego w II Rzeczypospolitej [The influence of the Constitution of the Republic of Poland of March 17, 1921 on the formation of local government in the Second Republic]. *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa*. 14(4), 495–510 [in Polish].
3. Fermus-Bobowiec, A., & Szewczak-Daniel, M. (2022). Od decentralizacji do centralizmu demokratycznego – od samorządu II Rzeczypospolitej do systemu rad narodowych w Polsce Ludowej. [From decentralization to democratic centralism – from the self-government of the Second Republic to the system of national councils in People's Poland]. *Miscellanea Historico-Iuridica*, 21(2), 129–151 [in Polish].
4. Izdebski, H. (2000). *Historia administracji*. [History of administration]. Warszawa [in Polish].
5. Ustawa z dnia 17 marca 1921 roku. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. [Act of March 17, 1921. Constitution of the Republic of Poland]. (1921). *Dziennik Ustaw*. Nr. 44, poz. 267 [in Polish].
6. Izdebski, H. (2009). *Samorząd terytorialny. Podstawy ustroju i działalności* [Local Government. Fundamentals of system and activity]. Warszawa [in Polish].
7. Makarchuk, V.S. (2015). *Zahal'na istoriia derzhavy i prava zarubizhnykh krain: navchal'nyy posibnyk* [Universal history of state and law of foreign countries: a textbook]. K.: Atika; Kh.: Pravo [in Ukrainian].
8. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 19 stycznia 1928 r. o organizacji i zakresie działania władz administracji ogólnej [Regulation of the President of the Republic of Poland of 19 January 1928 on the organisation and scope of action of general administrative authorities]. (1928). *Dziennik Ustaw*. Nr. 11, poz. 86 [in Polish].
9. Ustawa Konstytucyjna z dnia 23 kwietnia 1935 r. [Constitutional Act of 23 April 1935.]. (1935). *Dziennik Ustaw*. Nr. 30, poz. 227 [in Polish].
10. Kotulski, M. (2019). Samorząd terytorialny w dwudziestoleciu międzywojennym. [Local government in the interwar period]. *Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo*. No. 327, 129–153 [in Polish].

УДК 342.565.5

DOI [https://doi.org/10.32782/2304-1587/2024-26-1\(38\)-5](https://doi.org/10.32782/2304-1587/2024-26-1(38)-5)

ПРОЦЕДУРА ДОБОРУ ТА ПРИЗНАЧЕННЯ КАНДИДАТІВ НА СУДДІВСЬКІ ПОСАДИ: УКРАЇНСЬКИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Левенець Анжела Вікторівна

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри конституційного права та правосуддя,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1941-513X>

У статті досліджуються питання процедури добору та призначення на посаду судді в Україні та в окремих зарубіжних країнах. Зазначається, що враховуючи роль судової влади у демократичній державі, надважливе значення має кадровий склад цієї гілки влади. А отже повноваження щодо її формування потребують окремого дослідження, оскільки саме від цього етапу залежить те, наскільки судова влада загалом здатна буде виконувати функції по здійсненню правосуддя у державі. При цьому визначено, що порядок обрання та призначення кандидатів на суддівські посади може бути дуже різним: від призначення найвищими посадовими особами держави до прямого обрання народом або населенням окремої адміністративно-територіальної одиниці. Основний принцип демократичної процедури обрання та призначення кандидата на посаду судді – забезпечення його політичної нейтральності та незалежності від інших гілок влади.

Сучасні тенденції правого регулювання процедури добору та призначення на суддівські посади у різних країнах свідчать про створення спеціальних комісій або у якості самостійних органів державної влади, або у якості допоміжних при суддівських вищих радах, які мають право збирати документи, оцінювати рівень підготовки кандидатів з професійної точки зору, а також, що не менш важливо – їх відповідність критеріям етики, моралі та доброчесності. Самі процедури добору та призначення кандидатів на суддівські посади складаються з низки етапів, у межах яких відбувається подача та дослідження документів, що засвідчують освіту, стаж професійної діяльності та інші здобутки кандидата, проводяться кваліфікаційні іспити, тести та співбесіди на виявлення загальних соціально-комунікативних, психологічних, особистісних якостей майбутнього судді. Порівняльний аналіз українського законодавства щодо етапів добору та призначення на посаду судді з відповідними положеннями окремих країн свідчить про набагато більший рівень урегульованості відповідних процесів, гнотмізду, довготривалості та складну процедуру формування суддівського корпусу. При тому, що для молодих демократій, до яких належить Україна, відповідні ускладнені механізми допуску до суддівської професії можуть вважатись виправданими, все ж окремі положення вітчизняного законодавства потребують удосконалення перш за все через занадто широкі межі дискреції ВККСУ та ВРП щодо прийняття остаточного рішення про рекомендацію кандидата на посаду судді, наявність окремих положень у законодавстві, які суперечать один одному.

Ключові слова: конкурс, добір кандидатів, дискреційні повноваження, оцінювання кандидатів, призначення судді на посаду.

Levenets Anzhela. Procedure for the selection and appointment of candidates for judicial positions: Ukrainian and foreign experience

The article examines the issues of the procedure of selection and appointment to the position of a judge in Ukraine and in some foreign countries. It is noted that, taking into account the role of the judiciary in a democratic state, the personnel composition of this branch of government is of utmost importance. And therefore, the powers regarding its formation require a separate study, since it is this stage that depends on the extent to which the judiciary will be able to perform the functions of justice in the state. At the same time, it is determined that the procedure for electing and appointing candidates for judicial positions can be very different: from appointment by the highest officials of the state to direct election by the people or the population of a separate administrative-territorial unit. The main principle of the democratic procedure for electing and appointing a candidate for the post of judge is to ensure his political neutrality and independence from other branches of government.

Modern trends in the legal regulation of the procedure for selection and appointment to judicial positions in various countries testify to the creation of special commissions either as independent bodies of state power, or as assistants to the higher judicial councils, which have the right to collect documents and evaluate the level of training of candidates from a professional point of view, as well as, what is no less important, their compliance with the criteria of ethics, morality, and integrity. The procedures for the selection and appointment of candidates for judicial positions consist of a number of stages, within which the submission and examination of documents certifying the candidate's education, experience of professional activity and other achievements, qualification exams, tests and interviews are conducted to identify general social, communicative, psychological, personal qualities of the future judge. A comparative analysis of the Ukrainian legislation regarding the stages of selection and appointment to the position of a judge with the corresponding provisions of individual countries shows a much higher level of regularization of the relevant processes, a cumbersome, long-term and complex procedure for the formation of the judicial corps. Despite the fact that for young democracies, to which Ukraine belongs, the corresponding complicated mechanisms can be considered justified, nev-

ertheless, certain provisions of the domestic legislation need improvement, first of all, due to too wide discretionary limits of the Supreme Court of Ukraine and the Supreme Court of Ukraine regarding the adoption of a final decision on the recommendation of a candidate for the position of judge. the presence of separate provisions in the legislation that contradict each other.

Key words: *competition, selection of candidates, discretionary powers, evaluation of candidates, appointment of a judge.*

Вступ. Судова влада відіграє надважливу роль у сучасній демократичній державі, оскільки саме на неї покладається одна з найголовніших функцій – здійснення правосуддя. Забезпечення справедливості та верховенства права є результатом діяльності судової влади та основним очікуванням суспільства. Гостра реакція на відсутність такої справедливості неодноразово була продемонстрована українським суспільством, внаслідок чого з новою силою актуалізувалось питання здійснення судової реформи та перезавантаження судової гілки влади. Ключовим етапом перезавантаження судової гілки влади в Україні стали події Революції гідності 2014 року, після чого було прийнято низку актів законодавчого характеру щодо відновлення довіри до судової влади, проведення масової переатестації діючих суддів, визначення нових процедур по відборі та призначення кандидатів на посади суддів, які базувались на критеріях відповідності компетентності, професійної етики та добросовісності. Саме категорія добросовісності стала новим явищем, запровадженим на найвищому конституційному рівні унаслідок судової реформи 2016 року як критерій для оцінювання кандидатів на посаду судді або діючих суддів, який досі викликає неоднозначне ставлення як серед самої суддівської спільноти, так і серед активної частини суспільства загалом. У переліку численних питань організації судової гілки влади в Україні особливої уваги на даному етапі заслуговує адміністративно-правовий статус суб'єктів, уповноважених здійснювати процедури добору та призначення кандидатів на суддівські посади, оскільки саме від їх ефективної, злагодженої діяльності залежить якість кадрового забезпечення судів, здатних здійснювати окреслені вище завдання із забезпечення правосуддя у державі.

Матеріали та методи. Адміністративно-правові аспекти процедури добору та призначення кандидатів на суддівські посади, так само як і адміністративно-правовий статус суб'єктів, дотичних до таких процедур, були предметом наукових пошуків таких вчених, як М. І. Логвиненко, М. М. Пищида, А. Федорчук та інших. Окремим питанням адміністрування у сфері формування суддівського корпусу присвячені навіть дисертаційні дослідження таких вчених, як С. В. Жуков, К. В. Кубатко та ін. Проте подальші наукові розробки у напрямку дослідження особливостей процедури добору та призначення суддів, особливо здійснених з позиції порівняльно-правових досліджень, є актуальними на сучасному етапі розвитку нашої держави, оскільки незважаючи на істотні зміни у нормативно-правовому регулюванні цих процесів, дана реформа не є завершеною досі. Отже метою написання статті є виявлення процедурних особливостей добору та призначення кандидатів на суддівські посади в Україні та у зарубіжних країнах, виокремлення найбільш позитивних практик для національної правової системи.

Методами здійснення наукового дослідження є порівняльно-правовий, метод системного аналізу, а також формально-юридичний та системно-структурний.

Результати. Світова практика знає різні підходи до порядку обрання та призначення суддів на посади. У країнах англосаксонської правової системи дані процедури мають свою специфіку. Наприклад, у Великобританії судді призначаються з кола баристерів та соліситорів і при цьому мають різний рівень компетенції. Що цікаво, до 2005 року суддів на посади у суди Англії та Уельсу призначав Лорд-канцлер її Величності, формально суб'єктом призначення вважалась королева. Таке призначення Лорд-канцлер робив за допомогою старших суддів, які були здатні визначити готовність кандидата здійснювати суддівські функції. При тому, що у суспільстві не було істотних нарікань на таку процедуру призначення суддів на посади, все ж у 2006 році були внесені зміни до законодавства, згідно яких була створена Комісія з призначення суддів, основною функцією якої став відбір кандидатів на посаду судді до судів та трибуналів. Закон детально регламентує склад та порядок формування відповідної Комісії, вимоги до її членів та порядок роботи.

Сама процедура відбору кандидата на посаду судді включає дві основні стадії: «зголошення на посаду та добір. Перша стадія починається з оголошення конкурсу на вакантну посаду. Відповідне повідомлення з'являється на офіційному сайті Комісії. Для того, щоби зголоситися на посаду, кандидат зобов'язаний створити акаунт на сайті Комісії та пройти дуже тривалий процес реєстрації. Комісія повідомляє, що процес зголошення може зайняти кілька годин, адже кандидат мусить надати дуже багато різноманітної інформації щодо себе, включаючи інформацію про освіту, подати відповідні декларації, рекомендації, здійснити самооцінювання за багатьма параметрами та надати багато іншої запитуваної інформації» [1]. Основна процедура добору починається з такого етапу, як шортлістінг (складення списку кандидатів) і далі в залежності від рівня вакантної посади може передбачати або письмовий відбір заявок (у випадку посади високого рівня) або кваліфікаційні тести (у випадку посади нижчого рівня), за результатами яких Комісія може рекомендувати кандидата на посаду. В обох випадках Комісія надсилає кандидатам фідбек-репорт – роз'яснення мотивів та причин, якими керувалась Комісія при визначенні результатів при здійсненні відбору кандидатів.

Також для кандидатів у суди вищого рівня після письмового відбору проводиться співбесіда, яка може включати інтерв'ювання, оцінювання презентації, участь у рольовій грі [1].

«Континентальна система права здебільшого використовує систему конкурсного відбору суддів. Виняток становить Швейцарія, де судді обираються жителями або парламентом. Загальними правилами відбору для кандидатів на посаду суддів є відповідний рівень освіти юриспруденції, будь-який практичний досвід» [2, с. 111]. У Франції, наприклад, «усі рішення про призначення суддів на посаду підписує Президент за рекомендацією Вищої Ради юстиції (щодо суддів Касаційного Суду) та Міністерство юстиції і Рада суддів (щодо інших суддів). Незмінюваність суддів у Франції забезпечується через неможливість переведення їх на іншу посаду чи підвищення без їх особистої на це згоди» [3, с. 202].

Одним з найбільш високих показників довіри громадськості до судової влади є у Нідерландах. Процедура відбору та призначення на посаду судді районного та апеляційного суду у Нідерландах визначена в законі та складається з низки етапів: подання заявки (генерується автоматично на сайті нідерландської Ради правосуддя); відбір кращих заявок Національною комісією з відбору суддів (НКВС); перевірка судимостей; аналітичний тест; перша співбесіда («під час такої співбесіди, яка проходить за закритими дверима, перевіряється мотивація кандидата, переконливість, ораторські навички та розуміння того, що значить бути суддею» [4, с. 50]); п'ятигодинне оцінювання (визначаються інтелектуальні здібності, соціальна поведінка, добросовісність, окреслюються напрямки, на які кандидат має звернути увагу у випадку призначення на посаду судді); фінальна співбесіда («три інтерв'ю тривалістю 45 хвилин, кожне інтерв'ю проводиться двома членами НКВС. Мета всіх інтерв'ю – скласти уявлення про особисті якості кандидата, наприклад, вміння працювати в команді та вміння делегувати повноваження» [4, с. 51]); «процедура відбору до конкретного районного суду: співбесіда з відбірковою комісією цього суду; тут важливим є те, чи зможе кандидат «влитися» в колектив та співпрацювати із суддями, які вже працюють у цьому суді» [4, с. 51]. Як видно із зазначеного переліку, процедура відбору кандидатів на посаду районного судді у Нідерландах складається з 9 етапів, не проходження кожного з яких або відмова у такому проходженні має наслідком вибування кандидата з процедури відбору. Також слід відзначити той факт, що під час основних етапів відбору істотна увага приділяється оцінці соціально-психологічних, емоційних, комунікативних, ораторських навичок кандидата, його мотивації бути суддею та уявлення про те, що собою представляє робота судді взагалі (такі міркування викладаються із самого початку, при заповненні заявки). Основним органом, на якого покладаються функції з відбору та оцінки кандидатів на посаду судді у Нідерландах, є Національна комісія з відбору суддів, члени якої призначаються Радою суддів строком на три роки.

Що стосується вітчизняної моделі формування суддівського корпусу, слід зазначити, що «аналіз правових актів, які в тій чи іншій мірі регулюють питання добору на посаду судді в Україні дає можливість виокремити систему органів публічної влади, які безпосередньо дотичні до процедури добору на посаду судді: Вища кваліфікаційна комісія суддів України (далі – ВККСУ) (в тому числі Національна школа суддів у її складі), Вища рада правосуддя (далі – ВРП), Державна судова адміністрація, Президент України. Найбільш повно компетенція щодо добору на посаду судді визначена та реалізується як елемент адміністративно-правового статусу Вищої кваліфікаційної комісії суддів України» [5, с. 242].

Сама процедура добору та призначення кандидатів на посаду судді регулюється Розділом IV Закону України «Про судоустрій та статус суддів» від 2 червня 2016 року (далі – Закон). Так, згідно ст.70 Закону, процедура добору кандидатів на посаду судді місцевого суду включає 8 етапів: «1) оголошення добору на посаду судді; 2) подання особами, які виявили намір стати суддею, заяви та документів для участі у доборі на посаду судді; 3) допуск до участі у доборі на посаду судді; 4) складання кваліфікаційного іспиту; 5) проведення спеціальної перевірки, передбаченої цим Законом; 6) проведення перевірки особистих морально-психологічних якостей кандидатів на посаду судді (у разі визначення Вищою кваліфікаційною комісією суддів України такої необхідності); 7) затвердження рейтингу кандидатів на посаду судді; 8) зарахування кандидатів на посаду судді до резерву на зайняття вакантних посад суддів» [6, ст. 70]. Вимоги щодо проведення кожного з етапів деталізуються у наступних статтях Закону. Зокрема, ст.72 Закону містить перелік документів, які має подати кандидат на посаду судді. До цього переліку відносяться: заява, документ, що підтверджує особу, анкета, мотиваційний лист, документи, що підтверджують освіту та стаж професійної діяльності, декларація родинних зв'язків та декларація про майновий стан, згода на проведення спеціальної перевірки, документ, що підтверджує володіння державною мовою. Важливо відзначити, що п.13 ч.1 ст.72 містить формулювання «інші документи, що підтверджують відповідність особи вимогам, передбаченим статтею 69 цього Закону» [6, ст.72], тоді як ч.3 ст.72 Закону закріплює: «вимагати від особи, яка виявила намір стати суддею, подання документів, не передбачених цією статтею, забороняється» [6, ст.72]. На наш погляд, ці норми суперечать одна одній та не відповідають критерію правової визначеності, а відповідно можуть застосовуватись суб'єктивно.

Також слід зазначити, що проходження етапів, передбачених ст.70 Закону, не призводить до автоматичного призначення кандидата на посаду судді. Національне законодавство розділяє процедуру відбору та процедуру призначення кандидата на посаду судді як окремі самостійні стадії цього процесу. Процедура призначення кандидата, який пройшов відповідні етапи відбору, на посаду судді до конкретного суду ґрунтується на конкурсних засадах та регулюється Главою 3 Розділу IV Закону. Закон розділяє особливості проведення конкурсу на вакантні посади суддів місцевих, апеляційних, вищих спеціалізованих та Верховного судів. Якщо на вакантну посаду судді місцевого суду конкурс проводиться на основі рейтингу кандидатів, сформованого за результатами відбору, то у суди вищих інстанцій конкурс проводиться на основі рейтингу за результатами кваліфікаційного оцінювання з урахуванням особливостей, передбачених для окремих судів.

Згідно ст.79⁴ Закону, «конкурс на зайняття вакантної посади судді полягає у визначенні переможця – учасника конкурсу, який має найвищу позицію за рейтингом» [6, ст.79⁴]. Також у цій статті містяться положення щодо алгоритму визначення переможця конкурсу у випадку однакової кількості балів за рейтингом щодо кандидатів на вакантні посади судів різних інстанцій.

Згідно ст.79⁵ Закону, після визначення переможця конкурсу ВККСУ проводить із кандидатом співбесіду, після якої виносить «1) рішення про рекомендацію або про відмову в наданні рекомендації про призначення кандидата на посаду судді; 2) рішення про рекомендацію про переведення судді (якщо переможцем конкурсу на посаду судді місцевого суду став суддя)» [6, ст.79⁵]. Як вбачається зі змісту ч.2 ст.79⁵ Закону, ВККСУ «ухвалює вмотивоване рішення про відмову в наданні рекомендації про призначення кандидата на посаду судді у разі наявності обґрунтованого сумніву щодо його відповідності критеріям доброчесності чи професійної етики. У такому разі переможцем конкурсу визначається наступний у рейтингу кандидат» [6, ст.79⁵]. Зазначене положення викликає окремі запитання, оскільки незрозумілим є той факт, яким чином після численних процедур щодо дослідження суддівського досьє, проведення спеціальних перевірок, вивчення пакету документів може виникнути питання про невідповідність кандидата вимогам професійної етики та доброчесності.

Ще більш дискусійними вважаємо положення ст.79⁶ Закону, згідно яких: «Вища рада правосуддя відповідно до внесеної Вищою кваліфікаційною комісією суддів України рекомендації на своєму засіданні розглядає питання про: 1) призначення кандидата на посаду судді та **в разі ухвалення позитивного рішення** вносить подання Президентіві України про призначення судді на посаду; 2) переведення судді до іншого суду» [6, ст.79⁶]. Тобто, окрім дискреційного характеру повноважень ВККСУ щодо рекомендації про призначення кандидата на вакантну посаду судді, такий самий характер законодавством передбачений і щодо ВРП. Ч. 2 зазначеної статті закріплює: «Вища рада правосуддя **відмовляє** у внесенні Президентіві України подання про призначення судді на посаду виключно з таких підстав: 1) наявність обґрунтованого сумніву щодо відповідності кандидата критеріям доброчесності чи професійної етики або інших обставин, які можуть негативно вплинути на суспільну довіру до судової влади у зв'язку з таким призначенням; 2) порушення визначеного законом порядку призначення на посаду судді» [6, ст.79⁶].

Враховуючи і без того занадто громіздку, довготривалу та складну процедуру добору кандидатів на суддівські посади в Україні, вважаємо такі межі дискреції ВРП занадто широкими. Підтвердженням тому може слугувати і позиція Великої палати Верховного суду, викладена у Постанові від 18 квітня 2024 року, згідно якої: «Повноваження Комісії стосовно кваліфікаційного оцінювання кандидата на посаду судді є дискреційними та виключною компетенцією Комісії як уповноваженого органу, який на постійній основі діє в національній системі судоустрою» [7, п.7.16]. Також ВП ВС зазначає, що «оцінювання кандидатів відбувається з метою визначення здатності судді (кандидата на посаду судді) здійснювати правосуддя у відповідному суді за встановленими законом критеріями, до яких належать компетентність (професійна, особиста, соціальна тощо), професійна етика, доброчесність. Рішення приймається **за внутрішнім переконанням членів Комісії**. Жоден суб'єкт, у тому числі й суд, не вправі втручатися у здійснення Комісією компетенції щодо оцінювання кандидатів на посаду судді в межах конкурсу на зайняття вакантних посад суддів» [7, п.7.17]. Також ВП ВС окремо підкреслює, що «повноваження членів Комісії оцінювати певні факти як такі, що узгоджуються чи ні з поняттям доброчесності, є виключними. Ніхто інший, окрім Комісії, не має повноважень оцінювати доброчесність кандидата на посаду судді» [7, п.7.18].

У світлі даної позиції погоджуємось з думкою експертів видання «Закон і бізнес», які зазначають: «виникає питання щодо можливості повторного з'ясування членами Вищої ради правосуддя джерел походження коштів на придбання рухомого або нерухомого майна кандидатами, яких ВККС рекомендувала призначити судьями, та відкладення рішення щодо внесення подань для збирання «додаткових матеріалів» [9].

Також окремі недоліки процедури конкурсного відбору та призначення кандидатів на посади суддів в Україні дослідники вбачають у відсутності чіткого категоріального апарату. Так, А. Шевченко вважає, що «поняття «конкурсний відбір» прирівнюються законодавцем до поняття «рейтинг», а процедура конкурсного відбору – до оцінки отриманих результатів за попередніми стадіями добору (проведення рейтингу). Не

окреслено конкретні категорії кандидатів, які можуть взяти участь у конкурсі на заміщення вакантної посади судді відповідно до конкретно визначених судів тощо. Також відсутність у законодавстві України належного понятійно-категоріального апарату слугує виникненню колізій у тлумаченні низки понять» [8, с. 187].

Висновки. Проведений порівняльний аналіз процедурних особливостей добору та призначення кандидатів на суддівські посади в Україні та в окремих зарубіжних країнах дає змогу дійти наступних висновків:

– адміністративно-правове регулювання, статус та обсяг повноважень органів публічної влади, дотичних до оцінювання, обрання та призначення кандидатів на суддівські посади може істотно відрізнитись у різних країнах, проте як правило, вони функціонують у вигляді спеціальних комісій, які діють або самостійно, або як допоміжні органи при відповідних радах правосуддя;

– критерії оцінювання включають як правило, рівень професійної підготовки, соціально-комунікативні навички, відповідність критеріям доброчесності та професійної етики;

– нормативні положення щодо добору та призначення на посаду судді в Україні мають занадто складний, громіздкий та формалізований характер, окремі етапи якого викликають сумніви та неоднозначне ставлення. Наприклад, право ВККСУ приймати рішення про відмову в рекомендації на призначення кандидата на посаду судді після співбесіди, якій передувала низка етапів щодо подання та дослідження документів про відповідність кандидата критеріям професійної етики, компетентності та доброчесності, а також проходження ним інших відбіркових процедур: складання кваліфікаційного іспиту, проходження спеціальної перевірки, проходження перевірки морально-психологічних якостей і т.д.;

– окремо слід зазначити про необхідність чіткого розмежування повноважень ВККСУ та ВРП щодо призначення кандидатів на суддівські посади в Україні, оскільки сучасний стан нормативного регулювання цього процесу має непрозорий, суб'єктивістський та дублюючий характер. Занадто широкі дискреційні повноваження щодо можливості винести рішення про рекомендацію кандидата на посаду судді, або ж про відмову від надання такої рекомендації, передбачених законом як стосовно ВККСУ, так і стосовно ВРП, не відповідає принципу правової визначеності та прогнозованості. Вважаємо, що із врахуванням достатньо складної, багатоаспектної та тривалої процедури добору кандидатів на посаду судді в Україні, етапи щодо конкурсного відбору та призначення мають бути більш формальними та автоматизованими.

Окреслені позиції свідчать про необхідність продовження наукових досліджень у галузі адміністративно-правового регулювання процедури добору та призначення кандидатів на суддівські посади в Україні. Аналізуючи зарубіжний досвід, можна пересвідчитись, що найбільш ефективним є підхід, за якого забезпечуються відповідність кандидатів вимогам професіоналізму, доброчесності та етичної поведінки, із одночасним уникненням занадто бюрократизованих та ускладнених етапів. Саме у такому напрямку має відбуватись подальше удосконалення національного законодавства України.

Література:

1. Серета М. Система добору на суддівські посади у Великобританії. Як можна використати британський досвід для України? *Веб-портал Центру політико-правових реформ*, 07.09.2016. URL: Системи добору на суддівські посади у Великобританії. Як можна використати британський досвід для України? (pravo.org.ua)

2. Федорчук А. Імплементация зарубіжного досвіду адміністративно-правового регулювання правового статусу суддів. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 8. С. 110–118.

3. Логвиненко М. І. Добір суддів на посаду: український та міжнародно-правовий досвід. *The genesis of genius: науково-періодичне професійне видання*. Женева (Швейцарія): Міжнародний науково-практичний конгрес економістів та правників, 2014. С. 201–206.

4. Відбір та оцінювання суддів в Україні: Звіт групи експертів Георг Става, Вілма Ван Бентхем, Реда Молієне. Листопад, 2018. URL: <https://www.pravojustice.eu/storage/app/media/Selection%20and%20Evaluation%20of%20Judges%20UA%20v25%20final%20edit%20Full%20Annex.p>

5. Пищида М. М. Адміністративно-правовий статус учасників процедури добору кандидатів на посаду судді в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2020. Випуск 62. С.240–244.

6. Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення: 28.04.2024).

7. Постанова ВП ВС від 18 квітня 2024 року у справі № 9901/110/19. URL: Єдиний державний реєстр судових рішень (court.gov.ua) (дата звернення: 28.04.2024).

8. Ніхто, крім ВККС, не має повноважень оцінювати доброчесність кандидата в судді. *Газета «Закон і бізнес»*, 10.05.2024. URL: Ніхто, крім ВККС, не має повноважень оцінювати доброчесність кандидата в судді – ВП ВС (zib.com.ua)

9. Шевченко А. Адміністративно-правове регулювання конкурсного відбору суддів України. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 10. С. 183–188.

References:

1. Sereda, M. (2016). Systema doboru na suddivski posady u Velykobrytanii. Yak mozhna vykorystaty brytanskyi dosvid dlia Ukrainy? [The system of selection for judicial positions in Great Britain. How can the British experience be used for Ukraine?]. *Centre of Policy and Legal Reform*, September 7. Retrieved from: Системи добору на суддівські посади у Великобританії. Як можна використати британський досвід для України? (pravo.org.ua) [in Ukrainian].
2. Fedorchuk, A. (2019). Implementatsiia zarubizhnogo dosvidu administratyvno-pravovoho rehuliuвання pravovoho statusu suddiv [Implementation of foreign experience in administrative and legal regulation of the legal status of judges]. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo*. № 8. P. 110–118 [in Ukrainian].
3. Lohvynenko, M.I. (2014). Dobir suddiv na posadu: ukrainskyi ta mizhnarodno-pravovyi dosvid [Selection of judges for office: Ukrainian and international legal experience]. *The genesis of genius: naukovy-periodychni profesiine vydannia*. Zheneva (Shveitsariia): Mizhnarodnyi naukovy-praktychnyi konhres ekonomistiv ta pravnyk. P. 201–206 [in Ukrainian].
4. Vidbir ta otsiniuvannya suddiv v Ukraini: Zvit hrupy ekspertiv Heorh Stava, Vilma Van Bentkhem, Reda Moliene (2018). [Selection and evaluation of judges in Ukraine: Report of the group of experts Georg Stava, Vilma Van Bentham, Reda Moliene]. November. Retrieved from: <https://www.pravojustice.eu/storage/app/media/Selection%20and%20Evaluation%20of%20Judges%20UA%20v25%20final%20edit%20Full%20Annex.p> [in Ukrainian].
5. Pyshchyda, M.M. (2020). Administratyvno-pravovyi status uchasykiv protsedury doboru kandydativ na posadu suddi v Ukraini [Administrative and legal status of the participants in the selection procedure of candidates for the position of judge in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii PRAVO*. Issue 62. P. 240–244 [in Ukrainian].
6. Verkhovna Rada of Ukraine (2016, Yuni 2). Zakon Ukrainy «Pro sudoustrii ta status suddiv» [About the judiciary and the status of judges]. Retrieved from: Про судоустрій і статус су... | від 02.06.2016 № 1402-VIII (rada.gov.ua) [Accessed 28 April 2024].
7. Grand Chamber of the Supreme Court Resolution 2024 April 18, case No. 9901/110/19 [online]. Retrieved from: Єдиний державний реєстр судових рішень (court.gov.ua) (accessed 28 April 2024).
8. Nikhto, krim VKKS, ne maie povnovazhen otsiniuvaty dobrochesnist kandydata v suddi [No one, except the Supreme Court of Appeals, has the authority to assess the integrity of a candidate for a judgeship] (2024). *Hazeta «Zakon i biznes»*, May 10. [online]. Retrieved from: Ніхто, крім ВККС, не має повноважень оцінювати добросовісність кандидата в судді — ВП ВС (zib.com.ua) [in Ukrainian].
9. Shevchenko, A. (2020). Administratyvno-pravove rehuliuвання konkursnoho vidboru suddiv Ukrainy [Administrative and legal regulation of competitive selection of judges of Ukraine]. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo*, № 10. P. 183–188 [in Ukrainian].

УДК 340 : 342.9 : 343.1(477)

DOI [https://doi.org/10.32782/2304-1587/2024-26-1\(38\)-6](https://doi.org/10.32782/2304-1587/2024-26-1(38)-6)

ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ ТА ПРАВОСУДДЯ

Миколенко Олександр Іванович

доктор юридичних наук, професор, завідувач
кафедри адміністративного та господарського права,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9755-9454>

Миколенко Олена Миколаївна

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права, кримінального
процесу та криміналістики,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2080-413X>

Стаття присвячена розкриттю особливостей впровадження інформаційно-телекомунікаційних технологій в публічне адміністрування та правосуддя. Встановлено, що процес розбудови «цифрової держави» відбувається як в публічному (електронне врядування), так і приватному секторі та полягає у використанні інформаційно-телекомунікаційних технологій у різних сферах суспільного життя. Зокрема, електронне врядування спрямоване, в першу чергу, на покращення телекомунікаційних зв'язків між державою та приватними особами з метою задоволення їх потреб, що загалом сприяє реалізації у сфері публічного управління таких важливих принципів владної діяльності як принцип відкритості й прозорості та принцип поваги до прав людини. З'ясовано, що маючи декілька важливих сфер своєї реалізації (e-парламент, e-бізнес, e-освіта, e-здоров'я, e-культура тощо), електронне врядування має найбільше значення у сферах публічного адміністрування (e-уряд) та правосуддя (e-правосуддя). Констатовано, що за останнє десятиліття в Україні було прийнято низку важливих нормативно-правових актів (як на рівні законів, так і підзаконних актів), а також створено низку правових інститутів та механізмів щодо впровадження інформаційно-телекомунікаційних технологій в життя суспільства, втім процес впровадження концепції цифрової держави в сферах публічного адміністрування і правосуддя супроводжується наявністю великої кількості проблем, що потребують свого вирішення найближчим часом. Наголошено, що використання інформаційно-телекомунікаційних технологій в діяльності суб'єктів публічного адміністрування забезпечує не тільки якість їх діяльності, а й спрямоване на мінімізацію особистого спілкування між публічно-владним суб'єктом та приватною особою, бо відсутність таких стосунків – є одним із чинників запобігання корупції в нашій країні. Використання ж інформаційно-телекомунікаційних технологій у сфері правосуддя переслідує наступні цілі: покращення якості і ефективності правосуддя; максимальне забезпечення прав і свобод особи в межах судового провадження. Встановлено, що процес впровадження у кримінальне правосуддя інформаційно-телекомунікаційних технологій нашоюхується сьогодні на перепони: а) загально цивілізаційні; б) технологічні; в) правові; г) світоглядні.

Ключові слова: інформаційно-телекомунікаційні технології, інформаційно-комунікаційна система, цифровізація, публічне адміністрування, суб'єкти публічного адміністрування, правосуддя, електронне врядування, електронний уряд, електронне правосуддя, електронне кримінальне провадження.

Mykolenko Oleksandr, Mykolenko Olena. Peculiarities of the implementation of information and telecommunication technologies in public administration and justice

The article is devoted to the disclosure of the peculiarities of the implementation of information and telecommunication technologies in public administration and justice. It has been established that the process of building a "digital state" takes place both in the public (electronic governance) and private sectors and consists in the use of information and telecommunication technologies in various spheres of public life. In particular, e-governance is aimed, first of all, at improving telecommunication relations between the state and private individuals in order to meet their needs, which generally contributes to the implementation in the field of public administration of such important principles of government activity as the principle of openness and transparency and the principle of respect for rights a person. It was found that having several important areas of its implementation (e-parliament, e-business, e-education, e-health, e-culture, e-education, etc.), e-governance is most important in the areas of public administration (e-government) and justice (e-justice). It was established that over the last decade in Ukraine, a number of important normative legal acts were adopted (both at the level of laws and by-laws), as well as a number of legal institutions and mechanisms were created for the introduction of information and telecommunication technologies into the life of society, however, the process of introducing the concept digital state in the spheres of public administration and justice is accompanied by the presence of a large number of problems that need to be solved in the near future. It is emphasized that the use of information and telecommunication technologies in the activities of public administration entities ensures not only the quality of their

activities, but also aims to minimize personal communication between a public-authority entity and a private person, because the absence of such relations is one of the factors preventing corruption in our country. The use of information and telecommunication technologies in the field of justice pursues the following goals: improving the quality and efficiency of justice; maximum provision of the rights and freedoms of a person within the framework of court proceedings. It has been established that the process of introducing information and telecommunication technologies into criminal justice today faces obstacles: a) generally civilizational; b) technological; c) legal; d) worldview.

Key words: information and telecommunication technologies, information and communication system, digitalization, public administration, subjects of public administration, justice, e-governance, e-government, e-justice, e-criminal proceedings.

Вступ. В останні роки наша країна взяла курс на розбудову «цифрової держави», сутність якої полягає у використанні інформаційно-телекомунікаційних технологій як в публічному (електронне врядування), так і приватному секторі суспільних відносин. Зокрема, електронне врядування спрямоване, в першу чергу, на покращення телекомунікаційних зв'язків між державою та приватними особами з метою задоволення їх потреб, що загалом сприяє реалізації у сфері публічного управління таких важливих принципів владної діяльності як принцип відкритості й прозорості та принцип поваги до прав людини.

Маючи декілька важливих сфер своєї реалізації, зокрема, функціонування уряду (е-уряд), парламенту (е-парламент), правосуддя (е-правосуддя), бізнесу (е-бізнес), освіти (е-освіта), охорони здоров'я (е-здоров'я), культури (е-культура), торгівлі (е-торгівля) тощо, електронне врядування не набуло б в нашій країні розвитку та розповсюдження, якби перші кроки до покращення телекомунікаційних зв'язків між державою та приватними особами не були зроблені власне у сферах функціонування уряду (е-уряд) та правосуддя (е-правосуддя).

Не дивлячись на те, що за останнє десятиліття в Україні було прийнято низку важливих нормативно-правових актів (як на рівні законів, так і підзаконних актів), а також створено низку правових інститутів та механізмів щодо впровадження інформаційно-телекомунікаційних технологій в життя суспільства, процес впровадження концепції цифрової держави супроводжується наявністю великої кількості проблем, що потребують свого вирішення найближчим часом. Наприклад, Г. Блінова у цій сфері називає дві групи проблем:

- які існували до початку реалізації в країні концепції цифрової держави, але які на сьогодні вирішені лише частково (зокрема, відсутність повноцінної електронної взаємодії інформаційними ресурсами між суб'єктами публічного управління, відсутність системної електронної взаємодії між суб'єктом публічного управління та приватною особою, дублювання електронного та паперового документообігу в державних органах та органах місцевого самоврядування тощо) [1, с. 4];

- які виникли після перших кроків впровадження у суспільство інформаційно-телекомунікаційних технологій: а) неузгодженість термінології різних нормативно-правових актів, які закріплюють порядок використання і функціонування державних електронних інформаційних ресурсів; б) відсутність чіткої класифікації (систематизації) державних електронних інформаційних ресурсів, яка б закріплювалась на нормативному рівні; в) відсутність в положеннях національного законодавства загальних засад зберігання, функціонування, організації та використання державних електронних інформаційних ресурсів [1, с. 8].

Отже, аналіз особливостей впровадження інформаційно-телекомунікаційних технологій в діяльність уряду та у сферу правосуддя є не тільки важливим для подальшого розвитку національного законодавства, а й актуальним для подальшого розвитку юридичної науки (наприклад, адміністративного, кримінального процесуального права і ін.) з питань реалізації в реальне життя суспільства положень концепції цифрової держави.

Матеріали та методи. Окремі аспекти розбудови в Україні «цифрової держави», а також особливості впровадження положень даної концепції в діяльність суб'єктів публічного адміністрування і правосуддя досліджувались у працях таких вчених як Г. Блінова, С. Банах, О. Бринцев, А. Грубінко, І. Каланча, А. Кожевнікова, В. Марченко, І. Онишук, О. Шамрай, С. Щербак та ін. Але, по-перше, перераховані вчені є представниками різних галузевих юридичних наук, що ускладнює визначення особливостей впровадження інформаційно-телекомунікаційних технологій в публічне адміністрування та правосуддя, по-друге, у світогляді кожного вченого кількість та форми інформаційно-телекомунікаційних технологій, які ними пропонуються, не тільки суттєво різняться між собою, а й не завжди корелюють із технічними можливостями держави щодо їх забезпечення. Наприклад, слушну думку стосовно цього висловлює О.В. Шаповалова: «Досягнення балансу цифрової зрілості держави та суспільства потребує ще й теоретичного підґрунтя та опосередкованого правового впливу з огляду на доцільність прискорення даного процесу» [2, с. 25].

Отже метою написання статті є розкриття особливостей впровадження інформаційно-телекомунікаційних технологій в публічне адміністрування та правосуддя. Методологічною базою наукового дослідження є формально-юридичний, діалектичний, порівняльно-правовий та метод правового моделювання.

Результати. Як зазначалося вище, важливими елементами електронного врядування є «е-уряд» та «е-правосуддя». В цілому позитивно оцінюючи здатність нашої держави використовувати інформаційно-телекомунікаційні технології в різних сферах суспільного життя, О.В. Шаповалова:

- підкреслює, що Україна, як суб'єкт впровадження і використання інформаційно-телекомунікаційних технологій, має відповідний рівень цифрової зрілості, тоді як українське суспільство, як суб'єкт споживання даного ресурсу, не має відповідного рівня цифрової зрілості;

- закликає до проведення фундаментальних наукових досліджень з проблем впровадження і розвитку концепції цифрової держави, а також питань співмірності потенціалів у цій сфері держави та суспільства [2, с. 30].

Ці висновки стосуються і таких важливих сфер функціонування нашої держави як публічне адміністрування та правосуддя. Публічне адміністрування це зовнішньо-орієнтована діяльність органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, до якої відносяться контрольно-наглядова, публічно-сервісна, правотворча, юрисдикційна та інші види діяльності, а також яка характеризується наявністю комунікацій між публічно-владним суб'єктом (наприклад, органом виконавчої влади) та приватною особою (наприклад, суб'єктом господарської діяльності). Антикорупційна державна політика, що реалізується сьогодні в Україні, завжди була спрямована на мінімізацію особистих взаємовідносин між публічним службовцем, який наділений владними повноваженнями (контрольно-наглядовими, публічно-сервісними, юрисдикційними та ін.) і приватною особою, яка може виступати у статусі об'єкту контрольно-наглядової діяльності, отримувача публічної послуги чи правопорушника. Тобто використання інформаційно-телекомунікаційних технологій у діяльності суб'єктів публічного адміністрування забезпечує не тільки якість їх діяльності, а й спрямоване на мінімізацію особистого спілкування між публічно-владним суб'єктом та приватною особою, бо відсутність таких стосунків – є одним із чинників запобігання корупції в нашій країні.

Правосуддя є видом діяльності спеціально створених в країні державних органів (судів), які забезпечують законний і справедливий розгляд правових спорів (адміністративне, цивільне, господарське правосуддя), що виникають у суспільстві, та правопорушень (кримінальне правосуддя), що вчиняються у суспільстві. Процесуальні галузі національного права не оперують поняттями «публічно-владний суб'єкт» та «приватна особа», але між суб'єктом досудового розслідування чи суб'єктом судового провадження та іншими учасниками провадження (обвинувачений, потерпілий і ін.) виникають комунікаційні зв'язки, які останні десять років забезпечуються відповідними інформаційно-телекомунікаційними технологіями. Як і у випадку із суб'єктами публічного адміністрування, використання інформаційно-телекомунікаційних технологій у сфері правосуддя переслідує декілька цілей: 1) покращення якості і ефективності правосуддя; 2) максимальне забезпечення прав і свобод особи в межах судового провадження.

Повертаючись до висновків, що були зроблені О.В. Шаповаловою, хочемо зазначити, що дійсно українська держава має цифрову зрілість для того, щоб і надалі впроваджувати у сфері публічного адміністрування та правосуддя інформаційно-телекомунікаційні технології. Суспільство ж з різних причин не завжди готове до використання таких технологій в повсякденному житті. Більш того, іноді окремі групи людей (за віком, релігійними переконаннями і ін.) не завжди готові використовувати досягнення науково-технічного прогресу у своєму бутті. Тому обов'язок держави виникає в тому, щоб передбачити:

по-перше, можливість альтернативної (зручної для користувача) поведінки для тих осіб, які не мають «цифрової зрілості» (хоча б на перехідний період);

по-друге, види та способи підвищення «цифрової зрілості» у тих громадян, які з різних причин її не мають;

по-третє, механізми безоплатної чи на платній основі допомоги особам, які не вміють користуватись інформаційно-телекомунікаційними технологіями.

Не всі ці вимоги дотримуються, коли мова йде про публічне адміністрування та правосуддя, а тому важливо «у гонитві за результатами» розбудови розвинутої цифрової держави не забути про права і свободи тих людей, які з різних причин не досягли достатньої «цифрової зрілості» для використання у сферах публічного адміністрування і правосуддя інформаційно-телекомунікаційних технологій.

Яскравим прикладом нормативного закріплення вимог щодо використання інформаційно-телекомунікаційних технологій в публічному адмініструванні є Закони України «Про доступ до публічної інформації» [3] та «Про адміністративну процедуру» [4]. Зокрема, Закон України «Про доступ до публічної інформації», по-перше, передбачає такий вид інформації як «публічна інформація у формі відкритих даних», по-друге, закріплює порядок отримання і використання такої інформації особами [3, ст. 10-1], по-третє, запит на отримання публічної інформації може подаватись, в тому числі, електронною поштою [3, ст. 19]. Закон України «Про адміністративну процедуру» передбачає: а) можливість подання заяви про порушення адміністративної процедури в електронній формі; б) необхідність підпису такої заяви «електронним підписом»; в) можливість віддаленого доступу учасникам адміністративної процедури до всіх матеріалів справи, які зберігаються в електронному вигляді; г) можливість використання національних електронних інформаційних ресурсів в якості засобів доказування по справі; г) випадки прийняття адміністративного акту

в автоматичному режимі, тобто на підставі даних національних електронних інформаційних ресурсів чи електронних документів тощо [4, ст. 51, 53, 69].

Слушні думки щодо впровадження у правосуддя інформаційно-телекомунікаційних технологій висловлює В.Б. Марченко. Зокрема, вчений називає декілька перепон щодо ефективного впровадження в нашій країні «Електронного суду»:

1) в Україні «має місце цілий комплекс організаційних, фінансових, технічних, а також імовірно, і політико-правових складнощів на шляху до успішної реалізації електронного суду» [5, с. 549];

2) недостатня правова визначеність електронного суду.

Відповідно В.Б. Марченко наголошує на тому, що електронний суд був започаткований в нашій країні як технологічний і соціальний проект. Втім це технологічне і соціальне явище, на думку вченого, повинне стати правовим через регулятивний і охоронний вплив права на всі аспекти функціонування електронного суду [5, с. 549–550]. В.Б. Марченко підкреслює, що електронний суд не потрібно розглядати як окремий правовий інститут (наприклад, інститут кримінального процесу), як категорію адміністративного права, бо він є поняттям організації судочинства [5].

Погоджуємось із тим, що «електронний суд» – це прояв технологічних процесів в діяльності судів України та організації судочинства. Втім, є необхідність фіксації цих технологічних процесів в нормативно-правових актах для покращення правосуддя, підвищення ефективності судів, спрощення взаємовідносин між суб'єктами і учасниками судового провадження, а також для максимального забезпечення прав і свобод особи в судовому провадженні.

О.В. Бринцев до чинників, що стримують впровадження та розвиток електронного правосуддя в Україні відносить: «1) відсутність єдиної уніфікованої інформаційної платформи для спілкування учасників процесу з судом та з іншими державними органами; 2) відсутність єдиних стандартів щодо інформаційного контенту, котрим мають відповідати відповідні судові інформаційні ресурси; 3) брак коштів; 4) дисонанс інформаційних технологій та процесуальних правил» [6, с. 20]. На останню із перелічених проблем звертають увагу С.В. Щербак і А.В. Кожевнікова, вважаючи її найбільш суттєвою, бо власне вона «не дає можливості вітчизняному судочинству зробити перехід на якісно новий інформаційно-технологічний рівень» [7, с. 239]. Тобто процес впровадження у правосуддя інформаційно-телекомунікаційних технологій наштовхується сьогодні на перепони: а) загально цивілізаційні (наприклад, відсутність цифрової зрілості у частини українського суспільства); б) технологічні (наприклад, в державних інформаційних реєстрах розміщено не всі дані, що потрібні для здійснення правосуддя); в) правові (до окремих правових процедур та правил, що вважалися традиційними в судочинстві, важко використовувати інформаційно-телекомунікаційні технології). На нашу думку, цей перелік слід доповнити ще одним видом перепон, що гальмують процес впровадження у правосуддя інформаційно-телекомунікаційних технологій – світоглядні (розмаїття концепцій та наукових підходів до подальшого розвитку електронного судочинства в Україні). Наприклад, С.В. Щербак і А.В. Кожевнікова підкреслюють, що теоретики та практики, визнаючи необхідність змін в електронному правосудді, не можуть сформулювати чітке уявлення про те, яким шляхом буде відбуватися його розвиток [7, с. 240]. Тут можливі різні варіанти – від удосконалення діяльності вже функціонуючого в Україні електронного суду, що по-суті і відбувається сьогодні в усіх видах правосуддя (адміністративному, цивільному, господарському і кримінальному), до повної цифрової трансформації правосуддя, коли все правосуддя буде переведено у формат електронного судочинства. Втім, автори застерігають, що цифрова трансформація правосуддя призведе і до виникнення нової форми судового процесу, яка, в свою чергу, виникне на підставі оновленого процесуального законодавства. Так, С.В. Щербак і А.В. Кожевнікова зазначають: «Онлайн-суди потребують поглибленого аналізу, адже перехід суду на розгляд справи у електронній формі без формування паперової справи та без підписання паперового рішення, дистанційність або письмовий розгляд справи без судового засідання, неодмінно призведуть до зміни форми процесу, тобто необхідності формування нової моделі електронного правосуддя, що має супроводжуватися й корінним оновленням процесуального законодавства» [7, с. 240].

Більш того, С.В. Щербак і А.В. Кожевнікова звертають увагу на декілька проблем, які не були озвучені вище і які стосуються процесу впровадження електронного суду в Україні: «1) жоден суд загальної юрисдикції не підключений до централізованого модулю авторозподілу; 2) Київський апеляційний суд – єдиний суд, який не підключений до підсистеми «Електронний суд» [7, с. 241].

Щоб не розглядати особливості процесу впровадження інформаційно-телекомунікаційних технологій у всі види правосуддя, які передбачені чинним законодавством України (адже ці процеси мають як багато схожого, так і характеризуються своїми особливостями), зупинимось на характеристиці кримінального правосуддя.

Наприклад, І.Г. Каланча стверджує, що потребу (необхідність) впровадження інформаційно-телекомунікаційних технологій у кримінальне судочинство було визначено на законодавчому рівні, що, в свою чергу,

вимагає розробки «несуперечливої концепції електронного кримінального судочинства України» [8, с. 6]. Отже, І.Г. Каланча констатує факт наявності наукових дискусій щодо подальшого розвитку електронного кримінального судочинства, адже:

- у одних випадках, є готовність держави у особі парламенту прийняти відповідні зміни до КПК України, але не завжди така готовність до впровадження нових інформаційно-телекомунікаційних технологій існує у суддів та учасників кримінального судочинства;

- у інших, є бажання і потреби учасників кримінального судочинства щодо модернізації електронного кримінального судочинства, але дисонанс інформаційних технологій та процесуальних правил стримує суттєве оновлення кримінального процесуального законодавства.

Більш детально переваги процесу впровадження інформаційно-телекомунікаційних технологій в кримінальне правосуддя розглядають С. Банах, А. Грубінко і І. Онищук [9]. Зокрема, автори відносять до позитивних результатів впровадження електронного правосуддя в кримінальний процес наступні: а) спрощення процедури досудового розслідування, що стане можливим за рахунок забезпечення дистанційного доступу до відповідних матеріалів та запровадження спілкування між суб'єктами провадження в електронному форматі; б) удосконалення процесуального контролю, що стане можливим за рахунок отримання актуальної інформації суб'єктом контролю самостійно і в електронній формі; в) економія бюджетних коштів (наприклад, економія коштів на закупівлю конвертів, поштові послуги і ін.); г) підвищення якості роботи досудового розслідування та прокуратури за рахунок усунення зайвих бюрократичних процедур; г) підвищення довіри до судів та правоохоронних органів, бо впровадження інформаційно-телекомунікаційних технологій у діяльність цих органів автоматично позитивно відображається на реалізації ними принципу відкритості й прозорості та принципу поваги до прав людини [9, с. 79].

Висновки. На підставі проведеного в статті дослідження можна запропонувати наступні висновки.

У випадках, коли суспільство (його частина) з різних причин не готове до використання інформаційно-телекомунікаційних технологій в повсякденному житті, держава зобов'язана передбачити: 1) можливість альтернативної (зручної для користувача) поведінки для тих осіб, які не мають «цифрової зрілості» (хоча б на перехідний період); 2) види та способи підвищення «цифрової зрілості» у тих громадян, у яких з різних причин вона знаходиться на вкрай низькому рівні; 3) механізми безоплатної чи на платній основі допомоги особам, які не вміють користуватись інформаційно-телекомунікаційними технологіями.

Використання інформаційно-телекомунікаційних технологій в діяльності суб'єктів публічного адміністрування забезпечує не тільки якість їх діяльності, а й спрямоване на мінімізацію особистого спілкування між публічно-владним суб'єктом та приватною особою, бо відсутність таких стосунків – є одним із чинників запобігання корупції в нашій країні. Використання ж інформаційно-телекомунікаційних технологій у сфері правосуддя переслідує наступні цілі: покращення якості і ефективності правосуддя; максимальне забезпечення прав і свобод особи в межах судового провадження.

Встановлено, що процес впровадження у публічне адміністрування чи правосуддя інформаційно-телекомунікаційних технологій наштовхується сьогодні на перепони: а) загально цивілізаційні; б) технологічні; в) правові; г) світоглядні. Окреслені проблеми обумовлюють відповідні напрямки подальших наукових досліджень у сфері впровадження інформаційно-телекомунікаційних технологій у публічне адміністрування та правосуддя.

Література:

1. Блінова Г. Становлення України як цифрової держави та удосконалення системи державних електронних інформаційних ресурсів. *Law. State. Technology*. 2021. Вип. 2. С. 3–10.
2. Шаповалова О.В. Проблеми досягнення балансу цифрової зрілості держави та суспільства. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2022. № 2 (44). С. 24–32.
3. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 32. Ст. 314.
4. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17.02.2022 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 15. Ст. 50.
5. Марченко В.Б. Щодо правового визначення «електронного суду». *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 9. С. 549–551.
6. Бринцев О.В. «Електронний суд» в Україні. Досвід та перспективи: монографія. Харків: Право, 2016. 72 с.
7. Щербак С.В., Кожевнікова А.В. Електронізація судочинства: сучасний стан та орієнтири розвитку електронного суду в Україні у світлі цивільного процесу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 4. С. 238–242.
8. Каланча І. Г. Електронне кримінальне судочинство: передумови виникнення, сучасний стан та перспективи розвитку: монографія. Харків: Право, 2018. 240 с.

9. Банах С., Грубінко А., Онищук І. Переваги та недоліки впровадження системи електронного кримінального провадження в органах досудового слідства України. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. 1 (29). С. 77–83.

References:

1. Blinova, H. (2021). Stanovlennya Ukrayiny yak tsyfrovoyi derzhavy ta udoskonalennya systemy derzhavnykh elektronnykh informatsiynykh resursiv [Development of Ukraine as a digital state and improvement of the system of state electronic information resources]. *Law. State. Technology*. Vol. 2. pp. 3–10 [in Ukrainian].
2. Shapovalova, O.V. (2022). Problemy dosyahnennya balansu tsyfrovoyi zrilosti derzhavy ta suspil'stva [Problems of achieving a balance of digital maturity of the state and society]. *Aktual'ni problemy prava: teoriya i praktyka*. № 2 (44). PP. 24–32 [in Ukrainian].
3. Verkhovna Rada of Ukraine (2011, January 13). Zakon Ukrainy «Pro dostup do publichnoyi informatsiyi» [On access to public information]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. № 32. St. 314 [in Ukrainian].
4. Verkhovna Rada of Ukraine (2022, February 17). Zakon Ukrainy «Pro administratyvnu protseduru» [On administrative procedure]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. № 32. St. 314 [in Ukrainian].
5. Marchenko, V.B. (2022). Shchodo pravovoho vyznachennya «elektronnoho sudu» [Regarding the legal definition of "electronic court"]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*. № 9. pp. 549–551 [in Ukrainian].
6. Bryntsev, O.V. (2016). «Elektronnyy sud» v Ukrayini. Dosvid ta perspektyvy: monohrafiya ["Electronic court" in Ukraine. Experience and perspectives: monograph]. Kharkiv: Pravo, 72 p. [in Ukrainian].
7. Shcherbak, S.V., & Kozhevnikova, A.V. (2023). Elektronizatsiya sudochynstva: suchasnyy stan ta oriyentiry rozvytku elektronnoho sudu v Ukrayini u svitli tsyvil'noho protsesu [Electronicization of the judiciary: the current state and guidelines for the development of the electronic court in Ukraine in the light of the civil process]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*. № 4. pp. 238–242 [in Ukrainian].
8. Kalancha, I.H. (2018). Elektronne kryminal'ne sudochynstvo: peredumovy vynyknennya, suchasnyy stan ta perspektyvy rozvytku: monohrafiya [Electronic criminal justice: prerequisites for emergence, current state and development prospects: monograph]. Kharkiv: Pravo, 240 p. [in Ukrainian].
9. Banakh, S., Hrubinko, A., & Onyshchuk, I. (2022). Perevahy ta nedoliky vprovadzhennya systemy elektronnoho kryminal'noho provadzhennya v orhanakh dosudovoho slidstva Ukrayiny [Advantages and disadvantages of implementing the system of electronic criminal proceedings in pretrial investigation bodies of Ukraine]. *Aktual'ni problemy pravознавства*. 1 (29). pp. 77–83 [in Ukrainian].

УДК 342.7

DOI [https://doi.org/10.32782/2304-1587/2024-26-1\(38\)-7](https://doi.org/10.32782/2304-1587/2024-26-1(38)-7)

ПРАВА, СВОБОДИ ТА ОБОВ'ЯЗКИ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УМОВАХ ВІТЧИЗНЯНОГО КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ. АКТУАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ВИКЛИКИ

Нікітіна Леся Олегівна

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри соціально-економічних дисциплін,

Комунальний заклад вищої освіти «Барський гуманітарно-педагогічний коледж імені Михайла Грушевського»

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-7842-4266>

У статті розглянуто гострі питання сучасного конституційного процесу в Україні з огляду на сукупність найбільш вагомих чинників політико-правової, економічної та безпекової проблематики вітчизняної правової дійсності. Оцінено об'єктивні та суб'єктивні фактори перешкодження своєчасному запровадженню необхідних законодавчих, зокрема конституційних змін у сфері забезпечення основоположних прав громадян, демократичних основ та механізмів підтримки фундаментальних процесів суспільного життя й реалізації євроатлантичного курсу України на організаційному, інституційному, законодавчому та культурно правовому рівнях. У фокусі уваги даного дослідження насамперед знаходиться проблематика порушення та недостатнього забезпечення захисту прав людини та громадянина в умовах сукупності ризиків державній безпеці, екзистенційних викликів національного рівня, та одночасно багаторічних системних проблем протидії корупції, неналежної ефективності правозахисних механізмів і нормативно-правового підґрунтя щодо охорони та захисту конституційних прав громадян в Україні. В дослідженні розкрито найбільш масштабні та гострі виклики вітчизняному конституціоналізму, які аналізуються в сукупності з подальшою системною оцінкою наслідків та прогнозуванням можливих ризиків як конституційному ладу держави, так і стану захищеності конституційних прав людини та громадянина. У статті також досліджено конституційну та загальноправову природу окремих обмежень прав громадян в умовах воєнного стану як з точки зору доцільності, так і з огляду на деструктивний характер індивідуальних та суспільних і загальнодержавних наслідків сприйняття та підтримання стану законності. Проаналізовано можливість та коректність віднесення обмежень прав громадян до засобів захисту конституційного ладу. Наведено та охарактеризовано правові та соціально-психологічні ризики конституційним основам забезпечення прав людини і громадянина в Україні з урахуванням доктринальних напрацювань, аналізу нормативно-правових актів і програм, а також статистичних даних з питань суспільного реагування та сприйняття запроваджених змін. Розглянуто приклади іноземних зразків вдосконалення та закріплення демократичних орієнтирів конституційного процесу, забезпечення справедливого балансу прав громадян та їх юридичних обмежень, а також запобігання зловживанням інституціями держави владним впливом. Запропоновано комплексну модель забезпечення розвитку вітчизняного конституціоналізму із посиленням ролі громадянського суспільства та правничого середовища у ключових програмних складових конституційного процесу в Україні.

Ключові слова: права людини і громадянина, обмеження прав громадян, конституційний лад, конституційний процес, конституціоналізм, громадянське суспільство.

Nikitina Lesia. Rights, freedoms and duties of man and citizen in the context of domestic constitutional process. Current trends and challenges

The article deals with the pressing issues of the modern constitutional process in Ukraine, taking into account the totality of the most significant factors of political, legal, economic and security issues of the national legal reality. The author assesses the objective and subjective factors impeding the timely implementation of the necessary legislative, in particular constitutional, changes in the area of ensuring the fundamental rights of citizens, democratic foundations and mechanisms for supporting the fundamental processes of public life and implementation of Ukraine's Euro-Atlantic course at the organizational, institutional, legislative, cultural and legal levels. The focus of this study is primarily on the problem of violation and insufficient protection of human and civil rights in the context of a combination of risks to state security, existential challenges at the national level, and at the same time long-term systemic problems of combating corruption, inadequate effectiveness of human rights mechanisms and the legal framework for the protection and defense of constitutional rights of citizens in Ukraine. The study reveals the most large-scale and acute challenges to national constitutionalism, which are analyzed in conjunction with the subsequent systematic assessment of the consequences and forecasting of possible risks to both the constitutional order of the State and the state of protection of constitutional human and civil rights. The article also examines the constitutional and general legal nature of certain restrictions on the rights of citizens under martial law, both in terms of expediency and given the destructive nature of individual, social and national consequences of perceiving and maintaining the rule of law. The author analyzes the possibility and correctness of classifying restrictions on the rights of citizens as means of protecting the constitutional order. The author presents and characterizes the legal and socio-psychological risks to the constitutional framework for ensuring human and civil rights in Ukraine, taking into account doctrinal developments, analysis of legal acts and programs, as well as statistical data on public reaction and perception of the introduced changes. The author examines examples of foreign models of improving and consolidating the democratic guidelines of the constitutional process, ensuring a fair balance of citizens' rights and their legal

restrictions, and preventing abuse of power by state institutions. The author proposes a comprehensive model for ensuring the development of domestic constitutionalism with strengthening the role of civil society and the legal environment in the key programmatic components of the constitutional process in Ukraine.

Key words: *Rights of man and citizen, restriction of citizens' rights, constitutional order, constitutional process, constitutionalism, civil society.*

Вступ. Забезпечення прав та інтересів людини і громадянина в Україні засновано сьогодні на конституційних положеннях, нормах поточного законодавства та міжнародних угодах, підписаних Україною, ратифікованих Верховною Радою України міжнародних правових актах. Одночасно слід вказати, що динамічність розвитку системи міжнародних нормативних актів є більш високою, ніж темпи адаптації законодавства України до сучасних трендів розвитку європейського права, нормативів Європейського Союзу, якими продиктовано зазначені прогресивні зміни у міжнародній правовій системі.

Позитивним моментом є те, що курс державно-правової розбудови України, відповідно, зокрема, до конституційних вимог, спрямовано на вступ до ЄС, з урахуванням принципу наближення законодавства України до права ЄС. Прикладом, Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – Угода) [1] визначає демократію, повагу до прав людини і основоположних свобод та верховенство права ключовими елементами Угоди та спільними цінностями, на яких побудовано Європейський Союз. Серед положень Угоди зазначено, що посилення демократії, поваги до прав людини і основоположних свобод та верховенства права є однією з цілей Угоди. Принципи Угоди вибудовують чітку структуру правового підґрунтя європейської інтеграції України в частині захисту прав людини і громадянина. Статтею 2 Угоди зокрема передбачено неухильність поваги до демократичних принципів, прав людини та основоположних свобод, що відповідають положенням Гельсінського заключного акту Ради з безпеки та співробітництва в Європі 1975 року [2], Паризькій хартії для нової Європи 1990 року [3], а також принципам захисту прав людини відповідно до Загальної декларації прав людини ООН 1948 року [4] та Конвенції Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [5]. Водночас, відповідно до ст. 5, 6 Угоди, до цілей політичного діалогу сторін та співробітництва з питань внутрішніх реформ віднесено, серед іншого, зміцнення поваги до демократичних принципів, верховенства права та доброго врядування, прав людини. Зазначений акт сьогодні став достатнього вагомим фактором посилення правової охорони демократичних цінностей, прав людини та громадянина в Україні. Угоду безумовно слід розглядати як вагомий крок на шляху побудови вітчизняного конституціоналізму, яким лише посилюється дійсне місце Конституції у вітчизняному правовому просторі.

Метою дослідження є встановлення та визначення теоретичних засобів подолання актуальних проблем дотримання прав, свободи та обов'язки людини і громадянина в умовах поширення актуальних тенденцій вітчизняного конституційного процесу та викликів розвитку конституціоналізму в Україні.

Матеріали та методи. Вивченням актуальних питань науки конституційного права, зокрема прав, свобод та обов'язків людини і громадянина займалися відомі вітчизняні та зарубіжні вчені, зокрема В. Я. Тацій, В. Ф. Погорілко, Ю. М. Тодика, Ю. С. Шемшученко, В. Ф. Погорілко, Д. Белов, Федоренко В. Л., А.Р. Крусян, А. Колодій, О.Заболотна, О. Костенко та інші.

Погоджуємось із Д. М. Беловим у висновках про те, що прийняття Основного Закону фактично здійснило «гуманітарну революцію» для України, зокрема імплементацією основних положень фундаментальних міжнародно-правових актів з прав людини, які є справжнім «людським виміром», мірою людської гідності одним з найбільших досягнень людства ХХ століття у гуманітарній сфері [6, с. 33]. Роль Основного Закону, на нашу думку, у наведеній тезі вченого підкреслено цілком коректно. Водночас паралельно існує проблематика дотримання конституційних положень як основи конституціоналізму.

Конституція України зобов'язує дбати про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя, чітко визначаючи людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю в Україні. Згідно ч.1 ст. 3 Основного Закону права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. [7]. В Україні, згідно Конституції, права і свободи людини гарантуються. Вони є невідчужуваними та непорушними, не є вичерпними, не можуть бути скасовані та захищаються судом, охороняються через виконання своїх функцій іншими органами державної влади. Важливою гарантією конституціоналізму є неможливість зміни Конституції України, якщо такі зміни передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина.

Розглянуті принципи є цінними насамперед в тому аспекті, що суттєво впливають та саму природу конституційного права в Україні, а головним чином, на основи суспільного договору щодо ролі та важливості Основного Закону.

Одночасно, у світлі проблем дотримання положень Конституції, погоджуємось із Д. М. Беловим, що ймовірно сподівання ідеологів Конституції з числа депутатського корпусу на те, аби загальний правовий

і демократичний характер Основного Закону змусили Президента діяти виключно в межах правового поля, зважаючи на громадську думку виправдалися не в повному обсязі. Вчений слушно констатує реалії правової дійсності України таким чином, що з цього випливає висновок: стабільність Конституції як основа конституціоналізму, забезпечення стійкого розвитку суспільства та держави, належного функціонування правової системи не забезпечені належним чином. Пов'язується ця проблема із недостатньо відповідальним ставленням до конституційних вимог органами влади та політикумом. Така ситуація за існуючої Конституції в Україні утворилась на відміну від прикладу Великої Британії, де єдиного кодифікованого конституційного акту не створено, втім правова традиція та культура компенсує цей факт, роблячи вказану державу високо розвинутою та демократичною. В розвиток наведеної думки слід додати, що для вітчизняних реалій певним «компенсуючим важелем» слугує чітка визначеність, пріоритетність євроатлантичного курсу України та значна й зростаюча залежність від нього. Реалізація обраного курсу потребує неухильних, практичних а не лише формально-декоративних змін інституційного характеру. Вона вимагає якісних законодавчих зрушень.

Відчутну додаткову складність забезпечення конституційних прав громадян в Україні, зокрема категорії «права людини і громадянина» створює, безумовно, специфіка умов військового часу. Дане питання є вкрай складним та дискусивним. З одного боку, загрозу вказаним правам створюють насамперед дії країни агресора, що складають де-факто суцільний тривалий воєнний злочин. З іншого – нерідко «з міркувань безпеки та оборони» окремі права громадян обмежуються державою без розумного балансу між необхідністю обмежень та правовими наслідками їх застосування. Забезпечення такого балансу з одночасним недопущенням порушень прав людини та громадянина наявними сьогодні методами Україна не досягла. Суспільство не тільки не має консенсусу щодо зазначеної проблеми, але й відчуває, скоріше, додаткове навантаження з боку держави, яке не сприймається за доцільне, виправдане та справедливе.

Вказане явище, до того ж, набирає обертів. У 2016 році зміни, які з часів Євромайдану відбулися в сфері прав людини, оцінили як позитивні тільки 4% громадян. Переконавання в тому, що «ситуація однозначно стала гіршою» вказали 35% опитаних, а 28% громадян не відчули змін. Автори опитування припустили наявність економічних факторів таких негативних показників [8]. В подальшому ситуація отримала скоріше негативний сценарій з об'єктивних причин. Чималу кількість порушень прав людини зафіксовано у 2022 році на тимчасово окупованих територіях [9]. На перший погляд, надмірний тиск вказаних факторів та показників держава має компенсувати асиметричними рішеннями, заручившись в такий спосіб єдністю та підтримкою громадян. Однак вказаний шлях обрано не було.

За таких умов не дивує значна кількість дискусійних питань у сфері наукових досліджень щодо обмежень конституційних прав в Україні. Наприклад А. Р. Крусян, спираючись на висновок, що порушення прав людини внаслідок воєнних дій потребує підвищеного ступеня їх захисту (особливого або надзвичайного), до складових механізму такого захисту відносить, серед іншого, наступні особливі (надзвичайні) організаційно-правові засоби: запровадження комендантської години, а також встановлення спеціального режиму світломаскування; перевірка документів у осіб, а в разі потреби проведення огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян тощо [10; 6]. Звісно ж, такі заходи обґрунтовуються необхідністю та спираються на потреби національної оборони і безпеки. Одночасно вони вкрай часто неефективно застосовуються, не мають належного контролю, оформлення, процедурної відповідності та навіть суто причинно-наслідкового зв'язку із декларованим ідеологічним підґрунтям цих обмежень. Таким чином, зазначені засоби лише розширюють коло повноважень органів держави, чим посилюється тиск на громадськість. Свідчення про непоодинокі приклади зловживань поширюються в сучасних умовах доволі швидко, чим досягається протилежний бажаному ефект та негативна реакція суспільства. Таким чином, віднесення на практиці зазначених заходів до арсеналу засобів захисту прав людини є щонайменше polemічним питанням, яке заслуговує подальшого обговорення.

До прикладу розглянемо такий документ, як Концепт посилення стійкості демократії в Україні [11]. Документ визначає необхідними цілі державної політики щодо гарантування стійкості демократії в Україні та остаточного очищення від олігархічно-корупційного впливу через зміцнення парламентаризму й можливостей виборців впливати на процеси управління державою, посилення інституційних спроможностей органів державної влади та подальший розвиток судової влади. Також до цілей документу віднесено розвиток конкуренції, демонополізацію і справедливий розподіл ресурсів Українського народу; створення прозорих механізмів взаємодії з державою. Одночасно передбачається посилення інституційних спроможностей органів державної влади, що може виправдовувати насамперед розширення кола їх повноважень. Отже вплив держави буде зростати саме під егідою посилення захисту конституційних основ демократії в Україні.

І такий висновок зустрічається у поширених прикладах досліджень правників. Так, О. Заболотна прямо розглядає можливі ризики сучасного тренду формування вітчизняного конституціоналізму у дослідженні «Чи потрібна поствоєнній Україні міцна рука і нова президентська Конституція?». Дослідниця доцільно заострює увагу на тому, що інститут президентства в Україні сьогодні дещо порушує баланс розподілу

влади в країні, чим порушуються і фундаментальні принципи взаємодії гілок влади. В такий спосіб складається ситуація, за якої замість стримувань і противаг державна система продукує лише інституційне протистояння через спроби президента розширити свої повноваження понад ті, які йому відведено Конституцією. Монобільшість у парламенті – суто номінальна (включає використання голосів кишенькових парламентських груп). Кабмін – ручний. Зростає конфлікт із органами місцевого самоврядування. І наведене має місце в контексті суспільства із традиціями Майдану, спрямованого саме проти авторитарних лідерів, оскільки історично українці не сприймали диктатур [12]. Такі різкі висновки видаються абсолютно виправданими та свідчать про небезпечні, негативні тенденції розвитку конституціоналізму в Україні. Наведені вище позиції дослідників відображують частково навіть протилежні погляди. Однак спосіб їх органічного узгодження, на нашу думку, є цілком визначеним та зрозумілим: сувора вимога із дотримання конституційних основ, охорони прав свобод людини і громадянина на всіх рівнях влади та суспільних інститутів. Водночас, враховуючи вищевикладені абсолютно екзистенційні ризики сучасному вітчизняному конституціоналізму, зростає важливість суспільного елементу у комплексному алгоритмі контролю за дотриманням конституційних принципів діючою владою.

Розглянуті та суміжні проблеми сучасного стану конституціоналізму в Україні широко висвітлюється вітчизняними правниками. Аналіз, наприклад, різних випусків щомісячного Бюлетеню інформаційно-аналітичних матеріалів «Конституційний процес в Україні: політико-правові аспекти» [11; 12; 13] свідчить, що поряд із гострими питаннями стану правосуддя, антикорупційної діяльності, множинного громадянства, поширеними є проблеми недопущення непропорційності обмеження прав людини, порушення Конституції України при здійсненні окремих процедур оборонного характеру (включаючи констатовані Омбудсменом «перевірки документів і викрадення людей» [13]), гарантування демократичних основ забезпечення прав громадян, проблем судового захисту прав громадян тощо. Також огляд вказаних матеріалів за 2024 рік свідчить про зосередженість багатьох дослідників також на тематиці президентських виборів в Україні, законність яких має насамперед стійку конституційну природу.

Результати. Отже бачимо, що правниче середовище та громадянське суспільство в цілому гостро реагують на сучасні виклики вітчизняному конституціоналізму в його ключових аспектах. Загальний висновок із наведеного може бути сформульовано у формі тези про небезпечність будь-яких посягань на конституційний порядок розподілу владних повноважень, забезпечення оборони чи вибірних процедур для встановленого конституційного ладу та основ конституційного забезпечення прав людини і громадянина. Переслідування персональних амбіційних мотивів, або тяжіння окремих інституцій до набуття більшого юридичного впливу в решті решт спирається на порушення фундаментальних конституційних принципів та, що є ще більш очевидним, породжує нові їх порушення.

В рамках зазначеної проблеми А. Колодій наводить раціональні, на нашу думку, пропозиції щодо модернізації Конституції України в умовах післявоєнного відновлення, серед яких розглядає зміни у порядку конституційного регулювання виборів та референдуму, із перейменуванням Розділу III Конституції України «Вибори. Референдум» на Розділ III «Народне волевиявлення» з відповідними змінами окремих його положень. Вчений пропонує скорочення конституційної кількості народних депутатів, вдосконалення основ підпорядкування органів виконавчої влади Кабінету Міністрів України, окремі кроки в напрямку модернізації конституційних основ правосуддя, місцевого самоврядування та розвиває ідею утворення спеціального органу щодо підготовки законопроекту про внесення змін до Конституції України – Установчих зборів, які сприяли б здійсненню конституційного оновлення в належних умовах широкої професійної дискусії, відкритого суспільного діалогу і політично не заангажованого процесу [14, с. 48–50]. Однак найбільш цінним принципом в концепції вченого видається переформатування механізму конституційного закріплення прав людини та громадянина, починаючи зі зміни назви Розділу II Конституції України на «Основи конституційно-правового (або загального) статусу людини і громадянина в Україні» як на таку, що дозволяє включити не тільки права, свободи та обов'язки, але й інші елементи конституційно-правового статусу людини і громадянина. В наведеному підході зазначається, що необхідною є конкретність та забезпеченість прав та свобод людини і громадянина, для чого недостатнім є просто їх викладення як виду можливої та дозволеної поведінки. Необхідними є вказівки на їх охорону, захист, забезпечення, гарантування чи відтворення державою. Водночас вказані права мають бути сформульовані таким чином, щоб вони охоплювали щонайбільшу кількість соціальних статусів (громадян, іноземців, осіб без громадянства, біженців, осіб, що набули притулку за законодавством України). Таким чином вченим розглядається саме комплексна зміна положень Основного Закону та зважений і організований державний підхід до їх запровадження, який має включати залучення суспільства, спеціальних суспільних інститутів, фахового середовища та ін. Можемо заключити, що позитив вказаного підходу не тільки в популярності серед вчених основних його ідей, але, головним чином, в тому, він ґрунтується на такій процедурній концепції, яка вже на стадії первинного етапу дискусій передбачає (через запропонований склад учасників) систему стримувань та противаг. Адже залучення

громадянського суспільства до вказаного процесу практично виключає можливість проігнорувати кроки до дійсно практичних змін та вчергове здійснити замість них запровадження суто декларативних положень, які лише розширяють площину для зловживань.

Такий підхід відповідає і практиці іноземних держав, європейській правовій традиції. Так, здійснюючи аналіз іноземних моделей забезпечення конституційного процесу, І. Софінська та Ч. Фрейдберг відзначають поширеність та ефективність заснованої на позиції Венеціанської комісії практики конституційного референдуму – сегменту процедури конституційних змін, який може вимагатися в обов'язковому порядку для будь-якої конституційної поправки, прийнятої парламентом:

- 1) з метою посилення процедури конституційних змін, які потребують особливого захисту;
- 2) у разі «тотального перегляду» діючої чи ухвалення нової конституції.

Водночас Конституційний референдум може застосовуватися у визначений державою спосіб як інструмент для різних цілей: захисту конституційних цінностей, верховенства права, демократії та прав людини, перемоги на парламентських чи президентських виборах або виправдання амбіцій правлячої партії. Зловживання можливі у зв'язку із тим, що виборці недостатньо поінформовані; їхні рішення ґрунтуються на часткових знаннях і партійних уподобаннях (ними легко маніпулювати), і часто вони керуються не раціональними аргументами, що стосуються порушених питань, а пропагандою [15, с. 60]. Отже, априорі цілком прогресивний інструмент, що відповідає духу права та основам демократії може, як власне і Основний Закон, служити цілям, протилежним заявленим для нього. Цей факт лише підкреслює важливість підвищення громадянської активності, досвідченості та індивідуальної правової культури громадянина, що є завданням державної інформаційної і правової політики. Якщо ж держава не виявляє зацікавленості у вказаному процесі – розподілити між собою навантаження в напрямку зазначених завдань на принципах тісної взаємодії, публічності, єдності принципів мають інститути громадянського суспільства, науковці та практикуючі правники. На наш погляд, сьогодні саме зазначені суб'єкти (колективний суб'єкт) конституційного процесу, розвитку конституціоналізму в Україні є ключовим та найбільш надійним і діючим.

Висновки. З огляду на розглянуті тези правників, статистичні дані та актуальні тенденції політики законодавчих змін слід зробити висновки про наступне :

1. Україна має чітко визначений та конституційно закріплений курс державного будівництва, формування та посилення основ демократизму, розвитку правової держави. Зазначені цілі отримують своє відображення у поступово впроваджуваній державній політиці, та одночасно стикаються із негативними проявами правової традиції та культури політикуму, а також інституційними проблемами недосконалості правового контролю окремих рішень.

2. Позитивним фактором становлення вітчизняного конституціоналізму в аспекті захисту прав людини є прийняті Україною обов'язки по виконанню міжнародних положень щодо запровадження необхідних законодавчих змін.

Залежність України від результатів міжнародного співробітництва ставить вимоги виконання вказаних обов'язків та систематичне вдосконалення державних інституцій у пріоритет державної політики реформ.

3. Розглянуті процеси та закономірності потребують активної участі громадянського суспільства, публічного поширення інформації та залучення науково-дослідницького середовища до моніторингу, аналізу та контролю проблематики вітчизняного конституціоналізму.

4. Умови воєнного часу надають органам влади згідно Конституції України додаткові повноваження та передбачають можливість суттєвих обмежень прав і свобод громадян. Одночасно вказаний механізм має стати інструментарієм посилення обороноздатності держави, а не площиною зловживань, поширеність яких на тлі сукупної проблематики конституційного процесу в Україні лише створює нові правові та безпекові загрози і радикальні суспільні настрої.

5. Досліджені доктринальні, нормативні та інформаційно-аналітичні джерела у підсумку наводять на висновок про необхідність активізації інститутів громадського суспільства, як основної на сьогодні рушійної сили запровадження необхідних змін та контролю за дотриманням діючих конституційних положень.

Прогресивні моделі та методи конституційного процесу іноземних держав підтверджують чітку зосередженість та посилений акцент у програмних рішеннях держав саме на компоненті публічності, участі громадянського суспільства та розбудови інструментарію вдосконалення конституційного процесу на підґрунті громадських ініціатив і залучення голосу громадськості.

6. Враховуючи наведене, пропонується вживати заходів популяризації ідеї подальшої активізації науково-дослідницьких зусиль колег, які доцільно спрямувати на публічний критичний аналіз фундаментальних законодавчих ініціатив та найбільш резонансних політичних рішень. Мета – перманентний контроль суспільства та фахового середовища за відповідністю означених кроків держави основам Конституції України, ключовим міжнародним угодам та основам євроатлантичного курсу загалом.

Література:

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
2. Гельсінський заключний акт 1975 року. Народа з безпеки і співробітництва в Європі [Електронний ресурс]. URL: <https://www.osce.org/helsinki-final-act>.
3. Паризька хартія для нової Європи 1990 року [Електронний ресурс]. URL: <https://www.osce.org/mc/39516>
4. Загальна декларація прав людини 1948 [Електронний ресурс]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами). [Електронний ресурс]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
6. Функціонування Конституції України в умовах війни : теоретичні засади та практичні реалії [Електронний ресурс]. Матеріали міжнародного круглого столу, м. Ужгород, 27 червня 2022 р. Ужгород. 2022. 134 с. URL: <https://ccu.gov.ua/library/funkcionuvannya-konstytuciyi-ukrayiny-v-umovah-viyny-teoretychni-zasady-ta-praktychni>.
7. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
8. Громадська думка про права людини в Україні. Фонд «Демократичні ініціативи» [Електронний ресурс]. URL: <https://dif.org.ua/article/gromadska-dumka-pro-prava-lyudini-v-ukraini>.
9. Права людини в Україні – доповідь Amnesty International за 2022 рік [Електронний ресурс]. URL: <https://www.amnesty.org.ua/prava-lyudyny-v-ukrayini-dopovid-amnesty-international-za-2022-rik/>.
10. Крусян А. Р. Сучасний український конституціоналізм в умовах воєнного стану [Електронний ресурс]. Експерт : парадигми юридичних наук і державного управління. Київ. 2022. № 3 (21). С. 12–22. URL: <https://ccu.gov.ua/library/suchasnyy-ukrayinskyy-konstytucionalizm-v-umovah-voeynogo-stanu>.
11. Конституційний процес в Україні : політико-правові аспекти [Електронний ресурс]. Бюлетень інформаційно-аналітичних матеріалів. Центр досліджень соціальних комунікацій НБУВ. 2023. № 11 (114). URL: https://nbuviar.gov.ua/images/informatsiyi_vidanya/konst_pr/konst_pr_2023_11.pdf.
12. Конституційний процес в Україні : політико-правові аспекти [Електронний ресурс]. Бюлетень інформаційно-аналітичних матеріалів. 2024. № 1 (116). URL: https://nbuviar.gov.ua/images/informatsiyi_vidanya/konst_pr/konst_pr_2024_1.pdf.
13. Конституційний процес в Україні : політико-правові аспекти [Електронний ресурс]. Бюлетень інформаційно-аналітичних матеріалів. 2024. № 2 (117). URL: https://nbuviar.gov.ua/images/informatsiyi_vidanya/konst_pr/konst_pr_2024_2.pdf.
14. Колодій А. Модернізація Конституції України в умовах післявоєнного відновлення [Електронний ресурс]. Конституція України в період війни та післявоєнного відновлення : матеріали Міжнародної наукової конференції з нагоди Дня Конституції України (23 червня 2023 року) : ел. Збірник / Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка. 2023. С. 47–51. URL: https://constitutionalist.com.ua/wp-content/uploads/2023/08/Collection_KNU_23-06-23.pdf.
15. Софінська І. Конституційні зміни: порівняльний (перегляд) погляд у сучасному конституціоналізмі [Електронний ресурс]. І. Софінська, Ч. Фрідберг. *Legal Horizons*. 2023. Т.18, № 3. С. 51–62. URL: <https://legalhorizons.com.ua/lh/article/view/51/31>.

References:

1. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony [Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text [in Ukrainian].
2. Ĥelsinkiyi zakliuchnyi akt 1975 roku. Narada z bezpeky i spivrobotnytstva v Yevropi [Helsinki Final Act. Organization for Security and Co-operation in Europe]. (n.d.). *osce.org* Retrieved from: <https://www.osce.org/helsinki-final-act> [in English].
3. Paryzka khartiia dlia novoi Yevropy 1990 roku [Charter of Paris for a New Europe. Organization for Security and Co-operation in Europe]. (n.d.). *osce.org* Retrieved from: <https://www.osce.org/ru/mc/39520> [in English].
4. Zahalna deklaratsiia prav liudyny 1948 [Universal Declaration of Human Rights]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text [in Ukrainian].
5. Konventsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod (z protokolamy) [European Convention on Human Rights]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukrainian].

6. Funktsionuvannia Konstytutsii Ukrainy v umovakh viiny : teoretychni zasady ta praktychni realii. [Functioning of the Constitution of Ukraine in conditions of war: theoretical foundations and practical realities]. Uzhhorod. 2022. 134 s. Retrieved from: <https://ccu.gov.ua/library/funkcionuvannya-konstytutsii-ukrayiny-v-umovah-viiny-teoretychni-zasady-ta-praktychni> [in Ukrainian].

7. Konstytutsiia Ukrainy. 1996 [The Constitution of Ukraine]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

8. Hromadska dumka pro prava liudyny v Ukraini. Fond «Demokratychni initsiatyvy» (2016) [Public opinion on human rights in Ukraine. Ilko Kucheriv Foundation For Democratic Initiatives]. (n.d.). *dif.org.ua*. Retrieved from <https://dif.org.ua/article/gromadska-dumka-pro-prava-lyudini-v-ukraini/> [in Ukrainian].

9. Prava liudyny v Ukraini – dopovid Amnesty International za 2022 rik [Human rights in Ukraine – Amnesty International report for 2022]. (n.d.). *amnesty.org.ua* – Retrieved from: <https://www.amnesty.org.ua/prava-lyudyny-v-ukrayini-dopovid-amnesty-international-za-2022-rik/> [in Ukrainian].

10. Krusian, A.R. (2022). Suchasnyi ukrainskyi konstytutsionalizm v umovakh voiennoho stanu [Modern Ukrainian constitutionalism in the conditions of martial law]. *Ekspert : paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnia*. Retrieved from: <https://ccu.gov.ua/library/suchasnyy-ukrayinskyy-konstytutsionalizm-v-umovah-voiennoho-stanu> [in Ukrainian].

11. Konstytutsiyni protses v Ukraini : polityko-pravovi aspekty [Constitutional process in Ukraine: political and legal aspects]. *Biuleten informatsiino-analitychnykh materialiv. Tsentri doslidzhen sotsialnykh komunikatsii NBUV*. 2023. № 11 (114). Retrieved from: https://nbuviap.gov.ua/images/informaciyni_vidanya/konst_pr/konst_pr_2023_11.pdf [in Ukrainian].

12. Konstytutsiyni protses v Ukraini : polityko-pravovi aspekty [Constitutional process in Ukraine: political and legal aspects]. *Biuleten informatsiino-analitychnykh materialiv*. 2024. № 1 (116). Retrieved from: https://nbuviap.gov.ua/images/informaciyni_vidanya/konst_pr/konst_pr_2024_1.pdf [in Ukrainian].

13. Konstytutsiyni protses v Ukraini : polityko-pravovi aspekty [Constitutional process in Ukraine: political and legal aspects]. *Biuleten informatsiino-analitychnykh materialiv*. 2024. № 2 (117). Retrieved from: https://nbuviap.gov.ua/images/informaciyni_vidanya/konst_pr/konst_pr_2024_2.pdf [in Ukrainian].

14. Kolodii, A. (2023). Modernizatsiia Konstytutsii Ukrainy v umovakh pisliavoiennoho vidnovlennia [Modernization of the Constitution of Ukraine in the conditions of post-war recovery]. *Konstytutsiia Ukrainy v period viiny ta pisliavoiennoho vidnovlennia. The Constitution of Ukraine during the war and post-war recovery : Materials of the International Scientific Conference On the occasion of the Constitution Day of Ukraine*, (pp. 47–51). Retrieved from: https://constitutionalist.com.ua/wp-content/uploads/2023/08/Collection_KNU_23-06-23.pdf [in Ukrainian].

15. Sofinska, I., & Friedberg, C. (2023). Konstytutsiyni zminy: porivnialnyi (perehliad) pohliad u suchasnomu konstytutsionalizmi [Constitutional amendments: comparative (re)view in contemporary constitutionalism] *Legal Horizons*, 3. Retrieved from: <https://legalhorizons.com.ua/lh/article/view/51/31> [in English].

УДК 343.1

DOI [https://doi.org/10.32782/2304-1587/2024-26-1\(38\)-8](https://doi.org/10.32782/2304-1587/2024-26-1(38)-8)

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Павлова Тетяна Олександрівна

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінального права,

кримінально процесу та криміналістики,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2558-823X>

Web of Science Researcher ID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/ADI-6059-2022>

Стаття присвячена дослідженню передумов виникнення та ознак юридичної відповідальності. Авторка аналізує визначення кримінальної відповідальності, що надані у науці кримінального права, її основні ознаки, етапи, підстави виникнення, форми реалізації та суміжні інститути кримінального права.

Кримінальна відповідальність розглядається як вид юридичної відповідальності, що пов'язана із державним осудом, індивідуалізується судом і полягає в встановленні для винної особи певних негативних наслідків у виді обмеження прав і свобод, які визначені у законі.

Соціальна і юридична сутність кримінальної відповідальності полягає в тому, що вона є: реакцією держави на вчинене фізичною особою кримінальне правопорушення; офіційним державним визнанням в обвинувальному вирокі суду діяння як кримінального правопорушення, а фізичної особи, яка його вчинила, винною; обумовлює настання певних несприятливих наслідків для суб'єкта кримінального правопорушення, у виді санкцій, передбачених чинним Кримінальним кодексом України (далі – КК України).

Розглянуто етапи кримінальної відповідальності, які пов'язані із певним процесуальним порядком доведення вини суб'єкта, та стадіями кримінального процесу, кожна з яких завершується прийняття певного процесуального рішення. Встановлено, що виникнення, реалізація, припинення кримінальної відповідальності здійснюються в межах охоронних кримінально-правових відносин.

Зроблено наступні висновки: кримінальна відповідальність настає з моменту набрання законної чинності обвинувальним вирокі суду, а припиняється з моменту погашення або зняття судимості; кримінальна відповідальність пов'язана із осудом та може бути реалізована у наступних формах: 1) засудження винного без призначення йому покарання; 2) засудження винного з призначенням йому певної міри покарання та направлення його для реального відбування покарання; 3) засудження винного з призначенням йому певної міри покарання та звільнення його від реального його відбування або звільнення його від частини невідбутого покарання.

Ключові слова: юридична відповідальність, кримінальне право, кримінальне правопорушення, кримінальний проступок, злочин, кримінальна відповідальність, кримінальне покарання, кримінально-правові відносини, підстава кримінальної відповідальності, склад кримінального правопорушення, форми реалізації кримінальної відповідальності.

Pavlova Tetiana. Criminal responsibility as a fundamental institution of criminal law

The article is devoted to the study of the prerequisites for the emergence and signs of legal responsibility. The author analyzes the definitions of criminal responsibility provided in the science of criminal law, its main features, stages, grounds for its occurrence, forms of implementation and related institutions of criminal law.

Criminal responsibility is viewed as a type of legal responsibility that is associated with state condemnation, is individualized by the court and consists in imposing certain negative consequences on the guilty person in the form of restriction of rights and freedoms defined in the law.

The social and legal essence of criminal responsibility is that it is: the state's reaction to a criminal offense committed by a person; official state recognition of an act as a criminal offense in a court verdict, and the person who committed it as guilty; causes certain adverse consequences for the subject of a criminal offense in the form of sanctions provided for by the current Criminal Code of Ukraine.

It has been analyzed the stages of criminal responsibility which are associated with a certain procedural procedure for proving the guilt of a subject and the stages of criminal proceedings, each of which ends with a certain procedural decision. It has been established that the emergence, realization, and termination of criminal liability are carried out within the framework of protective criminal law relations.

The author draws the following conclusions: criminal responsibility arises from the moment a court verdict of guilty comes into force and is terminated from the moment a criminal record is repaid or removed criminal responsibility is associated with conviction and can be realized in the following forms: 1) conviction of the perpetrator without imposing a penalty; 2) conviction of the perpetrator with the imposition of a certain sentence and sending him/her to actually serve the sentence, etc. 3) conviction of the perpetrator with the imposition of a certain sentence and release from actually serving it or release from part of the unexpired sentence.

Key words: legal responsibility, criminal law, criminal offence, minor crime, crime, criminal responsibility, criminal punishment, criminal law relations, grounds for criminal responsibility, corpus delicti of a criminal offense, forms of realization of criminal responsibility.

Вступ. Кримінальна відповідальність є одним із видів юридичної відповідальності, тому їй притаманні риси, які властиві цьому інституту, та наявні певні особливості. Поняття кримінальної відповідальності ніколи не визначалося у вітчизняному кримінальному законодавстві, хоча доволі активно досліджується у науці кримінального права. При цьому термін «кримінальна відповідальність» є одним з ключових у чинному Кримінальному кодексі України, що свідчить про важливість та багатогранність вказаного поняття для науки кримінального права та судової практики. Кримінальна відповідальність застосовується державою щодо винної особи – суб'єкта кримінального правопорушення та визнається найсуворішим видом юридичної відповідальності, що пов'язано із осудом та реалізацією найсуворіших видів правообмежень через призначення кримінального покарання, та застосування інших заходів кримінально-правового характеру, які підсилюють покарання, сприяють більш швидкому та ефективному досягненню цілей покарання. Подальший розвиток кримінального права пов'язаний із необхідністю закріплення поняття кримінальної відповідальності у Кримінальному кодексі України, визначені її ознак, етапів та форм реалізації.

Матеріали та методи. Поняття кримінальної відповідальності та форм її реалізації досліджували такі вчені як Ю.В. Баулін, І.Г. Богатирьов, В.І. Борисов, Т.А. Денисова, О.О. Дудоров, А.В. Савченко, В.К. Грищук, О.О. Кваша, О.В. Козаченко, І.І. Митрофанов, М.І. Мельник, Ю.А. Пономаренко, Є.Л. Стрельцов, В.Я. Тацій, О.О. Титаренко, М.І. Хавронюк, І.І. Чугунніков, А.М. Ященко та інші.

Окремі аспекти системи заходів кримінально-правового впливу досліджено у працях вітчизняних учених: Л.П. Брич, В.К. Грищука, О.О. Дудорова, О.В. Козаченка, В.М. Куца, С.Я. Лихової, Н.А. Мирошниченко, І.І. Митрофанова, Н.А. Орловської, О.Ф. Пасеки, В.С. Согніченка, П.Л. Фріса, М.І. Хавронюка, А.М. Яценка та інших.

Кримінальна відповідальність як складний та багаторівневий інститут кримінального права розглядається у статті через призму наступних методів наукового пізнання: діалектичний, догматичний (юридичний), системного аналізу, порівняльно-правовий тощо.

Результати. Людство на протязі свого існування розробило велику кількість різноманітних норм та правил, якими люди керуються у повсякденному житті та діяльності. У юридичній літературі всі чинні в суспільстві норми поділяються на дві великі групи – соціальні й технічні.

Соціальні норми, врегульовані законом, називаються правовими. Правові норми відрізняються від інших соціальних норм тим, що вони формально визначені, загальнообов'язкові, їх виконання забезпечується державним примусом, тобто за порушення правових норм встановлена юридична відповідальність, яка характеризується наступними обов'язковими ознаками: заснована на державному примусі; настає за вчинення правопорушення як юридичного факту; виражається, як правило, у певних негативних наслідках щодо правопорушника, наприклад особистого, майнового або іншого характеру; реалізується в процесуальній формі.

В теорії держави і права юридична відповідальність розглядається у двох аспектах: у позитивному та негативному. Позитивна юридична відповідальність виникає з юридичного обов'язку здійснювати позитивні, корисні для суспільства функції та соціальні ролі й реалізується в регулятивних правовідносинах, у яких зобов'язана сторона перебуває в стані підконтрольності й підзвітності. Негативна (ретроспективна) юридична відповідальність виникає у зв'язку зі вчиненням суб'єктом правопорушення певного виду.

Кримінальна відповідальність – це один з видів юридичної відповідальності, тому має всі її загальні ознаки. У науці кримінального права висловлені різні точки зору щодо розуміння змісту кримінальної відповідальності: 1) отожднюється з покаранням; 2) розуміється через обов'язок особи, що вчинила кримінальне правопорушення, перетерпіти певні негативні наслідки вчиненого кримінального правопорушення, що передбачені у законі; 3) конкретні кримінально-правові відносини; 4) реалізація кримінально-правової санкції; 5) осуд винного обвинувальним вироком суду за вчинене кримінальне правопорушення з призначенням покарання або без нього тощо.

Соціальна і юридична сутність кримінальної відповідальності полягає в тому, що вона: є реакцією держави на вчинене фізичною особою кримінальне правопорушення; є офіційним державним визнанням в обвинувальному вироку суду діяння як кримінального правопорушення, а особу, яка його вчинила, винною; обумовлює настання певних несприятливих наслідків для суб'єкта кримінального правопорушення, у виді санкцій, передбачених чинним КК України.

Кримінальній відповідальності притаманні наступні ознаки: являє собою реальну взаємодію спеціальних органів держави й особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення (кримінального проступку або злочину), внаслідок чого така особа піддається певним правообмеженням; реалізується через державний примус, який відображається насамперед в осуді винного суб'єкта та його діяння обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили; вид і міра обмежень особистого, майнового й іншого характеру, які встановлюються КК України; зазнавання таких обмежень завжди має вимушений, а не добровільний характер, оскільки їх застосування є обов'язком спеціально уповноважених органів держави; реалізується лише

в разі вчинення суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого Особливою частиною Кримінального кодексу України, та є основою такої відповідальності; спеціальний порядок накладення кримінальної відповідальності передбачено Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПУ України); має особистий характер, тобто накладається лише на фізичну осудну (або обмежено осудну) особу, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність (ст. ст. 18-22 КК України); має власний механізм реалізації, який базується на нормах кримінального, кримінального процесуального та кримінально-виконавчого законодавства України.

Таким чином, *під кримінальною відповідальністю слід розуміти* вид юридичної відповідальності, що полягає у вимушеному зазнаванні особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, державного осуду, а також передбачених КК України правообмежень особистого, майнового або іншого характеру, що визначаються обвинувальним вироком суду й покладаються на винного спеціальними органами держави.

Етапами реалізації кримінальної відповідальності є: факт вчинення кримінального правопорушення; внесення відомостей (стадія досудового розслідування) про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань, яка закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності (п. 5 ст. 3 КПК України); досудове слідство – форма досудового розслідування, в якій здійснюється розслідування кримінальних правопорушень (особливості досудового розслідування кримінальних проступків здійснюється на підставі положень 25 глави КПК України); підготовче судове провадження, судовий розгляд, ухвалення та проголошення вироку (провадження з перегляду судових рішень в апеляційному, касаційному порядку, а також за нововиявленими або виключними обставинами: п. 24 ст. 3 КПК України); виконання вироку; відбування покарання; сплив строку погашення або зняття судимості.

Виникнення, реалізація, припинення кримінальної відповідальності здійснюються в межах охоронних кримінально-правових відносин.

З моменту вчинення кримінального правопорушення виникає підстава для кримінальної відповідальності, але вона настає з моменту, коли вина особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, буде доведена в порядку, встановленому КПК України. Так, відповідно до рішення Конституційного Суду України від 27.10.1999 р., яким надано офіційне тлумачення ч. 3 ст. 80 Конституції України (про депутатську недоторканість), кримінальна відповідальність розглядається як «особливий правовий інститут, у межах якого здійснюється реагування держави на вчинений злочин... *Кримінальна відповідальність настає з моменту набрання чинності обвинувальним вироком суду, а припиняється з моменту погашення або зняття судимості*» [3].

Відповідно до норм чинного КК України, кримінальній відповідальності може *підлягати* людина (фізична осудна (обмежено осудна) особа – громадянин України, особа без громадянства, яка постійно проживає на території України, іноземець, який не має дипломатичного імунітету), яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до норм КК України може наставати кримінальна відповідальність. Вибір суб'єкта вчинити кримінальне правопорушення або утриматися від його вчинення залежить як від зовнішніх обставин, так і від його цінностей, переконань, правової культури тощо. Тому кримінальне правопорушення, що вчинено суб'єктом, перебуває у причинно-наслідковому зв'язку як з його свідомістю та волею, так і з об'єктивною дійсністю, що його оточує. Однак правова підстава для притягнення особи до відповідальності існує тоді, коли суб'єкт кримінальної відповідальності мав об'єктивну можливість вибрати правомірну форму поведінки, але обрав кримінально протиправну поведінку. Суб'єктами охоронних кримінально-правових відносин, на нашу думку, є: держава, в особі відповідних правоохоронних органів; особа (фізична або юридична), яка вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене у КК України як кримінальне правопорушення, та потерпіла особа.

У частині 1 ст. 2 КК уперше передбачено, що «*Підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого цим Кодексом*» [1].

Наявність у діянні суб'єкта складу кримінального правопорушення є підставою кримінальної відповідальності у вузькому сенсі. У юридичній літературі висловлюються точки зору, згідно з якими особа може підлягати кримінальній відповідальності за наявності трьох підстав: *нормативної* – наявність норми КК України, що передбачає можливість покладання цього виду відповідальності); *фактичної* – наявність факту вчинення кримінального правопорушення, з яким пов'язується виникнення охоронних кримінально-правових відносин, у рамках яких реалізується кримінальна відповідальність; *процесуальної* – обвинувальний вирок суду, в якому визначається певна міра покарання.

Наявність підстави кримінальної відповідальності пов'язано із обранням державою певної форми реакції на факт вчинення кримінального правопорушення. Згідно з ч. 3 ст. 3 КК України «Кримінальна

протиправність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим Кодексом», враховуючи положення ч. 1 ст. 50 КК України, традиційною найсуворішою формою реалізації кримінальної відповідальності є кримінальне покарання, тобто державний осуд реалізується, як правило, через призначення певного виду та розміру (строку) кримінального покарання.

Одним з дискусійних питань у науці кримінального права є систематизація інших форм реалізації кримінальної відповідальності, які відрізняються від кримінального покарання своєю правовою природою, цілями та правовими наслідками їх застосування. Мова йде про підсистему інших заходів кримінально-правового характеру щодо фізичних (розділи XIII-1, XIV, XV Загальної частини КК України) та юридичних осіб (XIV-1 Загальної частини КК України); звільнення від покарання або звільнення від його відбування (розділ XII Загальної частини КК України). Підсистеми інших заходів кримінально-правового характеру, на відміну від кримінального покарання, не мають карального характеру, хоча і вважаються примусовими заходами як і кримінальне покарання, але їх застосування не тягне за собою судимість, хоча і пов'язано із певними правообмеженнями, що визначені у законі. У чинному Кримінальному кодексі України передбачено наступні види заходів кримінально-правового характеру щодо фізичних осіб: примусові заходи медичного характеру; примусове лікування; спеціальна конфіскація – Розділ XIV Загальної частини Кримінального кодексу України; обмежувальні заходи – Розділ XIII-1 Загальної частини Кримінального кодексу України; примусові заходи виховного характеру щодо неповнолітніх – Розділ XV Загальної частини Кримінального кодексу України.

Таким чином, *кримінальна відповідальність пов'язана із осудом та може бути реалізована у наступних формах*: 1) засудження винного без призначення йому покарання; 2) засудження винного з призначенням йому певної міри покарання та направлення його для реального відбування покарання (у деяких випадках, передбачених у КК України, до кримінального покарання може (або має бути) приєднані ще й певні види інших заходів кримінально-правового характеру щодо фізичних осіб, які підсилюють кримінальне покарання та сприяють скорішому досягненню його цілей; 3) засудження винного з призначенням йому певної міри покарання та звільнення його від реального його відбуття або звільнення його від частини невідбутого покарання. Розглядаючи третю форму реалізації кримінальної відповідальності, слід зазначити, що у зв'язку із впровадженням нового виду покарання, яке не пов'язане із позбавленням волі, – пробаційний нагляд (ст. 59-1 КК України) [4], виконання якого пов'язано із накладанням тих самих обов'язків, що і при звільненні від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК України), застосування вказаного виду звільнення, на наш погляд, буде суттєвим чином зменшено. У цьому випадку, на нашу думку, існування звільнення від відбування покарання з випробуванням втратить свій правовий сенс, оскільки можна відразу призначити пробаційний нагляд, не призначаючи обмеження або позбавлення волі на строк до 5 років, а потім звільняти винну особу від відбування покарання на підставі ст. 75 КК України.

Висновки. 1. Кримінальна відповідальність є різновидом юридичної відповідальності та полягає у вимушеному зазнаванні особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, державного осуду, а також передбачених КК України обмежень особистого, майнового або іншого характеру, що визначаються обвинувальним вироком суду й покладаються на винного спеціальними органами держави. 2. Ознаки кримінальної відповідальності: ретроспективна відповідальність; публічно-правова; реалізується через кримінально-правові відносини; має вимушений характер; виникає на підставі юридичного факту – вчинення кримінального правопорушення, що містить певний склад; має особистий характер та реалізується на підставі норм КПК України в особливому процесуальному порядку; пов'язана з правообмеженнями, передбаченими у законі, що реалізуються через покарання та/або інші заходи кримінально-правового характеру, або звільнення від покарання чи його відбування. Моментом реалізації кримінальної відповідальності слід визнавати набуття законної чинності обвинувальним вироком суду, а припинення – погашення або зняття судимості. 3. Кримінальна відповідальність реалізується у певних етапах, виникає за наявності у діянні винного суб'єкта нормативної (юридичної), фактичної (матеріальної) і формальної (процесуальної) підстав. 4. Кримінальна відповідальність пов'язана із осудом та може бути реалізована у наступних формах: 1) засудження винного без призначення йому покарання; 2) засудження винного з призначенням йому певної міри покарання та направлення його для реального відбування покарання (у деяких випадках, передбачених у КК України, до кримінального покарання може (або має бути) приєднані ще й певні види інших заходів кримінально-правового характеру щодо фізичних осіб, які підсилюють кримінальне покарання та сприяють скорішому досягненню його цілей; 3) засудження винного з призначенням йому певної міри покарання та звільнення його від реального його відбуття або звільнення його від частини невідбутого покарання.

Література:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Дата оновлення: 01.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Дата оновлення: 16.03.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
3. Офіційне тлумачення ч. 3 ст. 80 Конституції України (про депутатську недоторканність): Рішення Конституційного Суду України від 27.10.1999 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-99#Text>.
4. Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань: Закон України від 23.08.2023 р. № 3342-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3342-20#Text>.

References:

1. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 r. № 2341-III [The Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine from 05 April 2001]. Data onovlennia: 28.04.2023. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
2. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 r. № 4651-VI [The Criminal Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine from 13 April 2012] Data onovlennia: 28.04.2023 r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian].
3. Ofitsiine tлумachennia ch. 3 st. 80 Konstytutsii Ukrainy (pro deputatsku nedotorkannist): Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 27.10.1999 r. [Official interpretation of Part 3 of Article 80 of the Constitution of Ukraine (on parliamentary immunity): Decision of the Constitutional Court of Ukraine from 27 October 1999]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-99#Text> [in Ukrainian].
4. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho, Kryminalnoho protsesualnoho kodeksiv Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo udoskonalennia vydiv kryminalnykh pokaran: Zakon Ukrainy vid 23.08.2023 r. [On Amendments to the Criminal, Criminal Procedural and Other Legislative Acts of Ukraine to Improve the Types of Criminal Punishments: Law of Ukraine from 23 August 2023]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3342-20#Text> [in Ukrainian].

НОТАТКИ

Наукове видання

ВІСНИК ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія: Правознавство

Том 26. Випуск 1 (38). 2024

Українською та англійською мовами

Адреса редколегії:
65082, м. Одеса, вул. Дворянська, 2
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Підписано до друку: 30.04.2024.
Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 6,28.
Замов. № 0624/408. Наклад 300 прим.
Віддруковано з оригіналів

Видавництво та друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.